

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

МЕДІАФОРУМ

Том VIII

Збірник наукових праць

***Аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент***

***Чернівці
2020***

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 21904-11804 Р від 02 листопада 2015 р.*

*Включено до переліку наукових фахових видань України категорії “Б”,
НАКАЗ МОН України №1471 від 26 листопада 2020 р.*

Рецензенти

Поліщук І.О. – доктор політичних наук, професор
Тихомирова Є.Б. – доктор політичних наук, професор

Редколегія випуску

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор (головний редактор)
Фісанов В.П. – доктор історичних наук, професор (заступник головного редактора)
Монолатій І.С. – доктор політичних наук, професор (заступник головного редактора)
Осада І.С. – кандидат політичних наук, доцент (відповідальний секретар)

Балюк Валентин – доктор політичних наук, професор (Польща)
Бурейко Н.М. – кандидат політичних наук
Дубовик В.А. – доктор політичних наук, професор
Єрвомін М.Б. – кандидат політичних наук
Зашиклівняк Л.О. – доктор історичних наук, професор
Ищенко І.В. – доктор політичних наук, професор
Калиновський Ю.Ю. – доктор філософських наук, професор
Катеринчук П.М. – кандидат політичних наук, доцент
Лучак М.М. – кандидат філологічних наук, доцент
Соснін О.В. – доктор політичних наук, професор
Чарських І.Ю. – кандидат історичних наук, доцент
Штефанакі Богдан – доктор політичних наук, професор (Румунія)

М 442 **Медіафорум** : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук.
праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2020. – Том 8. – 240 с.
ISSN 2522-4050

Восьмий том «Медіафоруму» містить статті вчених, експертів і молодих дослідників,
у яких досліджується актуальна проблематика, пов'язана із системними трансформаціями у
геополітичній та політико-інформаційній сферах сучасного соціуму.

Збірка розрахована на спеціалістів у сфері стратегічного менеджменту, медіа-комуні-
кацій, держслужбовців та аспірантів.

УДК [327:316.776](08)

ББК 66.07+66.011.1я43

Адреса редколегії: Кафедра міжнародної інформації, факультет історії, політології та
міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул.
Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 525555, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Чернівецький національний університет, 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
YURIY FEDKOVYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

COLLEGE OF HISTORY, POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL STUDIES

THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL INFORMATION

MEDIAFORUM

Volume VIII

Collection of Research Articles

***Analytics, Forecasts,
Information Management***

Chernivtsi
2020

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Printed Media Registration Certificate KB 21904-118.04 P4470IP of November 2, 2015
The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine of category B.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1471 of November 26, 2020.*

Reviewers:

Ihor Polishchuk – Doctor of Political Science, Professor
Yevheniia Tykhomyrova – Doctor of Political Science, Professor

Editorial board

Vira Burdiak – Doctor of Political Science, Professor (Editor-in-Chief)
Volodymyr Fisanov – Doctor of Historical Science, Professor (Deputy Editor-in-Chief)
Ivan Monolatii – Doctor of Political Science, Professor (Deputy Editor-in-Chief)
Ivan Osadtsa – PhD in Political Science, Associate Professor (Executive Secretary)

Valentyn Baliuk – Doctor of Political Science, Professor (Poland)
Nadiia Bureiko – PhD in Political Science
Volodymyr Dubovyk – Doctor of Political Science, Professor
Mykola Yeromin – PhD in Political Science
Leonid Zashkiliak – Doctor of Historical Science, Professor
Ihor Ishchenko – Doctor of Political Science, Professor
Yurii Kalynovskiy – Doctor of Science in Philosophy, Professor
Pavlo Katerynychuk – PhD in Political Science, Associate Professor
Mykola Luchak – PhD in Linguistics, Associate Professor
Oleksandr Sosnin – Doctor of Political Science, Professor
Ihor Charskykh – PhD of Historical Science, Associate Professor
Bohdan Stefanachi – Doctor of Political Science, Professor (Romania)

М 442 **MEDIAFORUM: Analytics, Forecasts, Information Management: Collection of Research Articles.** – Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2020. – Vol. 8. – 240 p.
ISSN 2522-4050

Volume 8 of Mediaforum Journal contains articles by scientists, experts and young researchers, which explore topical issues related to systemic transformations in the geopolitical and political-informational spheres of modern society.

The collection is designed for experts in the field of strategic management, media communications, civil servants and post-graduate students.

УДК [327:316.776](08)

ББК 66.07+66.011.1я43

Editorial board address: 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, Ukraine, 58012, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, College of History, Political Science and International Studies, Department of International Information, phone: (03722) 52-55-55, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Chernivtsi National University, 2020

ЗМІСТ

Передмова	9
------------------------	---

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА МЕДІЙНІ ВИМІРИ СУЧАСНОСТІ

Віра Бурдяк

Участь міжнародних організацій та національних держав у вирішенні міграційної кризи сучасності	13
---	----

Анатолій Лысюк, Марія Соколовская

Современная Польша в представлениях белорусов: социологический анализ	32
--	----

Олександра Гісса-Іванович, Яна Кибіч

Брекзйт: наслідки і перспективи (в контексті побудови нових відносин Британія-Україна-ЄС)	47
--	----

Тетяна Єлова

Дискусії про польський східний кордон після Другої світової війни у середовищі польської еміграції	62
---	----

Наталія Нечаєва-Юрійчук

Covid-19 як інструмент інформаційного впливу у добу «постправди»	72
---	----

Катерина Пилип'юк

Еволюція політичної пропаганди США у контексті геополітичного протистояння постбіполярної доби	86
---	----

Яна Кибіч

Медійний супровід та його вплив на результати референдуму про вихід Британії з ЄС	102
--	-----

Mykola Luchak, Anna-Maria Luchak-Fokshei

Moral and Political Crisis of Intersubjectivity in Europe and Ukraine: Implementation of Deliberative Democracy Idea	115
---	-----

ПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОСТІ

Наталія Ротар

Критика теорії рефлексивного модерну в сучасній політичній науці	132
---	-----

Тетяна Федорчук

Політичні трансформації у Чеській Республіці після «оксамитової революції»: ретроспективний підхід	148
---	-----

Valentyna Bohatyrets

Benefits of HyFlex learning in creating a positive students' experience	165
---	-----

Анастасія Репецька

Врегулювання конфліктів у взаємодії між законодавчою та виконавчою владою в Україні 173

Анрій Конет

Політична маніпуляція: поняття, концепції, механізм дії 185

Ievgeniia Blazhevskia

Making of Refugee Policy in UK in the early 2000's 202

РЕЦЕНЗІЇ

Іван Монолатій

«Ким був той піаніст?»: гауденові застереження – українські ремінісценції

Рец. на: Гауден, Гжегож. Львів: кінець ілюзій.

Оповідь про листопадовий погром 1918 року. /

Переклад з польської Андрія Павлишина. Львів: Човен, 2020. 528 с. 209

Іванна Макух-Федоркова

6 Вплив соціальних медіа в на еволюцію сучасних міжнародних конфліктів

— *Рец. на: Дейвид Патрикаракос. Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття. Київ:*

Yakaboo Publishing. 2019. 352 с. / David Patrikarakos. War

in 140 Characters: How Social Media is Reshaping Conflict

in the Twenty-First Century. New York: Basic Books. 2017. 352 p. 216

CONTENTS

Foreword	11
-----------------------	----

GEOPOLITICAL AND MEDIA DIMENSIONS OF OUR TIME

Vira Burdiak

Participation of international organizations and national states in solving the modern migration crisis	13
--	----

Anatolij Lysiuk, Maryia G. Sakalousskaya

Modern Poland in the Eyes of Belarusians: Sociological Analysis	32
--	----

Oleksandra Hissa-Ivanovych, Yana Kybich

Brexit: Consequences and Prospects (in The Context of Building New Britain-Ukraine-Eu Relations)	47
---	----

Tetiana Yelova

Debates about the Polish eastern border after World War II in the Polish immigrant circle	62
--	----

Nataliia Nechaieva-Yuriichuk

Covid-19 as a Tool of Information Influence in the «Post-Truth» Epoch	72
---	----

Kateryna Pylypiuk

The evolution of US political propaganda in the context of geopolitical confrontation of the post-bipolar era	86
--	----

Yana Kybich

Media support and its influence on the results of the referendum in Britain's exit from the EU	102
---	-----

Mykola Luchak, Anna-Maria Luchak-Fokshei

Moral and Political Crisis of Intersubjectivity in Europe and Ukraine: Implementation of Deliberative Democracy Idea	115
---	-----

POLITICAL DIMENSIONS OF OUR TIME

Nataliya Rotar

Critique of Reflective Modern Theory in Contemporary Political Science	132
---	-----

Tetiana Fedorchak

Political transformations in the Czech Republic after the “Velvet revolution”: a retrospective approach	148
--	-----

Valentyna Bohatyrets

Benefits of HyFlex learning in creating a positive students' experience	165
---	-----

Anastasiia Repetska

Conflict resolution in the interaction between
the legislature and the executive in Ukrainei 173

Andrii Konet

Political Manipulation: Definitions, Concepts, Mechanism of Action 185

Ievgeniia Blazhevskia

Making of Refugee Policy in UK in the early 2000's 202

REVIEWS

Ivan Monolatiy

“Who was that pianist?” Gauden’s warnings - Ukrainian reminiscences
*Grzegorz Gauden. Lwów - kres iluzji. Opowieść o pogromie listopadowym
1918 (wyd. II). – Kraków: Universitas, 2019. – 616 s. 209*

Ivanna Makukh-Fedorkova

The influence of social media on the evolution of modern international conflicts
*David Patrikarakos. War in 140 Characters: How Social Media
is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century. New York:
Basic Books. 2017. 352 p. 216*

—

ПЕРЕДМОВА

Черговий восьмий том періодичного наукового видання кафедри міжнародної інформації «Медіафорум» дає змогу зацікавленим читачам ознайомитися з експертними оцінками вчених-політологів з актуальних проблем сучасних міжнародних відносин та внутрішньополітичного життя України. Слід розуміти, що і світ, і наша країна, як невід’ємна частка глобальної цивілізації, знаходяться у глибокому і багатовимірному кризовому стані, котрий продовжуватиметься не одне десятиліття. Насправді, хотілося б помилитися. Проте, маємо те що маємо. Як співав Володимир Висоцький: «Как веревочке не виться, все равно совьется в плеть...».

Авторські статті присвячені гарячим темам сьогодення – від комплексного аналізу глобальної міграційної кризи до впливу Brexit’у на європейську політику. Виміри медійного супроводу інформаційно-пропагандистських рішень від часів Холодної війни до війни з Covid-агресією, коли й тіло Людини перетворилось в інструмент біополітики, також у центрі експертних досліджень наших авторів. А вже сьогодні відкритим залишається питання: у якому напрямку розвиватиметься наше постковідне, уже почасти non-digital life.

Окремо слід сказати про «польський блок» статей «Медіафоруму». Відразу відзначимо важливість оцінки в історичній ретроспективі дискусій про східний кордон Польщі після завершення Другої світової, адже саме соціалістична ПНР мала бути і дійсно була геополітичним наріжним каменем системи безпеки Радянського Союзу у Центральній Європі. Цікавий, неупереджений і глибокий соціологічний аналіз бачення Польщі як образу Іншого у білоруській громадській думці представлений двома білоруськими експертами.

Дослідженню не менш важливих теоретичних і практичних питань внутрішньої політики України та сусідніх держав регіону ЦСЄ присвячені наукові розвідки вітчизняних учених. У центрі уваги авторів опинилися насамперед актуальні питання еволюції та кризового регулювання політичних систем перед обличчям новітніх викликів на глобальному і регіональному рівнях із поступовим пошуком можливих стратегічних і суб’єктно-орієнтованих рішень стосовно непростих суспільних проблем сьогодення.

Вповні можна погодитися з думкою одного із поважних експертів, що в умовах плюралізму моделей рефлексивного модерну значною

мірою посилюються впливи динаміки політичного та політики на генерування нових інституційних характеристик модерної і, мабуть, ще більшою мірою постмодерної доби. Володимир Лефевр, описуючи моделі поведінки рефлексивного суб'єкта, у своїй знаковій книзі «Алгебра совісті» підкреслював необхідність формування у соціумі етичного мінімуму, котрий би не заважав, а допомагав стратегічному мисленню і прийняттю обґрунтованих стратегічних рішень. Основою подібного підходу є усвідомлене самовизначення особистості та раціональна, наскільки можливо, політична дія.

Україні та українцям, втрачаючи орієнтири і не втрачаючи Надії, доводиться жити в історичній ситуації суспільства Розлому, де головну скрипку «грає» вкрай негативна Геополітика. Проте, якими б важливими не здавалися комусь географічні й геополітичні чинники, вони відіграють у довгостроковій перспективі, на щастя, другорядну роль і не в змозі сперечатися з її величністю Економікою, яка була і залишається відповідальною за соціальне здоров'я усього надскладного Соціального організму. Саме їй не можна десятиліттями безкарно ігнорувати недолугим політикам. Якщо цей факт і надалі проходитиме поза увагою наших серйозних державників, то у середньостроковій перспективі нинішня анархо-бюрократична модель України приречена грати роль «дурной бесконечности» ССРСР із вкрай драматичними наслідками.

Біополітика закрила нині пересічного громадянина України у надважливий для зовнішніх гравців геостратегічний коробок, на жаль, поки що без права його відкривати. Варто також не забути: Свобода, котрої можна швидко позбутися (у чому б вона не полягала), завжди втрачається спочатку непомітно, а згодом поступово. Отже, як би там не було, до праці, шановний Читачу!

Редколегія «Медіафоруму»

FOREWARD

Volume 8 of the Department of International Information Mediaforum Journal allows interested readers to get acquainted with the expert assessments of political scientists on topical issues of modern international relations and the internal political life of Ukraine. It should be understood that both the world and our country, an integral part of global civilization, are in a deep and multidimensional crisis that will last for more than one decade. In fact, I would like to be wrong. However, we have what we have. As Vladimir Vysotsky sang: «How a small string cannot twist, it will all the same slip into a whip...»

The articles are dedicated to hot topics of today – from a comprehensive analysis of the global migration crisis to the impact of Brexit on European politics. Measuring media coverage of outreach decisions from the Cold War to the war on COVID-19 aggression, when the human body turned into a biopolitical tool, is also at the center of our authors' expert research. After all, today the question remains open: what direction our post-COVID-19, already partly non-digital life, will develop.

The 'Polish block' of articles in Mediaforum is also worth talking about. Let us immediately note the importance of assessing in a historical retrospective the discussions about Poland's eastern border after the end of World War II, because it was the socialist Polish People's Republic that should have been and really was the geopolitical cornerstone of the Soviet Union's security system in Central Europe. An interesting, impartial and deep sociological analysis of the vision of Poland as an image of the Other in Belarusian public thought is presented by two Belarusian experts.

Research of no less important theoretical and practical issues of domestic policy of Ukraine and neighboring states of the CEE region is devoted to scientific research of Ukrainian scientists. The authors focused primarily on topical issues of the evolution and crisis management of political systems in the face of the latest challenges at the global and regional levels with a gradual search for possible strategic and subject-oriented solutions to complex social problems of the present.

It is quite possible to agree with the opinion of one of the esteemed experts, in the conditions of pluralism of models of reflexive modernity, the influence of the dynamics of political and politics on the generation of new institutional characteristics of the modern and, perhaps, even to a greater extent, postmodern era is greatly enhanced. Vladimir Lefebvre,

describing the behavioral patterns of a reflexive subject, in his landmark book «Algebra of Conscience» wrote about the need to form an ethical minimum in society that would not interfere, but would help strategic thinking and informed strategic decisions. The basis of such an approach is the conscious self-determination of the individual and rational, as far as possible, political action.

12
— Ukraine and the Ukrainians, losing their milestones and not losing Hope, have to live in the historical situation of the Fault society, where extremely negative Geopolitics «plays» the main role. However, no matter how important geographic and geopolitical factors may seem to someone, they play, fortunately, a secondary role in the long term and are not in a position to argue with Her Majesty the Economy, which was and remains responsible for the social health of the entire super-complex social organism. It is her that stupid politicians have not been able to turn a deaf ear to with impunity for decades. If this fact continues to pass without the attention of our serious statesmen, then in the medium-term horizon, the current anarchic and bureaucratic model of Ukraine is doomed to play the role of the “bad infinity” of the USSR with extremely dramatic consequences.

Biopolitics has now closed an ordinary citizen of Ukraine in a geostrategic box, which is most important for external players, unfortunately, so far without the right to open it. It is also worth not forgetting: Freedom, which can be quickly got rid of (whatever it may be), is always lost, imperceptibly at the beginning, and then gradually. So, be that as it may. Welcome to work, dear Reader!

Mediaforum Editorial Board

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА МЕДІЙНІ ВИМІРИ СУЧАСНОСТІ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2020. –
Том 8. – С. 13-31

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2020. –
Vol. 8. – pp. 13-31

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.13-31>

УДК: 327.7: 314.15

© Віра Бурдяк¹

УЧАСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ У ВИРІШЕННІ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ СУЧАСНОСТІ

У статті проаналізовано сутність рішень та діяльності провідних міжнародних організацій у справі врегулювання міграційної кризи сучасності, а також сприйняття світовою спільнотою Глобального договору про безпечну, впорядковану та легальну міграцію, який був розроблений під егідою ООН і прийнятий країнами-членами цієї організації 10 грудня 2018 р. у м. Марракеші (Марокко). Це була перша міжнародна компромісна угода між країнами донорами і реципієнтами мігрантів. Понад 160 держав підписали Договір, вважаючи, що вже давно назріла необхідність міжнародній спільноті досягти більш реалістичного розуміння глобальної міграції. Частина держав відмовилася підписати Договір, серед яких були сім держав ЄС та Україна. За змістом Договір спрямований на лібералізацію режиму міграції, що пояснювало його неприйняття багатьма урядами і політичними силами. Неприєднання до Договору ряду країн, які приймали мігрантів, знижує потенційний ефект його застосування. Однак, він може бути корисний для підвищення ефективності легальної міграції, регулювання працевлаштування кваліфікованої робочої сили, в чому зацікавлені країни-реципієнти. Криза міграційної політики окремих держав показала, що низький рівень гармонізації національних законодавств щодо притулку біженців значною мірою сприяв поширенню катастрофи і збільшенню розриву в чисельності шукачів притулку, яких держави змушені були приймати на свою територію.

13

---

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.burdjak@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0003-0037-2173>

Ключові слова: міжнародні організації, міжнародне законодавство про легальну міграцію, національні держави, міграційні процеси, мігранти.

Participation of international organizations and national states in solving the modern migration crisis

The article analyzes the essence of decisions and activities of leading international organizations in resolving the current migration crisis, as well as the perception of the world community of the Global Compact for Safe, Orderly and Regular migration, which was developed under the auspices of the UN and adopted by the member countries of this organization on December 10, 2018 in Marrakesh (Morocco). This was the first international compromise agreement between the donor- and recipient-countries. More than 160 States have signed the Compact, believing that it is long overdue for the international community to come to a more realistic understanding of global migration. Some countries refused to sign the Compact, including seven EU States and Ukraine. The content of the Compact is aimed at liberalizing the migration regime, which explains why it was rejected by many governments and political forces. Non-acceptance of the Compact by a number of countries that have accepted migrants reduces the potential effect of its application. However, it can be useful for improving the efficiency of legal migration, regulating the employment of skilled labour, which is of interest to the recipient-countries. The crisis in the migration policy of some countries has shown that the low level of harmonization of national legislation on refugee shelter has significantly contributed to the spread of the disaster and the increase in the number of asylum seekers that the countries had to accept on their territory.

Keywords: international organizations, international legislation on legal migration, nation states, migration processes, migrants.

Постановка проблеми. У сучасному світі переміщення людей стало вже звичним явищем. Люди змінюють місце проживання та працевлаштування з незапам'ятних часів. Якщо одні переїжджають в пошуках кращої роботи, освіти, економічних благ чи для возз'єднання з сім'єю, то інші змушені втікати від конфліктів, тероризму чи порушення прав людини. Зростає кількість тих, хто знімається з обжитих місць через наслідки зміни клімату, стихійних лих чи інших чинників екологічного характеру. До європейських країн завжди прагнули мігранти з усього світу і на початку XXI століття ці тенденції лише

зміцнилися. Втім, міграційна криза, викликана зростанням політичної нестабільності в арабських державах Азії, масові протести і військові дії в Лівії, Іраку, Марокко, Єгипті, анексія Криму та війна на Сході України, і зрештою, громадянська війна в Сирії, знову змусили в 2015-2020 рр. мільйони людей залишати домівки і шукати захисту в Європі, Канаді, США тощо, тобто стабільних демократіях.

Більша ніж будь-коли кількість людей живе не в тих державах, в яких вони народилися. Якщо на початку XXI століття кількість мігрантів у світі становила майже 173 млн осіб, то в 2019 р. їх кількість вже досягла 272 млн. Втім, частка міжнародних мігрантів у загальній кількості жителів Землі майже не змінюється впродовж останніх десятиліть: 2,3% населення планети в 1980 р., 2,8% – 2000 р. та 3,4% в 2017 р. (Міграція). За офіційними даними Євростату в 2015 р. зареєстровано понад 1,2 млн осіб, які вперше шукали притулку в країнах Євросоюзу. Зазвичай це були вихідці з Сирії, Афганістану та Іраку. Для одних міграція є питанням вибору, для інших – питанням життя і смерті. У світі налічується 70 млн примусово переміщених осіб, включаючи 26 млн біженців, 3,5 млн шукачів притулку і понад 41 млн внутрішньо переміщених осіб (Євростат). Тож масштаби світової міграції населення не дозволяють залишати це явище без належної уваги науковців та сучасного політичного процесу. Практично важко назвати державу, якої не торкнулися б світові міграційні процеси. У коловорот вихру сучасних міграційних потоків втягнені країни-донори і країни-рецепієнти. Все це свідчить про актуальність проблеми і необхідність її подальшого детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міграції населення належать до складних системних об'єктів дослідження і вимагають постійної уваги і з боку держави, і з боку експертів. Їх складність, багатоаспектність і соціологічний характер передбачають необхідність комплексного, всебічного вивчення. Розроблені в останні кілька десятиліть теоретичні концепції, методологічні принципи і методичні підходи, що складають арсенал потрібних досліднику знань, на даний час виявилися не цілком достатніми для пояснення і прогнозування сучасних міграційних процесів. Тож кількість дослідницьких робіт щорічно зростає, розширюється їх тематичний діапазон. Нові завдання і явища привертають пильну увагу журналістів, політиків, юристів, правозахисників, урядів, органів правопорядку, але в першу чергу, звичайно ж, науковців. Крім багатьох зарубіжних, у цій царині

ні плідно працюють також українські вчені, зокрема В. Євтух (Євтух, 1996), Н. Бурейко (Бурейко, 2014), М. Катеринчук (Катеринчук, 2000), О. Малиновська (Малиновська, 2004), О. Пуригіна і С. Сардак (Пуригіна, Сардак, 2007), Ю. Римаренко (Міграційні процеси, 1998), Б. Юськів (Юськів, 2009) та інші. Втім, все ще існує необхідність створення теоретико-методологічних основ і системи методичних прийомів, підходів до вивчення міграційних процесів, аналізу та систематизації емпіричних і статистичних даних, які б відповідали сучасним потребам.

Мета даної статті полягає в дослідженні участі міжнародних організацій та національних держав у вирішенні міграційної кризи сучасності та аналізі правових документів, які легітимізують даний процес.

Виклад основного матеріалу. Безпрецедентні масштаби міграційних потоків не перестають накривати хвилями країни Євросоюзу, лідери яких, в свою чергу, невпинно генерують нові вкрай суперечливі ідеї. Дехто міркує про мультикультурне суспільство, толерантність, можливість асиміляції мігрантів, інші цілком негативно сприймають і всіляко критикують політику, лояльну до мігрантів, що прибувають. Полярні думки не вирішуються, а лише висвітлюють проблеми і труднощі, пов'язані з біженцями в суспільстві, загострюють увагу громадськості на суперечках, які неминуче виникають у зв'язку з труднощами асиміляції іноземців до нового суспільства.

Міграційна хвиля в державах Європи. У 2015 р. понад мільйон мігрантів, переважно з держав Азії, кинулися в пошуках захисту до берегів Південної Європи, через Середземне море на човнах, які не завжди були придатні для такої тривалої та небезпечної подорожі (Суворова, 2018, 177). Добравшись до європейського континенту, вони прагнули просунути далі на північ, в Німеччину чи Швецію. Наплив же мігрантів у 2018 р. можна порівняти з ситуацією 2013 р. Шляхи транспортування мігрантів через Середземне море вдалося блокувати і кількість незаконного перетину кордонів Євросоюзу за даний рік знизилася на 30%. «Вже не слід говорити про міграційну кризу», – заявив Ф. Леггері, глава Агентства європейської прикордонної та берегової служби Євросоюзу (Frontex news release, 2018).

Втім, неконтрольований наплив шукачів притулку, який отримав назву «міграційна криза» чи, правильніше, «криза біженців», мав серйозні наслідки для Євросоюзу і проявився найперше в громад-

ській думці, ЗМІ, політичному порядку денному на наднаціональному рівні та в державах-членах ЄС.

Криза викликала запеклі дискусії серед політиків і громадян про кількість біженців, яких могли прийняти країни ЄС, а також і про умови їх утримання та надання притулку. Багато громадян, журналістів і політиків, незалежно від політичних переконань, звинуватили Євросоюз у нездатності впоратися з кризою. Деякі були невдоволені тим, що ЄС доклав недостатньо сил, щоб надати необхідну допомогу біженцям, поділити мігрантів між країнами, прискорити процес розгляду їх заяв (Vauböck, 2018, 141). Інші вважали, що ЄС погано захищає загальний зовнішній кордон, і вимагали негайно переглянути Шенгенський кодекс (Niemann, Zaun, 2018, 18).

Громадяни Німеччини поклали провину за кризу на свій національний уряд, обурювалися позицією канцлера А. Меркель, яка дозволила занадто великій кількості мігрантів прибути до країни. Так, радикальна права партія «Альтернатива для Німеччини», критикуючи уряд з початку літа 2015 р., швидко підвищила свій рейтинг. Радикали критикували уряди також в Нідерландах, у Франції – країнах, які прийняли значно менше біженців. Зважаючи на загрозу кризи, лідери Євросоюзу вимушено розпочали реформи у важливих напрямках і політиці біженців (Войников, 2017, 50), зосередили увагу на зовнішньополітичних аспектах міграційної політики. У зв'язку з ситуацією та реакцією на неї держав, міжнародні організації – Генеральна Асамблея ООН, Департамент з економічних та соціальних питань ООН (UNDESA), Європейський Союз, Міжнародна організація з міграції (МОМ) та ряд інших шукали шляхи для нормалізації процесу. Зрештою, ООН прийняла рішення про створення рамкового документу, який би на правовій основі унормував кризову ситуацію. Проаналізуємо цей важливий документ – «Глобальний Договір про безпечну, впорядковану та легальну міграцію» і його сприйняття державами при вирішенні світової міграційної кризи.

Глобальний Договір та реакція на нього світових лідерів. 10 грудня 2018 р. на конференції в марокканському місті Марракеш 164 держави світу прийняли «Глобальний Договір про безпечну, впорядковану та легальну міграцію» (UN General Assembly, 2018). Це була перша міжнародна компромісна угода між країнами донорами і реципієнтами мігрантів. Канцлер Німеччини А. Меркель привітала учасників зустрічі з цією подією, заявивши, що давно вже час міжнародній

спільноті досягти більш реалістичного розуміння глобальної міграції. Але радість щодо цієї важливої події, була затьмарена відмовою ряду держав приєднатися до Договору, серед яких були і сім країн Євросоюзу.

За півроку до конференції в Марракеші, в липні 2018 р. держави світу під егідою ООН досягли консенсусу на міжурядових консультаціях щодо тексту Договору. Переговори розпочалися ще в 2016 р. після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про біженців та мігрантів, в якій глави держав і урядів 193 країн-членів ООН зобов'язалися об'єднати зусилля і координувати свої дії перед лицем глобального феномена масштабних переміщень біженців і мігрантів, у повній відповідності з міжнародним правом і правами людини. В основу Договору передбачалося покласти чітке розуміння про те, що проблеми транскордонних переміщень ефективніше вирішувати силами всієї світової спільноти, шляхом посилення глобального управління і міжнародної координації дій.

18

Консультації стосовно підготовки тексту зайняли півроку. Їх вели в двох напрямках: «Глобальний Договір про безпечну, впорядковану і легальну міграцію» при підтримці Швейцарії і Мексики; та «Глобальний Договір про біженців», під керівництвом Верховного комісара ООН у справах біженців. Проте, в грудні 2017 р. Адміністрація Президента США Д. Трамп оголосила про відмову держави підписати Договір, мотивуючи своє рішення тим, що він здатний «підірвати суверенне право США проводити в життя імміграційні закони і охороняти державний кордон» (U.S. Ends Participation, 2017), що Договір «містить численні положення, які несумісні з політикою США щодо мігрантів та біженців і принципами адміністрації Трампа стосовно міграції». При цьому посол США в ООН Н. Гейлі наголосила, що «Америка пишається своєю іммігрантською спадщиною та давнім моральним лідерством у наданні підтримки мігрантам і біженцям у всьому світі» («Ми самі вирішимо, як контролювати»).

Очікувалося, що Договір підпишуть представники 192 держав. Тож США були єдиною країною-членом ООН, яка відмовилася це зробити. «У нас є 192 країни, які погодились на текст, і ми тримаємо двері відкритими для США, які можуть повернутися», – зазначив голова Генеральної Асамблеї ООН М. Лайчак (займав посаду голови 72-ї сесії ГА ООН у період з вересня 2017 р. до вересня 2018 р.), виступаючи в штаб-квартирі організації в Нью-Йорку (Країни ООН

погодили). Але незабаром аналогічну заяву зробив міністр внутрішніх справ Австралії П. Даттон, який також посилався на загрозу національним інтересам і суверенітету своєї країни. Згодом сумніви в правильності приєднання до ініціативи ООН стали висловлювати і держави-члени Європейського Союзу.

Першим висловив невдоволення умовами Договору уряд Угорщини на чолі з прем'єр-міністром В. Орбаном. Він відмовився від участі в конференції під приводом, що документ суперечить інтересам країни і європейській безпеці, а також і просто здоровому глузду (Угорщина виступила проти...). Слід підкреслити, що в жовтні 2016 р. в Угорщині відбувся референдум, вперше після 2003 р., коли громадяни голосували за рішення про вступ до Євросоюзу. У 2016 р. угорцям запропонували відповісти лише на одне запитання: «Чи схвалюєте Ви право ЄС на примусове розселення в Угорщині громадян інших держав без згоди угорського парламенту?». За підсумками 2015 р. Угорщина виявилася лідером по кількості заявників-мігрантів на отримання дозволу на громадянство, у порівнянні з чисельністю населення держави (17699 осіб, які шукали притулку, на 1 млн. жителів), що «знайшло вираження у загальному запереченні», тобто негативній відповіді на запитання референдуму (Евростат).

За результатами референдуму 90% угорців вважали мігрантів тягарем для всієї системи соціального забезпечення країни; 86% – були невдоволені впливом мігрантів на угорську культуру та традиції; 83% – заявили, що присутність мігрантів згубно впливає на угорську економіку; 76% – вбачали в біженцях джерело терористичної загрози; від 70 – до 80% заперечували право Європейського Союзу на примусове розселення іноземців в Угорщині, без згоди парламенту (Migration in Europe).

У другому півріччі 2018 р. у Раді Євросоюзу головував уряд Австрії, який за прикладом В. Orbana також заявив, що «міграцію не можна віднести до прав людини, і ми самі хочемо вирішувати, кого впускати в країну» (Австрія відмовилася підписати). Водночас, про це заявили і партнери угорського прем'єра по Вишеградській групі – Польща та Чеська Республіка. Вказані держави аргументували свої рішення «національними інтересами», «принципами суверенітету» і необхідністю диференціювати легальну та нелегальну міграцію (Carrera, 2018, 11). Підписати Глобальний Договір відмовилася і Сло-

ваччина, що ледь не привело до відставки міністра МЗС М. Лайчака, який особисто брав участь у підготовці документу.

Оскільки прем'єр-міністр Бельгії Ш. Мішель прагнув підписати Договір у Марракеші, незважаючи на спротив партнера по коаліції – фламандської крайньої правої партії N-VA, то через це мало не розпався коаліційний уряд. Втім, партія N-VA таки вийшла з уряду, на знак протесту проти рішення прем'єр-міністра.

Таким чином, Глобальний Договір про міграцію викликав черговий розкол в ЄС та запеклі дебати в низці держав-членів – Німеччині, Естонії, Хорватії, Нідерландах, Словенії і Бельгії. Останньою серед країн, які відмовилися підписати Договір, була Італія. Міністр внутрішніх справ М. Сальвіні заявив про зміну позиції Італії, яка спочатку підтримувала Договір, але потім відмовилася від участі в конференції у Марракеші.

20 — Європейська Комісія була обурена позицією держав-відмовників і заявила, що країни, які не приєдналися до Договору, очевидно його не читали. Як повідомив Центр новин ООН, такої ж думки дотримувалася і Спеціальний представник глави Організації Об'єднаних Націй з міжнародної міграції та Генеральний секретар конференції Л. Арбур. Її розчарувала відмова ряду держав приєднатися до Договору вже після того, як в результаті тривалих переговорів текст був узгоджений. Водночас, коментуючи підсумки конференції, Л. Арбур заявила, що Глобальний Договір, який підтримали понад 160 держав, – яскравий приклад успішної міжнародної співпраці (Україна не приєдналася).

Глибокий розкол між депутатами від правих і лівих партій щодо питання міграції підтвердили дебати, які пройшли в Європарламенті 29 листопада 2018 р. Ще в квітні європейські депутати більшістю голосів підтримали ініціативу ООН, але через півроку, напередодні підписання Договору багато з них висловили побоювання наслідків його реалізації, зокрема «зникнення західного світу». Ряд депутатів від соціал-демократичної фракції підтримали підписання Договору, сподіваючись, що він послужить інструментом протидії експлуатації мігрантів на ринках праці. Представники ж «зелених» відзначили подвійність і непослідовність («шизофренію») позиції інститутів ЄС: з одного боку, держави-члени не прийшли до консенсусу в Раді ЄС, а з іншого боку – Високий представник із закордонних справ і політики безпеки Ф. Могеріні привітала в Європарламенті, підписання

Договору, мета якого – зробити міграцію «впорядкованою, гуманною і стабільною», і запропонувала Євросоюзу продемонструвати свою готовність гарантувати гідні умови життя дітям мігрантів.

Тож Ф. Могеріні повністю підтримала Договір, пригадавши, що ініціатива його розробки виходила від європейців, які в 2015 р. звернулися до світової спільноти з пропозицією встановити партнерство для регулювання міграційних потоків. Вона висловила незгоду з визначенням міграції як зіткнення Півночі з Півднем, адже багато африканських країн одночасно поставляють і приймають мігрантів, а також служать транзитом для їх переміщення; заявила, що міністри закордонних справ обговорили можливість інтенсифікації та прискорення процесів переселення осіб, які потребують міжнародного захисту, «будь-то у Лівії, у Нігерії, або у будь-якій іншій країні» (Могеріні попереджає ЄС). Ф. Могеріні звернула увагу депутатів і на необов'язковий юридичний характер Договору, що по суті включає лише «перелік корисного досвіду, який держави-члени можуть перейняти одна в одній» (Франція та Італія закликають).

Попри це, запевнення Високого представника не вразили праве крило європейських депутатів, які звинуватили лівих у спробі влаштувати «божевільну гонку» на підтримку мігрантів шляхом відкриття кордонів і навіть висловили сумнів у тому, що ООН має повноваження вирішувати проблеми міграції. Противники Договору маніпулювали його змістом перед виборами до Європарламенту. Проти ініціативи ООН категорично виступали крайні праві популістські партії. Так, на зборах 8 грудня 2018 р. «проти» виступила фламандська партія *Vlaams Belang*. У них брав участь глава політико-аналітичного центру «Рух» і один з провідних ідеологів консервативного популізму в світі С. Беннон.

За два дні до конференції в Марракеші з гнівним протестом виступила Марін Ле Пен, голова «Національного фронту» Франції (Марин Ле Пен: Франція повинна). Вона назвала Договір «глобальним потопом», на тлі протестів «жовтих жилетів» у Франції і заявила, що «Президент Французької Республіки не знайшов нічого кращого, ніж сказати, що прописані в Договорі рішення відповідають європейським цінностям та інтересам Європи. «Національний фронт» просить Президента Франції відмовитися від цього акту державної зради. Якщо ця угода буде підписана, «Національний фронт» буде

боротися не на життя, а на смерть з усіма заходами, які в ньому містяться» (Макрон и Меркель).

Готуючи передвиборну Програму до президентських виборів 2017 р., Марін Ле Пен присвятила традиційним для «Національного фронту» питанням імміграції та безпеки другий розділ – «Впевнена Франція». Вона шокувала прихильників мультикультуралізму своєю позицією, наголошуючи на передвиборчих зустрічах з виборцями: «я жінка, і як жінка я відчуваю, як крайнє насильство і обмеження свобод поширюються по всій нашій державі через ісламістський фундаменталізм. Я – мати, і, як мільйони батьків, я кожної митті відчуваю неспокій за стан моєї країни і світу, який ми залишимо у спадок нашим дітям. Я – адвокат, і я почерпнула з моєї судової практики глибоку прихильність і повагу до публічних свобод, а також співчуття до жертв, які страждають від безкарності злочинців» (Марин Ле Пен: Во имя Французов!). Марін Ле Пен часто критикували за відсутність толерантності і вкрай негативне ставлення до міграції, але це не завадило їй зайняти друге місце в першому турі виборів Президента Франції в квітні 2017 р. (21,43% голосів), що дає підстави для висновку, як багато французів поділяють її точку зору.

22

Аналіз змісту Глобального Договору: міфи і реалії. Для розуміння того, чому Договір викликав таке різке не прийняття у частини держав і різних політичних сил, найперше зауважимо, що під загальною назвою було об'єднано два різних документи: один, присвячений легальній і нелегальній міграції; другий – характеризував тих, хто шукав притулок і біженців. Опоненти Договору, зокрема австрійський канцлер С. Курц, виступив проти, вказуючи, що в тексті змішані положення про тих, хто шукає притулку і трудових мігрантів. Він вважав, що Австрія сама має право вирішувати «кому буде дозволено іммігрувати, а кому – ні» («Ми самі вирішимо...»).

Такі ж побоювання висловили депутати німецького бундестагу, обговорюючи Договір на початку листопада 2018 р. (Пакт ООН о миграции). Насправді ж, у преамбулі Договору чітко зазначено, що «мігранти та біженці – це дві різні групи, становище яких регулюється окремими правовими актами. Лише біженці можуть бути забезпечені особливим міжнародним захистом відповідно до міжнародного права» (UN General Assembly, 2018, 2).

Далі, в Договорі переконливо роз'яснено, що це рамковий документ про механізм співпраці і тому не має обов'язкової юридичної

сили, а також наголошено на «суверенному праві держав визначати свою міграційну політику», в тому числі, стосовно легальної та нелегальної міграції, в рамках своєї правової юрисдикції, з урахуванням їх зобов'язань з міжнародного права (UN General Assembly, 2018, 4). Втім, ще один популярний аргумент проти Договору навів уряд Польщі – це зазіхання на державу та «кінець вестфальської системи національного суверенітету» (Польща отказалась).

Генеральний секретар ООН А. Гут'єреш спростував популярні міфи про зміст Документа, зокрема й той, що надасть можливість ООН нав'язувати міграційну політику державам-членам. Він підкреслив, що розглядає Договір, як «дорожню карту для запобігання страждань і хаосу».

Глобальний Договір ґрунтується на десяти основних принципах, серед яких суверенітет національних держав і визнання універсальних прав людини, а також включає 23 цілі для мінімізації негативних чинників міграційних процесів, захист і інтеграцію мігрантів, підвищення доступності шляхів регулярної міграції, зміцнення кордонів і боротьби з незаконною міграцією, полегшення возз'єднання сімей і репатріацію. Крім того, увагу в Глобальному Договорі приділено підтримці легальної міграції, протидії торгівлі людьми, зміцненню прикордонного співробітництва, захисту дітей та жінок і поліпшенню доступу мігрантів до основних благ.

У Договорі містяться виважені рекомендації стосовно гармонізації проїзних документів відповідно до вимог Міжнародної організації цивільної авіації та спрощення трудової мобільності шляхом візової лібералізації. ООН запропонувала ще заходи щодо захисту від експлуатації робітників-мігрантів, закликала протидіяти контрабанді і торгівлі людьми. Договір підтримав і Міжнародний надзвичайний дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), вбачаючи в ньому положення, за допомогою яких діти мігрантів зможуть отримати доступ до освіти, охорони здоров'я, захист від експлуатації і насильства.

За словами глави філії Інституту Брукінгса (м. Доха) Т. Юсефа, слід шукати інноваційні підходи для вирішення проблем, пов'язаних з міграцією. Він вважав, що ефективні рішення з використанням нових технологій допоможуть реалізувати положення Договору, зокрема освітні програми в царині прав мігрантів. Якщо мігранти знатимуть про свої права, їм буде легше протистояти проявам дискримінації, боротися з експлуатацією.

Коментуючи конференцію в Марракеші, представник короля Марокко Мухаммеда IV, який не зміг взяти участь у події, заявив, що Договір пропонує навігацію між двома крайнощами – закриттям кордонів та неконтрольованою міграцією і вбачав у цьому його компромісний характер.

Втім, вважаємо, що баланс інтересів держав світу все ж зміщений у Глобальному Договорі в бік держав, які постачали мігрантів. Країни-реципієнти виграють набагато менше від міжнародної співпраці. Ряд положень, що викликали не прийняття у противників Договору, сприяли лібералізації міграційних режимів – заходи по легалізації нелегальних мігрантів, спрощення процедур возз'єднання сімей для мігрантів з будь-яким рівнем кваліфікації тощо. У тексті багато говорилося про обов'язки приймаючих держав щодо захисту прав мігрантів та їх інтеграції, але менше – про обов'язок країн виходу мігрантів щодо регулювання міграційних потоків, та зовсім не йшлося про обов'язки самих мігрантів шанобливо ставитися до законів і культурної спадщини країн, де вони збиралися осісти. Зважаючи, що популярні в урядах і парламентах безумовно спотворювали зміст Договору в своїх цілях, маніпулюючи громадською думкою, відсутність ентузіазму у країн-реципієнтів видавалася цілком зрозумілою.

Позиція України. Україна, у процесі міжурядового узгодження Глобального Договору, теж висловила певні застереження стосовно його прийняття, посилаючись на необов'язковий правовий характер документу і утрималася від його підписання (Україна не приєдналася). У спільному коментарі МЗС та Державної митної служби (ДМС) України вказано, що Глобальний Договір був задуманий як важливе доповнення до міжнародних інструментів та механізмів у сфері захисту і забезпечення основних прав та свобод людини.

Втім, у своїй новітній історії Українська держава зіткнулася з безпрецедентним викликом – збройна агресія Російської Федерації призвела до неспровокованої окупації Автономної Республіки Крим, м. Севастополь, їх анексії та поширення РФ міжнародного збройного конфлікту на Донеччину і Луганщину. Ці злочинні дії перетворили майже 1,5 млн громадян України на вимушених переселенців. Україна докладала всіх зусиль, щоб забезпечити права і потреби внутрішніх переміщених осіб, але попереду ще багато роботи, адже війна на Сході держави триває. Протистояння з ворогом вимагає значних матеріальних і фінансових ресурсів. Враховуючи це, Україна розгляне

можливість приєднання до Глобального Договору про безпечну, впорядковану та законну міграцію на іншому етапі за сприятливих умов (Україна не приєдналася).

Слід наголосити, що Україна завжди послідовно виконувала свої зобов'язання по міжнародних конвенціях та договорах з питань прав людини, реадмісії тощо. Попри серйозні виклики і проблеми, пов'язані з вимушеним переселенням значної кількості наших громадян всередині країни, держава продовжує приймати іммігрантів та створювати належні умови для їх перебування на нашій території. За даними ДМС України, станом на 1 жовтня 2018 р., на обліку в ДМС перебувало 275 030 іммігрантів. Лише за дев'ять місяців того ж року органи ДМС видали 10 410 дозволів на імміграцію, оформили 33 567 посвідчень на тимчасове проживання (Спільний коментар МЗС України і ДМС України).

Україна вітала розвиток міжнародної співпраці у сфері міграції та відзначила важливу роль Міжнародної організації з міграції у цьому процесі; заявила, що готова до продовження конструктивної співпраці з МОМ з широкого кола питань, пов'язаних з міграцією. Вона закликала країни, які не приєдналися до Договору, переглянути позицію та нагадала, що документ не накладає нових зобов'язань на країни-члени і не порушує їх суверенітет.

Висновки. Таким чином, слід підкреслити, що в Європі в ході багатьох громадських, політичних дебатів і спорів міграційне питання стало ключовим. Одні політичні актори вбачають у мігрантах лише загрози, інші більше плюсів ніж мінусів, хоч визнають, що ситуація вкрай складна і різнопланова. Проте, відомо, що негативне ставлення до мігрантів зазвичай переважає, породжуючи загрозу зростання не просто антимігрантських настроїв у суспільстві, а іноді таких, що тісно межують з націоналістичними.

Глобальний договір про міграцію був представлений для схвалення в Марракеші в той момент, коли в країнах, які приймали мігрантів, відчувалося піднесення популізму і популярності партій та урядів, які підтримували антимігрантські гасла, виступали проти глобального управління в усіх його проявах. Водночас, коли не лише в Європі, а й інших частинах світу був очевидний запит населення на посилення міграційної політики та надання захисту, Договір був спрямований швидше на лібералізацію режиму міграції, що пояснювало його неприйняття багатьма урядами і політичними силами.

Неприєднання до Договору ряду країн, які приймали мігрантів, знизило потенційний ефект його застосування. Однак, він може бути корисний для підвищення ефективності легальної міграції, регулювання працевлаштування кваліфікованої робочої сили, в чому зацікавлені країни-реципієнти.

Обережна позиція української сторони насамперед викликана її статусом як країни, що в основному приймала мігрантів і служила для них транзитом. Втім, багато положень Договору можуть бути підставою для налагодження креативних, прагматичних взаємин з країнами, що посилають своїх громадян на роботу в Україну, для академічних і студентських обмінів.

Гармонізація політики захисту Євросоюзу на практиці означала лише слідування не так загальним, як мінімальним стандартам захисту біженців та шукачів притулку. Криза показала, що низький рівень гармонізації національних законодавств щодо біженців у значній мірі сприяв поширенню катастрофи і збільшенню розриву в кількості шукачів притулку, яких країни змушені були приймати.

26

Джерела та література:

1. Австрія відмовилася підписати міграційний пакт ООН. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%97a-44734380> (дата звернення 17.10.2020).
2. Бурейко Н. Н. Международная миграция как предмет междисциплинарного исследования. *Studia Humanitatis*. Международный электронный научный журнал, 2014, №4. URL: <http://st-hum.ru/content/bureyko-nn-mezhdunarodnaya-migraciya-kak-predmet-mezhdisciplinarnogo-issledovaniya> (дата звернення 17.10.2020).
3. Войников В. В. Европейское пространство свободы, безопасности и правосудия и миграционный кризис. *Современная Европа*, 2017, №2, С. 49-54.
4. Евростат. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page (дата звернення 12.10.2020).
5. Євтух В. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. Київ: Фенікс, 1996, 214 с.
6. Катеринчук М. Правове регулювання обмежувальних заходів щодо імміграції до США. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Вип. 91: Правознавство. Чернівці: ЧДУ, 2000, С. 89-94.

7. Країни ООН погодили перший в історії глобальний договір про міграцію. URL: <https://www.dw.com/uk/%a-44671486> (дата звернення 12.10.2020).

8. Макрон и Меркель наводнят Европу миллионами мигрантов. URL: https://tsargrad.tv/articles/makron-i-merkel-navodnjat-evropu-millionami-migrantov_172310 (дата звернення 12.10.2020).

9. Малиновська О. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. Київ: Вид-во НАДУ, 2004, 236 с.

10. Марин Ле Пен: «Франция должна отказаться от Договора ООН о миграции». URL: <https://regnum.ru/news/2530135.html> (дата звернення 13.10.2020).

11. Марин Ле Пен: Во имя Французов! Против мигрантов. 12 февраля 2017 г. / Русское Агенство Новостей. URL: <http://новости-мира.ru-an.info/марин-ле-пен-во-имя-французов-против-мигрантов> (дата звернення 13.10.2020).

12. Миграция. URL: <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/migration/index.html> (дата звернення 12.10.2020).

13. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) / За ред. Римаренка Ю. Київ: Довіра, 1998, 911 с.

14. «Ми самі вирішимо, як контролювати наші кордони». Що відомо про Всесвітній пакт ООН про міграцію. URL: <https://tyzhden.ua/News/223713> (дата звернення 14.10.2020).

15. Могеріні попереджає ЄС, що гроші на регулювання міграції закінчуються. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2740863-mogerini-poperedzae-es-so-grosi-na-reguluvanna-migracii-zakincuutsa.html> (дата звернення 14.10.2020).

16. Пакт ООН о миграции: дебаты в бундестаге. Информационный портал Germania онлайн. URL: <https://germania-online.diplo.de/rudz-ru/politik/-/2161318> (дата звернення 14.10.2020).

17. Польша отказалась подписывать пакт ООН о миграции. URL: <https://iz.ru/814506/2018-11-20/polsha-otkazalas-podpisyvat-pakt-oon-o-migracii> (дата звернення 13.10.2020).

18. Пуригіна О., Сардак С. Міжнародна міграція. Київ: ВЦ «Академія», 2007, 312 с.

19. Спільний коментар МЗС України і ДМС України у зв'язку із проведенням Конференції ООН для прийняття Глобальної угоди про

безпечно, впорядковану та законну міграцію (10-11 грудня 2018 р., м. Марракеш, Марокко). URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/spilnij-komentar-mzs-a-dms.html> (дата звернення 15.10.2020).

20. Суворова В. А. Миграционный кризис в Европе: проблемы вынужденной миграции. Власть, 2018, № 1, С. 176–179.

21. Угорщина виступила проти глобального договору ООН щодо міграції. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%83%a-44734380> (дата звернення 15.10.2020).

22. Україна не приєдналася до Глобального Договору про міграцію – спочатку треба вирішити проблеми власних ВПО. URL: <https://islam.in.ua/ua/novynu-u-sviti/ukrayina-ne-pruyednalasya-doglobalnogo-dogovoru-pro-migraciju-spochatku-treba> (дата звернення 15.10.2020).

23. Франція та Італія закликають створити нову систему автоматичного перерозподілу мігрантів у країнах ЄС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-35world/2783918-italia-i-francia-zaavili-pro-neobhidnist-novoi-sistemi-rozpodilumigrativ.html> (дата звернення 15.10.2020).

24. Юськів Б. Глобалізація і трудова міграція в Європі. Рівне: видавець О.М. Зень, 2009, 479 с.

25. Bauböck R. Refugee Protection and Burden-Sharing in the European Union. *Journal of Common Market studies*, 2018, vol.56, № 1, P. 141-156.

26. Carrera S., Karel Lannoo K., Marco Stefan M., Vosyliūtė L. Some EU governments leaving the UN Global Compact on Migration: A contradiction in terms? *CEPS Policy Insights*, № 2018.15, November 2018. P. 11-12.

27. Frontex news release. Migratory flows in October 2018. URL: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news-release/migratoryflows-in-october-down-by-a-third-spain-accounts-for-60-of-detections-ppaQPH> (дата звернення 17.10.2020).

28. Migration in Europe – Statistics and Facts. URL: <https://www.Statista.com/topics/4046/migration-in-europe/> (дата звернення 15.10.2020).

29. Niemann A., Zaun N. EU Refugee Policies and Politics in Times of Crisis: Theoretical and Empirical Perspectives. *Journal of Common Market studies*, 2018, vol. 56, № 1, P. 3-22.

30. U.S. Ends Participation in the Global Compact on Migration. Press Statement. Rex W. Tillerson Secretary of State. Washington, DC, December 3, 2017.

31. UN General Assembly. Global Compact on Safe, Orderly and Regular Migration: Final Draft, 11 July 2018. URL: https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf (дата звернення 17.10.2020).

References:

1. Avstriia vidmovylasia pidpysaty mihratsiinyi pakt OON. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%97a-44734380> (data zvernennia 17.10.2020).

2. Burejko N.N. Mezhdunarodnaya migraciya kak predmet mezhdisciplinarnogo issledovaniya. Studia Humanitatis. Mezhdunarodnyj elektronnyj nauchnyj zhurnal, 2014, №4. URL: <http://st-hum.ru/content/burejko-nn-mezhdunarodnaya-migraciya-kak-predmet-mezhdisciplinarnogo-issledovaniya> (data zvernennia 17.10.2020).

3. Vojnikov V. V. Evropejskoe prostranstvo svobody, bezopasnosti i pravosudiya i migracionnyj krizis. Sovremennaya Evropa, 2017, №2, S. 49-54.

4. Evrostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page (data zvernennia 12.10.2020).

5. Ievtukh V. Etnopolityka v Ukraini: pravnychi ta kulturolohichni aspekty. Kyiv: Feniks, 1996, 214 s.

6. Katerynchuk M. Pravove rehuliuвання obmezhuvalnykh zakhodiv shchodo immihratsii do SShA. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Zbirnyk nauk. prats. Vyp. 91: Pravoznavstvo. Chernivtsi: ChDU, 2000, S. 89-94.

7. Krainy OON pohodyly pershyi v istorii hlobalnyi dohovir pro mihratsiiu. URL: <https://www.dw.com/uk/%a-44671486> (data zvernennia 12.10.2020).

8. Makron i Merkel' navodnyat Evropu millionami migrantov. URL: https://tsargrad.tv/articles/makron-i-merkel-navodnjat-evropu-millionami-migrantov_172310 (data zvernennia 12.10.2020).

9. Malynovska O. Mihranty, mihratsiia ta Ukrainka derzhava: analiz upravlinnia zovnishnimy mihratsiiamy. Kyiv: Vyd-vo NADU, 2004, 236 s.

10. Marin Le Pen: «Franciya dolzhna otkazat'sya ot Dogovora OON o migracii». URL: <https://regnum.ru/news/2530135.html> (data zvernennia 13.10.2020).

11. Marin Le Pen: Vo imya Francuzov! Protiv migrantov. 12 fevralya 2017 g. / Russkoe Agenstvo Novostej. URL: <http://novosti-mira.ru-an.info/marin-le-pen-vo-imya-francuzov-protiv-migrantov> (data zvernennya 13.10.2020).

12. Migraciya. URL: <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/migration/index.html> (data zvernennya 12.10.2020).

13. Mihnatsiini protsesy v suchasnomu sviti: svitovyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry (poniatiinyi aparat, kontseptualni pidkhody, teoriia ta praktyka) / Za red. Rymarenka Yu. Kyiv: Dovira, 1998, 911 s.

14. «My sami vyrishymo, yak kontroliuvaty nashi kordony». Shcho vidomo pro Vsesvitnii pakt OON pro mihnatsiiu. URL: <https://tyzhden.ua/News/223713> (data zvernennia 14.10.2020).

15. Moherini poperedzhaie YeS, shcho hroshi na rehuliuвання mihnatsii zakinchuiutsia. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2740863-mogerini-poperedzhaie-es-so-grosi-na-reguluvanna-migracii-zakincuutsia.html> (data zvernennia 14.10.2020).

30

16. Pakt OON o migracii: debaty v bundestage. Informacionnyj portal Germania onlajn. URL: <https://germania-online.diplo.de/rudz-ru/politik/-/2161318> (data zvernennya 14.10.2020).

17. Pol'sha otkazalas' podpisyvat' pakt OON o migracii. URL: <https://iz.ru/814506/2018-11-20/polsha-otkazalas-podpisyvat-pakt-oon-o-migracii> (data zvernennya 13.10.2020).

18. Puryhina O., Sardak S. Mizhnarodna mihnatsiia. Kyiv: VTs «Akademii», 2007, 312 s.

19. Spilnyi komentar MZS Ukrainy i DMS Ukrainy u zviazku iz provedenniam Konferentsii OON dlia pryiniattia Hlobalnoi uhody pro bezpechnu, vporiadkovanu ta zakonnu mihnatsiiu (10-11 hrudnia 2018 r., m. Marrakesh, Marokko). URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/spilnij-komentar-mzs-a-dms.html> (data zvernennia 15.10.2020).

20. Suvorova V. A. Migracionnyj krizis v Evrope: problemy vynuzhdennoj migracii. Vlast', 2018, № 1, S. 176–179.

21. Uhorschchyna vystupyla proty hlobalnogo dohovoru OON shchodo mihnatsii. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%83%/a-44734380> (data zvernennia 15.10.2020).

22. Ukraina ne pryiednalasia do Hlobalnogo Dohovoru pro mihnatsiiu – spochatku treba vyrishyty problemy vlasnykh VPO. URL: <https://islam.in.ua/ua/novyny-u-sviti/ukrayina-ne-pryiednalasya-do-globalnogo-dohovoru-pro-migraciyu-spochatku-treba> (data zvernennia 15.10.2020).

23. Frantsiia ta Italiia zaklykaiut stvoryty novu systemu avtomatychnoho pererozpodilu mihrantiv u krainakh YeS. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-35world/2783918-italia-i-francia-zaavili-pro-neobhidnist-novoi-sistemi-rozpodilumigrantiv.html> (data zvernennia 15.10.2020).

24. Iuskiv B. Hlobalizatsiia i trudova mihratsiia v Yevropi. Rivne: vydavets O.M. Zen, 2009, 479 s.

25. Bauböck R. Refugee Protection and Burden-Sharing in the European Union. *Journal of Common Market studies*, 2018, vol.56, № 1, P. 141-156.

26. Carrera S., Karel Lannoo K., Marco Stefan M., Vosyliūtė L. Some EU governments leaving the UN Global Compact on Migration: A contradiction in terms? *CEPS Policy Insights*, № 2018.15, November 2018. P. 11-12.

27. Frontex news release. Migratory flows in October 2018. URL: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news-release/migratoryflows-in-october-down-by-a-third-spain-accounts-for-60-of-detections-ppaQPH> (дата звернення 17.10.2020).

28. Migration in Europe – Statistics and Facts. URL: <https://www.Statista.com/topics/4046/migration-in-europe/> (дата звернення 15.10.2020).

29. Niemann A., Zaun N. EU Refugee Policies and Politics in Times of Crisis: Theoretical and Empirical Perspectives. *Journal of Common Market studies*, 2018, vol. 56, № 1, P. 3-22.

30. U.S. Ends Participation in the Global Compact on Migration. Press Statement. Rex W. Tillerson Secretary of State. Washington, DC, December 3, 2017.

31. UN General Assembly. Global Compact on Safe, Orderly and Regular Migration: Final Draft, 11 July 2018. URL: https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf (дата звернення 17.10.2020).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.32-46>

УДК: 316:330.4

© Анатолий Лысюк¹,

© Мария Соколовская²

СОВРЕМЕННАЯ ПОЛЬША В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ БЕЛОРУСОВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Стаття присвячена вивченню сукупності уявлень жителів прикордонних з Польщею Брестської і Гродненської областей про польський досвід соціальної модернізації у посткомуністичний період. Автори зокрема підкреслюють, що позитивне сприйняття образу Польщі засноване на визнанні очевидних успіхів, досягнутих польським суспільством. Значна частина респондентів вважають, що найбільші успіхи цієї країною досягнуті у соціально-економічній сфері, а основними причинами цього є вступ до Євросоюзу, формування інститутів ринкової економіки і створення стійкої демократичної політичної системи. Багато респондентів вважають, що цей польський досвід за доцільне використовувати для розвитку власної країни, включаючи також вихід за межі впливу Росії і вступ до Євросоюзу. Порівнюючи відповідно польський і білоруський шляхи розвитку, більшість опитаних віддають перевагу польській моделі реформ. Число білорусів, які відчувають почуття тривоги з приводу входження Польщі в євроатлантичні структури за останні 20 років значно поменшало.

У статті констатовано загальне наростання позитивного ставлення до Польщі і поляків у всіх її проявах, незважаючи на інтенсивну антипольську пропаганду, яку ведуть в Білорусі державні ЗМІ.

Ключові слова: Білорусь, Польща, громадська думка, соціологічне опитування, соціальна модернізація.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та соціології Брестського державного університету імені А.С. Пушкіна (Республіка Білорусь). E-mail: lysiukanatoli@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9886-0292>

² Старший викладач кафедри політології та соціології Брестського державного університету імені А.С. Пушкіна (Республіка Білорусь). E-mail: llogos@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8885-4208>

Modern Poland in the eyes of Belarusians: sociological analysis

The article studies set of views of the inhabitants of the bordering with Poland Brest and Grodno regions on the Polish experience of social modernisation in the post-communist period. It is pointed out a positive perception of the image of Poland, based on the recognition of the obvious successes achieved by Polish society. A significant part of the respondents believe that the greatest successes have been achieved by this country in the socio-economic area, and the main reasons of this are accession to the European Union, development of market economy institutions and creation of a democratic political system. The respondents believe that Polish experience can be used for their country development, including also moving beyond the Russia's sphere of influence and joining the European Union.

Comparing Polish and Belarusian paths of development, majority of Belarusians prefer Polish way of doing reforms. The number of Belarusians who feel anxiety about Poland's accession to the Euro-Atlantic institutions has decreased over the past 20 years. The general growth of a positive attitude towards Poland and Poles in all appearances was noted, despite the intensive anti-Polish propaganda carried out in Belarus by state media.

Sociological study shows that, according to the Belarusians, they have nothing to offer Poles regarding the organisation of economic and socio-political life, but they might be interested at the Belarusian experience in cleanup on the streets, as well as strengthening of tolerance in the society.

Keywords: Belarus, Poland, public opinion, sociological poll, social modernisation, transborder cooperation.

Постановка проблемы. Бесспорным историческим фактом является то, что на протяжении многих столетий судьба белорусского и польского народов была неразрывно переплетена, что не могло не породить между ними социокультурное родство и близость. В настоящее время между государствами и народами Польши и Беларуси существует множество политических, экономических и культурологических противоречий, что в конечном счете предопределило выбор ими различных векторов политического и социоэкономического развития, многие из которых требуют преодоления. Для того, чтобы определить перспективы развития белорусско-польских отношений, в особенности, в приграничном контексте, важно составить четкое представление о содержании и особенностях восприятия белорусами образов Польши и поляков, равно как и наоборот.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящее время в Беларуси к проблематике белорусско-польских отношений существует несколько подходов. Первый функционирует в парадигме: «Польша – любимый враг» и ей наиболее активно следуют руководители государственных структур, обвиняя элиты соседнего государства как в проведении информационных и политических атак на Беларусь, вплоть до стремления аннексировать часть ее территории, так и в неспособности решить внутренние проблемы по причине выбора «западного пути развития» (Лукашенко о ситуации в Польше, 2020; Тертель, 2020; Ануфриева, 2020).

34

Подобный пропагандистский дискурс подкрепляется работами ряда «государственных» обществоведов, рассматривающих сложности в отношениях между обоими государствами и народами исключительно сквозь призму «зловредности Польши». Типичными в этом отношении являются, например, оценки белорусского историка И.В. Полуяна, убежденного в том, что РП проводит политику активного вмешательства в «наши внутренние дела», выступает с территориальными притязаниями к Беларуси и подвергает белорусский социум негативному «информационному влиянию» (Полуян, 2013, 4).

Можно выделить также работы, нацеленные на изучение пространства «конструктива» в отношениях между Польшей и Беларусью, представленного преимущественно в области культурного и экономического сотрудничества (Люкевіч, 2003; Логінов, 2010; Шевченко, 2015).

Белорусский исследователь И. В. Шарапо справедливо подчеркивает, что в белорусско-польских отношениях необходимо выделить «два аспекта: “официальные отношения” и “социальные отношения”, т.е. отношения между гражданами наших стран», поскольку «содержание официальной внешней политики не всегда совпадает с реальными человеческими и родственными связями простых людей» (Шарапо, 2007, 46). Следовательно, принципиальное значение имеет четкое представление о содержании и особенностях восприятия белорусами Польши и поляков в условиях отчуждения властвующих элит обоих государств и их внешнеполитических ориентаций. Этой проблеме был посвящен социологический опрос, проведенный группой политических социологов (сентябрь-октябрь 2000 г.). По случайной выборке было опрошено 350 респондентов (ошибка репрезентативности не превышает 5%), проживающих в различных регионах

Брестской и Гродненской областей, представляющих основные возрастные и профессиональные группы.

Целью данной статьи является определение совокупности представлений жителей приграничных регионов Беларуси о различных аспектах жизни польского общества и государства.

Ценность данного исследования тем выше, что по некоторым параметрам оно повторяет социологический опрос от 1999 г. (Лысюк, Соколовская, 2000), что позволяет осуществить и соответствующий сравнительный анализ.

Изложение основного материала. Результаты исследования свидетельствуют о доминировании в представлениях белорусов позитивного образа Польши, который зиждется на признании очевидных успехов, достигнутых польским обществом за последние два десятилетия. Так, при ответе на вопрос: «Насколько успешно развивается Польша на протяжении последних 30 лет?», две трети опрошенных заявили об успешности «польского пути» (очень успешно – 21,6%, успешно – 44,3%). Только 3,1% респондентов полагают, что за этот период «в стране больше проблем, чем достижений» и никто их них не согласился с утверждением, что «ситуация в стране близка к катастрофической» (Табл. 1).

35

Таблица 1

Распределение ответов на вопрос: «Что Вы думаете о том, насколько успешно развивается Польша в течение последних 30 лет?» (возможно несколько ответов), в %

Варианты ответа	%
Успешно	44,3
В чем-то успешно, а в чем-то и нет	27,4
Очень успешно	21,6
В стране больше проблем, чем достижений	0
Ситуация в стране близка к катастрофической	3,1
Нет ответа / затрудняюсь ответить	3,6

Наибольшие достижения Польши, в представлении белорусов, связаны со сферой экономического развития: 50,0% таковым считают создание эффективной экономики. По мнению 47,4% респондентов, очевидным «польским» успехом является повышение доходов населения.

Эффективная экономика является во многом производной от содержания и динамики политических процессов. Совершенно закономерно, что 37,4% жителей приграничья выделяют в качестве достижения Польши формирование устойчивой демократической политической системы.

История успеха Польши существенным образом связана и с реформированием ее внешнеполитических отношений, главным из которых является вступление в Евросоюз и НАТО. Как следствие этого, 35,5% респондентов указали на принципиальную значимость построения взаимовыгодных отношений с другими государствами, а 28,7% – на обеспечение национальной безопасности. В категории «другое» 4,0% опрошенных отметили, что позитивные изменения в постсоветской Польше коснулись всех ее общественных сфер (Табл. 2).

Таблица 2

Распределение ответов на вопрос: «В каких сферах Польша и ее граждане достигли за этот период наибольших успехов?», в % (возможны три ответа)

Варианты ответа	%
Создание эффективной экономики	50,0
Повышение доходов населения	47,4
Формирование устойчивой демократической политической системы	37,4
Построение взаимовыгодных отношений с другими государствами	35,5
Обеспечение национальной безопасности	28,7
Развитие образования и культуры	23,4
Укрепление национальной идентичности	16,3
Другое	4,0
Нет ответа / затрудняюсь ответить	7,1

Разумеется, не существует ничего и никого идеального в жизни общества. Любое прогрессивное развитие сопровождается неизбежными издержками. Поэтому вполне рациональной выглядела наша задача – зафиксировать тот социологический факт, в каких областях, с точки зрения белорусов, Польша и ее граждане за этот исторический период (последние 30 лет) потерпели неудачу.

Этот вопрос оказался для них самым трудным: почти половина опрошенных (48,9%) не дали на него никакого ответа. Тем не менее, наибольшее число респондентов в качестве главной «неудачи» польского общества назвали ослабление национальной идентичности. Подобные риски вполне реальны, поскольку она подвергается атакам как со стороны общеевропейской идентичности, так и процессов глобализации.

14,3% полагают, что «поляки» потерпели неудачу в области построения взаимовыгодных отношений с другими государствами, имея ввиду преимущественно разрыв экономических и политических связей, сформированных в рамках мировой системы социализма.

8,3% белорусов убеждены, что проблемой современной Польши является неустойчивая политическая система. Думается, что неустойчивость в их восприятии связана с неизбежностью смены в демократическом обществе государственных элит, что белорусской пропагандой отождествляется с хаосом и анархией.

Однако даже самые ярые скептики достижений Польши в этой части анкеты вынуждены признать польские успехи в экономической сфере: только 2,0% опрошенных убеждены, что в Польше не удалось создать эффективную экономику, и 1,4% полагают, что в стране снизились доходы населения. В позиции «другое», чаще всего, обозначались три фактора: а) вообще нет таких сфер, где бы поляки потерпели неудачу; б) произошла утрата части государственного суверенитета Польши; в) женщины Польши лишились права на аборт (Табл. 3).

Таблица 3

Распределение ответов на вопрос: «В каких сферах Польша и ее граждане за этот период потерпели неудачу?», в % (возможны три ответа)

Варианты ответа	%
Ослабла национальная идентичность	17,1
Не удалось построить взаимовыгодные отношения с другими государствами	14,3
Сформирована неустойчивая демократическая политическая система	8,3
Выросли риски для системы национальной безопасности	4,9
Произошло падение уровня образования и культуры	4,0
Не смогли создать эффективную экономику	2,0

Снизилась доходы населения	1,4
Другое	2,0
Нет ответа / затрудняюсь ответить	48,9

Очевидно, что основные успехи Польши и ее граждан белорусы «числят» за экономическим блоком. С одной стороны, по причине внешней очевидности этого факта, которые невозможно скрыть ввиду интенсивности и масштабности коммуникаций между поляками и белорусами, в особенности, приживающимися в приграничных регионах. С другой – в силу значимости для последних этого фактора, так как уровень их жизни не растет уже на протяжении последних 11 лет. Для экспертов является известным и то, что в настоящее время польская экономика демонстрирует одни из самых высоких темпов развития в Европе. Возникает естественный вопрос: благодаря чему им – полякам – это удастся? В отличие от белорусов!

38 — В представлении большинства наших соотечественников (57,7%), главная причина этого – вступление Польши в Евросоюз и получение доступа к европейским рынкам. Можно еще добавить – получение дотаций на развитие страны с общеевропейской казны.

Вторая по значимости причина, которую артикулируют 40,6% опрошенных – формирование институтов свободной рыночной экономики, которые демонстрируют явное превосходство над экономикой, сжатой жестким государственным регулированием.

Закономерным образом первых два фактора рожают третий в виде возможности привлечения внешних инвестиций, без которых немислимо и невозможно эффективное экономическое развитие любой страны; о его значимости, как причины успеха польских реформ, заявили 34,6% респондентов.

Важной является и политическая составляющая. С одной стороны, речь идет об избавлении социума от советского и коммунистического наследия (позиция 24,3% белорусов), а с другой, по мнению 21,1% из них, – о создании в Польше устойчивой демократической политической системы, способной гарантировать развитие институтов рыночной экономики, прав и свобод граждан, независимость судебной власти и др.

Долгое время в Беларуси существовал стереотип о поляках как людях с врожденной предпринимательской жилкой. Социологиче-

ское исследование показывает, что только немногие респонденты (7,7%) связывают успехи Польши именно с этим фактором (Табл. 4). В их понимании, главный инструмент успешности – формирование эффективных социальных институтов, благоприятствующих экономическому развитию.

Таблица 4

Оценка причин эффективного и динамичного развития польской экономики, в % (возможны несколько ответов)

Варианты ответа	%
Вступление в Евросоюз и получение доступа к европейским рынкам	57,7
Формирование институтов свободной рыночной экономики	40,6
Привлечение внешних инвестиций	34,6
Избавление от советского и коммунистического наследия	24,3
Создание устойчивой демократической политической системы	21,1
Поляки являются прирожденными предпринимателями	7,7
Другое	0
Нет ответа / затрудняюсь ответить	5,2

Высокая оценка белорусами эффективности «польских реформ» подтверждается и при ответе на вопрос, какой же путь развития им представляется более успешным – РП или РБ. При ответе на него наблюдается абсолютное превосходство «польской модели» Польши, так как 57,4% опрошенных отметили, что именно польское общество смогло найти более эффективные способы социальных преобразований, нежели общество белорусское. В успешность Беларуси, превосходящую «польскую», верят только 6,9% респондентов. 27,7% белорусов полагают, что очень многое зависит от того, какая общественная сфера оценивается – каждая страна имеет как свои достижения, так и провалы (Табл. 5). В этой оценке ключевой является экономическая составляющая, отрицать «польские достижения» в которой не могут даже самые резкие и непримиримые критики Польши.

Таблица 5

Распределение ответов на вопрос: «Какой путь развития Вам представляется более успешным – современной Польши или современной Беларуси?», в %

Варианты ответа	%
Польша	57,4
Смотря в каких сферах	27,7
Беларуси	6,9
Нет ответа / затрудняюсь ответить	8,0

40

—

Поскольку наши респонденты убеждены, что Польша демонстрирует убедительные примеры успешности, то естественным образом возникает необходимость подумать над тем, какие же крупницы польского опыта могут пригодиться для благой цели – позитивной социальной трансформации Беларуси. В социологическом исследовании от 1999 г. 73% жителей Брестского региона говорили о пригодности в той или иной степени польского опыта реформ для трансформации белорусского общества. Отрицали необходимость его заимствования – 9% респондентов. В настоящее время эти цифры изменились в пользу Польши – 84,4% опрошенных убеждены в его необходимости для Беларуси, а 7,7% – придерживаются противоположного мнения.

Ключевыми составляющими позитивного «польского опыта», в представлении 41,4% из них, является создание демократической политической системы; по мнению 35,7% – необходимо формирование институтов рыночной экономики; по убеждению 31,7% – актуальна интеграция в общеевропейские и евроатлантические политические структуры, т.е. в Евросоюз и НАТО. При этом гражданам Беларуси в этой ситуации необходимо не только сделать «европейский выбор», но одновременно освободиться от уводящего от него российского влияния, на что указывают 34,3% опрошенных, а также, как полагают 22,0% белорусов, отказаться в ориентации на советский опыт и принципы коммунистической идеологии. Это тем более важно сделать, что современная РБ является в Европе наиболее советско - и российско ориентированным государством.

Европейская трансформация любого общества с необходимостью предполагает перенесение демократических практик на локальный (региональный) уровень, преодоление «вертикализации» властных

отношений. 22,0% респондентов придерживаются позиции, что Беларуси целесообразно позаимствовать польский опыт развития местного самоуправления, который радикально отличен от белорусского.

21,4% респондентов указывают на важность фактора укрепления национальной идентичности, что чрезвычайно актуально и в современном руссифицированном белорусском обществе (Табл. 6).

Таблица 6

Распределение ответов на вопрос: «Какой польский опыт современным белорусам целесообразно использовать для развития собственной страны?», в % (возможны три ответа)

Варианты ответа	%
Создание демократической политической системы	41,4
Формирование институтов рыночной экономики	35,7
Выход из зоны влияния Российской Федерации	34,3
Интеграция в общеевропейские и евроатлантические политические структуры	31,7
Развитие местного самоуправления	22,0
Отрицание ценности советского опыта и коммунистической идеологии	22,0
Укрепление национальной идентичности	21,4
Другое	2,0
Нет ответа / затрудняюсь ответить	10,0

Любая страна обладает своими достоинствами и достижениями, которые в той или иной степени могут позаимствовать другие социальные системы. В полной мере это утверждение относится к современной Беларуси. Мы не в состоянии ответить за поляков на вопрос о том, чему же современная Польша и ее граждане могут научиться у Беларуси и белорусов, но можно использовать психологический феномен проекции и самим на него ответить.

Социологическое исследование показывает, что треть опрошенных либо не знают, какие же уроки «от Беларуси» благоприятны и полезны для Польши (позиции «затрудняюсь ответить» и «нет ответа»), или же полагают, что ничему хорошему мы их (поляков) не научим.

Среди предметов гордости белорусов, адресованных полякам и не только, безусловное лидерство (32,9% респондентов) – за чистотой белорусских улиц. Четверть опрошенных также указывают на толерантность как качество, которое может пригодиться современным полякам.

Республика Беларусь на постсоветском пространстве в наибольшей степени среди других государств сохранила приверженность советским ценностям и практикам. Неудивительно, что 14,7% респондентов полагают, что для Польши может быть значимым уважение к советскому прошлому.

Остальные опции ответов набирают минимальное число «голосов». Так, брендом Беларуси, согласно убеждению пресс-секретаря президента РБ Н. Эйсмонт, является диктатура, но только 7,7% жителей белорусско-польского приграничья убеждены, что сильная государственная власть может быть пригодной для Польши. Следует, правда, учитывать, что этот термин в сознании белорусов связан с авторитарностью власти, в то время как для демократических государств, к которым принадлежит Польша, он сродни понятию «эффективность власти».

Небольшое число респондентов предлагают полякам позаймствовать и другие «предметы гордости» Беларуси – любовь к России (5,7% опрошенных), сохранение крупных государственных предприятий (5,4%), государственную идеологию (2,9%).

Граждане Беларуси по-прежнему сохраняют некоторые черты традиционного общества. По этой причине 11,4% из них полагают, что полякам может быть полезно белорусское видение патриотизма (советского, умноженного на лояльность авторитарной власти), 10,0% – приверженность традиционным ценностям (в этом ракурсе доминирующей является ориентация на традиционные семейные ценности), 4,8% – религиозности.

В позиции «другое» респондентами назывались некоторые черты характера белорусов (терпение, приспособляемость, ориентация на гендерное равенство и др.) (Табл. 7).

Социологическое исследование показало, что за последние 20 лет количество белорусов, которые испытывают чувство тревоги по поводу вхождения Польши в евроатлантические структуры уменьшилось, в то время как число людей, не знающих подобного чувства, несколько выросло. Так, 41,4 из них положительно оценили факт

вступления Польши в ЕС и НАТО, 25,1% отнесли к этому равнодушно, воспринимая его как чисто как внутреннее «польское дело», и только 6,0% увидели в этом выборе Польши угрозу. Еще 2,6% респондентов подчеркнули, что вступление в ЕС это, конечно, хорошее дело, в вот в НАТО – совсем наоборот (Табл. 8).

Таблица 7

Распределение ответов на вопрос: «Чему современная Польша и ее граждане могут научиться у Беларуси и белорусов?», в % (возможны несколько ответов)

Варианты ответа	%
Чистоте улиц	32,9
Толерантности	25,7
Уважению к советскому прошлому	14,6
Патриотизму	11,4
Приверженности традиционным ценностям	10,0
Сильной государственной власти	7,7
Любви к России	5,7
Сохранению крупных государственных предприятий	5,4
Религиозности	4,8
Государственной идеологии	2,9
Другое	3,1
Ничему хорошему мы их не научим	20,9
Нет ответа / затрудняюсь ответить	12,9

43

Таблица 8

Оценка членства современной Польши в Европейском Союзе и НАТО, в %

Варианты ответа	%
Положительно	41,4
Равнодушно	25,1
Время покажет	15,7
Отрицательно	6,0
У них не было иного варианта	2,9
Другое	2,6
Нет ответа / затрудняюсь ответить	6,3

Выводы. Полученные в социологическом исследовании эмпирические данные позволяют сделать следующие выводы.

Во-первых, среди жителей Брестского и Гродненского регионов доминирует позитивное отношение как к Республике Польша, так и к ее народу, а также польскому опыту осуществления политических и экономических реформ, что стимулирует процесс их интериоризации белорусским обществом.

Во-вторых, сравнивая полученные результаты с социологической эмпирией от 1999 г., мы можем констатировать нарастание позитивного отношения к «польскости» во всех ее проявлениях, вызванное высокой оценкой достижений Польши за посткоммунистический исторический период, расширением межличностных контактов между поляками и белорусами, а также преодолением негативных исторических стереотипов.

44 — В-третьих, в ситуации сравнения успешности соответственно польского и белорусского пути развития, белорусы в своем подавляющем большинстве признают большую эффективность польского формата реформ.

В-четвертых, значительная часть респондентов полагают, что наибольшие успехи достигнуты Польшей в социально-экономической сфере, и основными причинами этого являются вступление в Евро-союз, формирование институтов рыночной экономики и создание устойчивой демократической политической системы. Этот польский опыт, по их убеждению, целесообразно использовать для развития собственной страны, включая также выход Беларуси за пределы влияния России и перспективного вступления в Евросоюз.

В-пятых, число белорусов, которые испытывают чувство тревоги по поводу вхождения Польши в евроатлантические структуры имеет тренд на снижение.

Источники и литература:

1. Ануфриева Н. В Минске заявили о начале гибридной войны между Западом и Белоруссией. 04.09.2020 // <https://vz.ru/news/2020/9/4/1058671.html>.
2. Логінов Я. 2010. «Польща – Білорусь – стратегічні партнери?» // Дзеркало тижня. Україна. № 13.
3. Лукашенко о ситуации в Польше: они хотели у нас мятеж устроить, а получили сами. 29.10.2020 // <https://www.belta.by/president/>

view/lukashenko-o-situatsii-v-polshe-oni-hoteli-u-nas-mjatezh-ustroit-a-poluchili-sami-413180-2020/.

4. Лысюк А.И., Соколовская М.Г. 2000. Современная Польша в представлениях белорусов: региональный аспект// Аналитический бюллетень Белорусских Фабрик мысли. № 2. С. 37–41.

5. Тертель: в экономике Польши серьезные проблемы и там практически рухнула система здравоохранения. 17.12.2020 // <https://nn.by/?c=ar&i=265471&lang=ru>.

6. Люкевич У.П. 2003. Беларуска-польскае памежжа: набліжэнне да Еўрапейскага Саюза // Аналитический бюллетень Белорусских фабрик мысли. № 1. С. 27–32.

7. Полуян И.В. 2013. Белорусско-польские отношения на современном этапе // Труды БГТУ. История, философия, филология. № 5. С. 3–5.

8. Шарапо А.В. 2007. Польша – Беларусь: история и современность // Журнал международного права и международных отношений. № 4. С. 44–47.

9. Шевченко А.Н. 2015. Анализ и тенденции польско-белорусских отношений в начале XXI века // Правова держава. № 19. С. 175–182.

References:

1. Anufryeva N. V Mynske zaiavyly o nachale hybrydnoi voyny mezhdou Zapadom i Belorussyei. 04.09.2020 // <https://vz.ru/news/2020/9/4/1058671.html>.

2. Lohinov Ya. 2010. «Polshcha – Bilorus – stratehichni partnery?» // Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. № 13.

3. Lukashenko o sytuatsyy v Polshe: ony khoteli u nas miatezh ustroyt, a poluchyly samy. 29.10.2020 // <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-o-situatsii-v-polshe-oni-hoteli-u-nas-mjatezh-ustroit-a-poluchili-sami-413180-2020/>.

4. Lysiuk A.Y., Sokolovskaia M.H. 2000. Sovremennaiia Polsha v predstavleniyakh belorusov: rehyonalnyi aspekt// Analytycheskyi biulleten Belorusskykh Fabryk mysly. № 2. S. 37–41.

5. Tertel: v ekonomyyke Polshy serezhnye problemy i tam praktychesky rukhnula systema zdravookhraneniya. 17.12.2020 // <https://nn.by/?c=ar&i=265471&lang=ru>.

6. Liukevich U.P. 2003. Belaruska-polskae pamezhzha: nablizhenne da Evrapeiskaha Saiuza // Analytycheskyi biulleten Belorusskikh fabryk mysly. №. 1. S. 27–32.
7. Poluian Y.V. 2013. Belorussko-polskye otnoshenyia na sovremennom etape // Trudy BHTU. Ystoryia, filosofyia, filolohyia. № 5. S. 3–5.
8. Sharapo A.V. 2007. Polsha – Belarus: istoryia i sovremennost // Zhurnal mezhdunarodnoho prava i mezhdunarodnykh otnoshenyi. № 4. S. 44–47.
9. Shevchenko A.N. 2015. Analiz i tendentsii polsko-belorusskikh otnoshenyi v nachale XXI veka // Pravova derzhava. № 19. S. 175–182.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.47-61>

УДК: 327(410:4-6 ЄС)

© Олександра Гісса-Іванович¹,

© Яна Кибіч²

БРЕКЗІТ: НАСЛІДКИ І ПЕРСПЕКТИВИ (В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ НОВИХ ВІДНОСИН БРИТАНІЯ - УКРАЇНА - ЄС)

У статті проаналізовані наслідки Брекзиту та їх вплив на відносини у межах трикутника Британія-Україна-ЄС. З'ясовано, що вихід Британії з Європейського Союзу став надзвичайною подією в історії ЄС та Європейського континенту в цілому. Вперше за час існування об'єднання його покидає одна з країн-членів. Звісно, така ситуація викликала значний резонанс в світовому співтоваристві, адже гостро постало питання наслідків що можуть виникнути в результаті такої події. Зрозуміло, що Брекзит спровокує не лише зміни в економічній, політичній, культурній сфері відносин між Сполученим Королівством та Європейським Союзом, але і може вплинути на відносини з третіми країнами, зокрема і Україною. В даній статті розглядаються можливі наслідки Брекзиту на подальший розвиток Великобританії, на майбутнє ЄС в контексті зростання європескптицизму серед країн-членів та на відносини Британії та Європейського Союзу з Україною, як країною, котра чітко задекларувала свою проєвропейську позицію та всіма силами прагне стати частиною ЄС.

Ключові слова: Брекзит, Україна, ЄС, Великобританія, економічні наслідки, політичні наслідки.

¹ Кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародної інформації факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: o.gissa@chnu.edu.ua

² Аспірант кафедри міжнародної інформації факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: yana.nanana2702@gmail.com

---

Brexit: Consequences and Prospects (in The Context of Building New Britain-Ukraine-Eu Relations)

Britain's withdrawal from the European Union is an extraordinary event in the history of the EU and the European continent as a whole. For the first time since the Union's existence, one of the member states is leaving it. Of course, this situation has caused a significant resonance in the world community, because the question of the consequences that may arise as a result of such an event has become acute. It is clear that Brexit will not only provoke changes in the economic, political and cultural spheres of the relations between the United Kingdom and the European Union, but may also affect relations with third countries, including Ukraine. This article examines the possible effects of Brexit on the further development of the United Kingdom, on the future of the EU in the context of growing Euroscepticism among member states, and on Britain's and the European Union's relations with Ukraine as a country that has clearly declared its pro-European position, and strives to become part of the EU by all means.

48

— **Keywords:** *Brexit, Ukraine, EU, Great Britain, economic consequences, political consequences.*

Актуальність теми. В 2020 році історію успіху Європейського Союзу було «заплямовано» виходом Сполученого Королівства з складу країн-членів ЄС. Так званий Брекзит поставив під сумнів поняття європейської спільноти, єдності та солідарності і спричинив інтеграційну кризу, адже посилив хвилю євроскептицизму практично в усіх країнах Європейського Союзу. Все це викликає занепокоєння не лише в рамках Союзу, а як мінімум, провокує сумніви у країн, які високо оцінюють Союз та роками прагнуть стати рівноправною частиною цієї європейської спільноти, в тому числі і України. В цьому контексті вважаємо за необхідне детально дослідити наслідки які можуть бути спричинені тріщиною європейського проекту для всіх світових політичних акторів, зокрема, та майбутнього євроінтеграції загалом.

Аналіз останніх досліджень. Найголовніше в контексті цього процесу полягає у з'ясуванні різнопланових наслідків як для самого Європейського Союзу, так і для євроатлантичного вектору України. Британський євроскептицизм його історичні передумови та сучасний вплив на зовнішнішню політику Королівства та ЄС загалом глибоко аналізується європейськими та вітчизняними дослідника-

ми, серед яких варто особливо відмітити роботи, В. Крушинського (Крушинський, 2003), Я. Саєнко (Саєнко), К. Соренсен (Sørensen, 2004), Д. Сірайт (Seawright, 2008). Серед науковців, які переймаються саме проблематикою виходу Великобританії з ЄС, причинами такого рішення, передумовами проведення референдуму та впливом Брекзиту на подільші інтеграційні процеси є І. В. Співак (Співак, 2016), Є. В. Попко (Попоко, 2016), та Т. І. Неприцька (Неприцька, 2016).

Мета даної наукової розвідки полягає в дослідженні наслідків Брекзиту на подальший розвиток Великобританії, майбутнє Європейського Союзу, можливий вплив Брекзиту на Україну та розвиток тристоронніх відносин Британія-Україна-ЄС.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на багаторічне суперечливе ставлення британців до ЄС, можна констатувати, що результати референдуму щодо Брекзиту стали несподіванкою не лише для самих британців а і для всього світу. Постає питання наслідків що можуть виникнути в результаті такого рішення. Адже, Британія – це 66-мільйонна країна, п'ята-шоста економіка світу, постійний член Ради безпеки ООН, одна з провідних країн НАТО і ядерна держава. Згідно з Лісабонською угодою, британські парламентарі займали близько 10% місць в Європейському парламенті. Саме тому, після виходу Великобританії з Європейського Союзу, почалися зміни в економічному та політичному житті ЄС. Так, наприклад, на сайті Європейського Парламенту опубліковано повідомлення про зміни в структурі Парламенту, зі складу якого вийшли британські представники: «Як країна, яка не є членом ЄС, Великобританія більше не буде представлена на рівні ЄС, тому Європарламент буде складатися з 705 членів замість 751. З 73 місць, які в Європейському парламенті займали депутати від Великобританії, 27 будуть розподілені між країнами-членами, залишкові 46 місць будуть зарезервовані для майбутнього розширення ЄС» (Parliament's composition).

Загалом же втрата британських голосів може мати чималий вплив на те, які рішення тепер будуть підтримувати в Євросоюзі. Особливо це стосується Ради ЄС, де рішення приймає кваліфікована більшість, однак заблокувати будь-яке з них можуть чотири члени Ради, які представляють щонайменше 35% населення ЄС.

«Вихід Великої Британії, великої ліберальної північної країни, змінить баланс сил у Європейському Союзі, – спрогнозував Європейський Центр Карнегі. – Її союзники, перш за все країни Північної

Європи та Нідерланди, без Великої Британії втратять близько 12% впливу своїх голосів у Брюсселі, а південні держави отримають більш значущу роль» (Gruyter, 2018).

Враховуючи такий перерозподіл місць в ЄС, можна сказати, що не дивлячись на Брекзіт, як керівництво ЄС, так і уряд Великобританії досить оптимістично налаштовані стосовно майбутнього Європейського Союзу. Так, наприклад, через пів року після референдуму про вихід Британії з ЄС Тереза Мей виступила з промовою, в якій, вона надала детальну інформацію про майбутнє відносин Великобританії з ЄС та рештою світу. У цій промові прем'єр-міністр сказала: «Трохи більше 6 місяців тому британський народ проголосував за зміни. Вони проголосували за більш світле майбутнє нашої країни. Вони проголосували за вихід з Європейського Союзу та охоплення всього світу. [...] Це означає більше, ніж переговори про наші нові відносини з ЄС. Це означає скористатися нагодою цього великого моменту національних змін, щоб відступити назад і запитати себе, якою країною ми хочемо бути», підсумувавши, що Великобританія повинна стати «глобальною Британією» (Thibaud Н.).

50

В той же час, лідери європейських інститутів – президент ЄП Девід Сассолі, президент Європейської ради Шарль Мішель і президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляйен, під час спільного звернення до європейців заявили: «Сьогодні особливий день для Європейського Союзу, коли у нас змішані почуття. Це ніколи не буває моментом щастя, коли хтось залишає родину. Але ми відкриваємо нову главу і вкладаємо всю нашу енергію і рішучість для побудови більш сильного і амбітного Європейського Союзу ... У наступні місяці ми – Парламент, Єврокомісія, Європейський рада – будемо працювати тісно разом, щоб продемонструвати переваги унікального в історії європейського проекту. Це потужний, дуже оптимістичний проект, дуже позитивний проект для всіх громадян Європи», – зазначив Шарль Мішель.

У свою чергу, президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляйен помітила, що виклики, які виникають перед Європою, і можливості, якими вона може скористатися, не змінилися внаслідок Брекзіт. Європа буде продовжувати розвиток потужного партнерства в усьому світі. Частиною цих зусиль, за її словами, буде прагнення ЄС мати кращі відносини з Великобританією (После Брекзіт).

Отже, загалом, офіційний Брюссель сподівається, що вихід Сполученого Королівства тільки зміцнить Євросоюз і прискорить інтеграційні процеси у ЄС, у тому числі й політичні. Однак, існує і протилежна думка. Адже, у період членства Британії у Євросоюзі склався певний баланс сил серед найбільш економічно значущих членів – Німеччини, Англії і Франції. Членство Сполученого Королівства вносило рівновагу до панівного становища Берліну та Парижу в керівництві ЄС, а після Брекзїт може виникнути загроза встановлення франко-німецької гегемонії в Союзі, що, в свою чергу, спричинить ще більший ріст євроскептицизму серед країн-членів (Соколов, 2020).

В той же час, вихід Великої Британії з ЄС може стати і каталізатором для зміцнення інтеграції всередині ЄС, збільшення повноважень наднаціональних органів та активізації співробітництва країн-членів у галузі безпеки. В період членства Лондон позиціонувався як самодостатній центр сили, зі своїм баченням євроінтеграції, яке відрізнялося від ініціатив Берліна чи Парижа. Британська влада завжди намагалась зберегти суверенітет в різних галузях, починаючи від Шенгенської угоди і закінчуючи єдиною валютою Євро і акцентувати найбільшу увагу на розвитку трансатлантичних відносин зі США, наголошуючи на тому, що саме НАТО є гарантом безпеки Європи. Окрім того, після Брекзїту євроскептики втратили свою найбільшу підтримку в ЄС, по суті, залишившись при владі тільки в країнах Центрально-Східної Європи, і їхню політичну вагу, досить важко порівняти з потенціалом Німеччини і Франції. А отже прихильники єдиної Європи тепер практично не мають рівних конкурентів у ідеї перетворення ЄС на глобальний, незалежний від США центр сили [Кухалейшвили, 2020].

Стосовно економічних наслідків виходу Британії із ЄС зауважимо, що для ЄС негативний вплив буде обумовлюватися, в першу чергу, діями таких факторів як:

- Загальне зменшення обсягів економіки ЄС та її значення для світової економіки внаслідок скорочення частки ЄС в загальному населенні світу (з 7 до 6,1 %), у світовому ВВП (з 23,8 до 20 %) та в експорті (з 33,9 до 30,3 %).

- перетворення з внутрішнього британського ринку на закордонний, на який припадає від 16 до 21 % продажу («експорту») товарів та послуг інших країн ЄС (що навіть більше, аніж їхній експорт до США);

- втрати Лондонського Сіті як провідного фінансового центру не тільки Європи, але й світу, що обмежить можливості здійснення ефективної фінансової та інвестиційної політики;

- посилення міграційної кризи внаслідок відмови Британії від прийняття незаконних мігрантів з інших країн ЄС;

- створення небезпечного прецеденту виходу з ЄС (який принципово відрізнятиметься від прикладу Гренландії, яка залишилась в статусі «заморської території ЄС» завдяки своєму політичному союзу з Данією), що створюватиме ситуацію невпевненості та нестабільності в економіці Союзу (Шаров, 2019).

Крім того, існує загроза, пов'язана з міграційними процесами. Так, за даними британського уряду, станом на 1 січня 2020 року у Великій Британії працювали й постійно проживали 3,5 млн. громадян країн Європейського Союзу. Доля яких тепер не визначена, адже у Великій Британії проводиться досить активна кампанія щодо створення негативного іміджу європейських «заробітчан».

52

Не менш важливими є наслідки і для самого Сполученого Королівства. З 2020 року на картах ЄС Британію почали позначати сірим або бежевим кольором – так у Євросоюзі маркують «треті країни». А британські прапори в усіх установах ЄС зникли (Rankin, 2020). Ці символічні жести є першим етапом негайних наслідків Брекзиту для Лондона.

Навесні 2019 року Інститут світової економіки Петерсона (Вашингтон, США) представив доповідь «Брекзит: втрачають всі, але Британія втрачає більше за інших» (Latorge, 2019), де було проаналізовано 12 різних моделей подальшого розвитку подій в контексті Брекзиту. Згідно з цим дослідженням, втрати Великої Британії будуть варіюватися від -1,2 до -4,5% її ВВП. При цьому, на їхню думку, Євросоюзу (на відміну від Британії) вдасться компенсувати більшу частину втрат в експорті та імпорті з Великої Британії – через збільшення обсягів торгівлі всередині ЄС і торгівлі з третіми країнами.

Наголошується, що Британії довелося змінити два уряди, щоб досягти виходу з ЄС, але найскладніша частина переговорів про Брекзит – укладання торговельних угод з ЄС, США і багатьма іншими країнами. Подальше майбутнє британських товарів, як і європейського експорту до Сполученого Королівства, залежатиме від того, чи вдасться Лондону і Брюсселю домовитися про безмитну торгівлю. За оцінками Bloomberg, якщо такі переговори проваляться і Брита-

нія запровадить мита на товари з ЄС, вони сумарно можуть досягати 5 млрд євро щорічно (The EU Risks).

Уряд Джонсона зробив все можливе щоб максимально пом'якшити негативні наслідки для британського бізнесу після втрати доступу на загальний ринок і підписав угоди про зону вільної торгівлі з 50 країнами світу та інтеграційними блоками. Розрахунок було зроблено на те, щоби частково скоротити залежність від європейського ринку і перенаправити постачання в колишні колонії.

Важливою проблемою для Британії стало питання єдності. Після Брекзиту активізувалися сепаратисти Північної Ірландії і Шотландії. Більшість жителів цих регіонів не підтримали ідею виходу Великої Британії з ЄС на референдумі 2016 р.

Проблема Північної Ірландії, поряд з фінансовими питаннями стала, однією з найважчих в переговорах Великобританії з іншими країнами ЄС про умови виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу. Як Євросоюз, так і Ірландія та Великобританія виступають проти відновлення кордону між Північною Ірландією і Ірландською республікою, що закріплено положеннями договору, а також відображено в попередньому підсумковому меморандумі першої фази переговорів по Брекзиту, що завершилася в грудні 2017 р. У лютому 2018 р. головний представник ЄС на переговорах Мішель Барньє оприлюднив проект майбутнього тристороннього міжурядової угоди, що пропонує створення між Ірландією і Північною Ірландією зони спільного регулювання для продовження успішного функціонування єдиного ринку і митного союзу ЄС на острові Ірландія (Brief from Brussels).

Тим часом, владою Ірландії відзначається значне зростання подачі заяв від підданих Великобританії і Північної Ірландії на ірландське громадянство (громадянство країни-члена ЄС), пов'язане з майбутнім виходом Великобританії з ЄС: близько 100 тисяч – за весь 2016 рік і близько 59 тисяч - в першому кварталі 2017 р. Але вже в 2018 р. це число значно зросло, і до кінця року ірландські влада відзвітувала про видачу більше 183 тис. Нових ірландських паспортів тільки за заявами, що надійшли з території Великобританії (включаючи заяви з Північної Ірландії) (Record-breaking year).

Загалом, зрозуміло, що після Брекзиту відбудеться трансформація геополітичної ролі Британії на сучасній політичній карті світу. Вихід з ЄС закриває для Британії можливість відігравати роль посередника

у відносинах між Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом, що їй вдавалося успішно робити протягом членства. Втім, цілком можливо, що це дасть шанс Британії позиціонувати себе як глобальну торговельну державу без обмежень з боку ЄС.

Однак, наслідки Брекзїт виходять далеко за межі союзу. В сусідніх країнах ЄС, які довгий час знаходились під впливом Росії і втягнуті у військові конфлікти за її участю, таких як Грузія, Молдова та Україна, питання виходу Британії з ЄС було в центрі публічних обговорень з самого початку кампанії щодо референдуму. Так, для України, де і досі триває військовий конфлікт з Росією, підтримка Великобританії є надзвичайно важливою.

Європейський проєкт для більшості українців означає еталон до якого слід прагнути, стати частиною високої якості життя, управління та цінностей. Тому, Брекзїт став для українців своєрідним викликом політичним інституціям ЄС і джерелом невизначеності та нестабільності в рамках союзу європейських держав.

54

При цьому, важливо розуміти, що з виходом із ЄС вплив Лондона на політику Брюсселя хоча й ослабне, але повністю не зникне. Важливо й те, що будь-яке послаблення Євросоюзу та НАТО є, безумовно, вигідним і зручним для РФ, оскільки це підвищує ймовірність скасування або ослаблення антиросійських санкцій. Однак у цьому випадку вихід Сполученого Королівства, послаблюючи ЄС, одночасно зміцнює НАТО. Можна припустити, що в цій ситуації Велика Британія ще більшою мірою розвиватиме свої зв'язки із США, як торговельні – аж до можливого укладення угоди про зону вільної торгівлі, так і військові – по лінії НАТО. Саме тому, українські ЗМІ постійно висвітлюють тему Брекзїт як загрозу Україні та українській незалежності. Занепокоєння щодо Брекзїт можна пояснити декількома основними аргументами.

По-перше, вихід Британії з ЄС може означати, що доля України може більше не бути в центрі уваги Британії, тим більше, що Москва відіграє важливу роль фінансовому та юридичному секторі Великобританії. Не маючи кордонів з Україною, Великобританія після Брекзїт може розглядати Україну як таку, що має дотичне відношення до британської політики та зайняти більш м'яку позицію щодо питання анексії Криму, військового вторгнення на Схід України та економічних санкцій проти Росії.

По-друге, Брекзїт означатиме менший санкційний тиск проти Росії всередині ЄС. Так як в деяких країнах невизначені погляди на санкції та досить сильно лобіюються російські інтереси, Брекзїт ускладнить утримання діючих санкції – єдиного інструменту, що застосовувався до цього часу у відповідь на російську агресію в Україні (Bilous, 2017).

Велика Британія була серед тих європейських країн, які мали чітку й активну позицію щодо анексії Криму Росією та конфлікту на Донбасі, а також щодо запровадження й подовження санкцій ЄС проти Росії. Крім того, ця країна допомагає Україні – особливо у військовій сфері, а також в питанні модернізації української армії за стандартами НАТО.

Відповідно, Брекзїт може вплинути не стільки на двосторонні відносини України з Великою Британією, скільки на відносини Києва з ЄС, а також з Росією. При цьому Лондон на найвищому рівні запевняє, що не звужуватиме своєї підтримки й допомоги Києву. Хоча й виходить із ЄС, але залишається у Європі (Зануда, 2020).

В цьому контексті, політолог В. Фесенко вважає, що «з огляду на те, що британці виходять з керівних органів ЄС, враховуючи їхню підтримку України в попередні роки, ми, звичайно, трохи втратимо. У тому ж Європарламенті. Але не сказав би, що ця втрата буде критичною – може, трохи менше нас стануть підтримувати. Не варто особливо хвилюватися з цього приводу. Так чи інакше, нам потрібно активно працювати і з різними країнами, і з різними групами, розширюючи кількість союзників у європейських інститутах влади» (Рябошапка, 2020).

Наступний аргумент стосується загрози торговим відносинам між Великобританією та Україною. Британія хоча й не належить до найбільших торговельних партнерів України, але обсяги торгівлі товарами та послугами є істотними й постійно зростають. Великобританія, як 11-й найбільший торговий партнер України, відіграє значну роль в експорті країни.

Вихід Британії з ЄС автоматично означав би її вихід з угоди про Асоціацію України з ЄС. У цьому випадку торгівля між Україною і Британією регулювалася б загальними правилами Світової організації торгівлі (СОТ), повернулися б повні ставки ввізних мит. Але за три місяці до Брекзїт Великобританія і Україна підписали історичний документ – угода про політичну співпрацю, вільну торгівлю і

стратегічне партнерство між Україною і Британією. Сторони взяли за основу Угоду про асоціацію між ЄС і Україною 2014 року, трохи підкоригувавши квоти (UK and Ukraine). Так, починаючи з 2023 року 100% промислової і сільськогосподарської продукції України не буде обкладатися митом. Угодою як і раніше передбачені тарифні квоти на ряд товарів.

«Майже 98% всіх українських товарів матимуть вільний доступ на ринок Великобританії ... Таке збільшення (квот) в рази більше, ніж частка Великобританії в нашій торгівлі з ЄС», – відзначав на своїй сторінці в Facebook заступник міністра розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства, торговий представник України Тарас Качка (Володимир Зеленський).

56

Окрім того, Брекзінт розглядається як ознака дезінтеграційних настроїв всередині Європи. Українцям, які історично прагнули стати частиною європейської єдності, ідея можливого розпаду Європи посилює непевність щодо майбутнього та сумніви в правильності вибраного вектору руху. Зміна розкладу сил у Раді ЄС позначиться на можливій перспективі подальшої інтеграції України у Євросоюз. Велика Британія завжди підтримувала розширення Євросоюзу. З її виходом може змінитися баланс на користь країн, які поки що не підтримують надання Україні чіткої перспективи членства у ЄС. Ідеться, наприклад, про Францію та Німеччину.

Висновки. Таким чином, наслідки, здавалося б, віддаленого для України Брекзиту можуть стати відчутними вже найближчим часом. Це проявиться, насамперед, у зміні умов торговельно-економічних відносин між Україною та Великою Британією, зменшенні фінансових можливостей ЄС щодо реалізації найбільших фінансових програм як у самому ЄС, так і за його межами. Наслідком може стати також погіршення умов працевлаштування громадян України в країнах ЄС.

Загалом, питання Брекзиту можна вважати, з одного боку, кризовим явищем в Європейському Союзі та проблемною стороною відносин Великобританія-ЄС, а з іншого боку – вікном можливостей як для учасників Брекзиту, так і для третіх країн. Адже, за розірванням старих політичних, економічних та культурних угод послідували нові, можливо, навіть, більш ефективні договори в торговельно-економічній, політичній та культурній сферах. А звільнені в Європейському Парламенті місця частково зарезервовані для майбутніх кра-

ін-членів ЄС, а значить шлях до Європейського Союзу, до якого так прагне Україна залишається відкритим.

Джерела та література:

1. Bilous A. 2017. Brexit: The View from Ukraine. URL: <https://www.e-ir.info/2017/06/16/Brexit-the-view-from-ukraine/> (Доступ: Жовтень 2020)
2. Brief from Brussels: EU publishes draft divorce treaty. 2018. URL: <https://www.euronews.com/2018/02/28/brexit-eu-publishes-draft-divorce-treaty> (Access: Жовтень 2020)
3. Gruyter C. 2018. There is Life for the EU after Brexit. Carnegie Europe. URL: <https://carnegieeurope.eu/2018/03/23/there-is-life-for-eu-after-Brexit-pub-75876> (Доступ: Ухельтм 2020)
4. Latorre, María C. and Olekseyuk, Zoryana and Yonezawa, Hidemichi and Robinson, Sherman. 2019. Brexit: Everyone Loses, but Britain Loses the Most. Peterson Institute for International Economics Working Paper No. 19-5, 21 p.
5. Parliament's composition after Brexit. 2020. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200129BKG71304/the-new-european-parliament-after-Brexit/0/parliament-s-composition-after-Brexit> (Доступ: Листопад 2020)
6. Rankin J. 2020. Brexit: EU sombre as UK prepares to end 47 years of membership URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/jan/27/Brexit-eu-sombre-as-uk-prepares-to-end-47-years-of-membership> (Доступ: Жовтень 2020)
7. Record-breaking year for Irish passports as 822,000 issued. URL: <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/record-breaking-year-for-irish-passports-as-822-000-issued-1.3745030> (Доступ: Жовтень 2020)
8. Seawright D., Baker D., Gamble A., Randall N. 2008. Euroscepticism in the British Party System: a Source of Fascination, Perplexity, and Sometimes Frustration // *Opposing Europe? The Comparative party Politics of Euroscepticism*. Oxford University Press, P. 93 – 117.
9. Sørensen C. 2004. Danish and British Popular Euroscepticism Compared: A Sceptical Assessment of the Concept. – Copenhagen: Vesterkopi, 37 p.

10. The EU Risks Tariffs on €47 Billion Without a Brexit Trade Deal. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/2020-no-deal-Brexit-trade-tariffs-european-union/> (Доступ: Жовтень 2020)

11. Thibaud Harrois, «Towards ‘Global Britain’? Theresa May and the UK’s Role in the World after Brexit», *Observatoire de la société britannique*, 21. P. 51-73.

12. UK and Ukraine sign historic post-Brexit free trade deal. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/uk-and-ukraine-sign-historic-post-Brexit-free-trade-deal/> (Доступ: Листопад 2020)

13. Володимир Зеленський підписав угоду про політичне співробітництво. 2020. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2789254584733930&id=100009482460255 (Доступ: Листопад 2020)

14. Зануда А. 2020. Брекзит: що змінить вихід Британії з ЄС для України. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51279456> (Доступ: Листопад 2020)

58 — 15. Крушинський В. 2003. Британська Європа чи європейська Британія. Київ. 214 с.

16. Кухалейшвили Г. 2020. Велика Британія виходить із ЄС: Що чекає Лондон, Брюссель і Київ після Брекзиту. URL: <https://ua.112.ua/statji/velykobrytaniia-vykhodyt-z-yes-shcho-chekaie-na-london-briussel-i-kyiv-pislia-brekzit-523916.html> (Доступ: Листопад 2020)

17. Неприцька Т.І. 2015-2016. Вплив виходу Великої Британії з ЄС на інтеграційні процеси в Європі. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса. С. 35-37.

18. Попко В.Є. 2016. Юридичний зміст «Брекзит» та його перспективи для України. *Міжнародне право*. № 5. С. 201-204.

19. После Брекзит лидеры ЕС сделали заявление. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2867006-es-posle-Brexit-lidery-evrosouza-sdelali-zaavlenie.html> (Доступ: Листопад 2020)

20. Рябошапка В. 2020. Неприятности и возможности: политолог о том, как Brexit отразится на Украине. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/nepriyatnosti-i-vozmozhnosti-politolog-o-tom-kak-Brexit-otrazitsya-na-ukraine-1396034.html> (Доступ: Листопад 2020)

21. Саенко Я. Проклятие референдумов: чем грозит Украине выход Британии из ЕС? URL: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2016/05/10/7048970/> (Доступ: Листопад 2020)

22. Соколов Б. 2020. Брекзит для Евросоюза: укрепление или

ослабление? URL: <https://day.kyiv.ua/ru/blog/politika/brekzit-dlya-evrosoyuza-ukreplenie-ili-oslablenie> (Доступ: Листопад 2020)

23. Співак І. 2016. Брекзіт: поточна ситуація та очікування. Міжнародні економічні відносини і світове господарство. № 9. С. 141–145.

24. Шаров. О. 2019. Brexit: «плюси» та «мінуси» для глобальної геоekonomіки, URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-10/tezi_sharov-o.m.pdf (Доступ: Листопад 2020)

References:

1. Bilous A. 2017. Brexit: The View from Ukraine. URL: <https://www.e-ir.info/2017/06/16/Brexit-the-view-from-ukraine/> (Dostup: Zhovten' 2020)

2. Brief from Brussels: EU publishes draft divorce treaty. 2018. URL: <https://www.euronews.com/2018/02/28/brexit-eu-publishes-draft-divorce-treaty> (Access: Zhovten' 2020)

3. Gruyter C. 2018. There is Life for the EU after Brexit. Carnegie Europe. URL: <https://carnegieeurope.eu/2018/03/23/there-is-life-for-eu-after-Brexit-pub-75876> (Dostup: Uhelytm 2020)

4. Latorre, María C. and Olekseyuk, Zoryana and Yonezawa, Hidemichi and Robinson, Sherman. 2019. Brexit: Everyone Loses, but Britain Loses the Most. Peterson Institute for International Economics Working Paper No. 19-5, 21 p.

5. Parliament's composition after Brexit. 2020. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200129BKG71304/the-new-european-parliament-after-Brexit/0/parliament-s-composition-after-Brexit> (Dostup: Lystopad 2020)

6. Rankin J. 2020. Brexit: EU sombre as UK prepares to end 47 years of membership URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/jan/27/Brexit-eu-sombre-as-uk-prepares-to-end-47-years-of-membership> (Dostup: Zhovten' 2020)

7. Record-breaking year for Irish passports as 822,000 issued. URL: <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/record-breaking-year-for-irish-passports-as-822-000-issued-1.3745030> (Dostup: Zhovten' 2020)

8. Seawright D., Baker D., Gamble A., Randall N. 2008. Euroscepticism in the British Party System: a Source of Fascination, Perplexity, and Sometimes Frustration // *Opposing Europe? The Comparative party Politics of Euroscepticism*. Oxford University Press, P. 93 – 117.

9. Sørensen S. 2004. Danish and British Popular Euroscepticism Compared: A Sceptical Assessment of the Concept. – Copenhagen: Vesterkopi, 37 r.

10. The EU Risks Tariffs on €47 Billion Without a Brexit Trade Deal. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/2020-no-deal-Brexit-trade-tariffs-european-union/> (Dostup: Zhovten' 2020)

11. Thibaud Harrois, «Towards 'Global Britain'? Theresa May and the UK's Role in the World after Brexit», *Observatoire de la société britannique*, 21. P. 51-73.

12. UK and Ukraine sign historic post-Brexit free trade deal. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/uk-and-ukraine-sign-historic-post-Brexit-free-trade-deal/> (Dostup: Lystopad 2020)

13. Volodymyr Zelens'kyj pidpysav ugodu pro politychne spivrobotnytvo. 2020. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2789254584733930&id=100009482460255 (Dostup: Lystopad 2020)

60 — 14. Zanutda A. 2020. Brekzyt: shho zminyť vyhid Brytaniï z JeS dlja Ukraïny. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51279456> (Dostup: Lystopad 2020)

15. Krushyns'kyj V. 2003. Brytans'ka Jevropa chy jevrolejs'ka Brytaniya. Kyi'v. 214 s.

16. Kuhalejshvyly G. 2020. Velyka Brytaniya vyhodyť iz JeS: Shho chekaje London, Brjussel' i Kyi'v pislja Brekzitu. URL: <https://ua.112.ua/statji/velykobrytaniia-vykhodyt-z-yes-shcho-chekaie-na-london-briussel-i-kyiv-pislja-brekzit-523916.html> (Dostup: Lystopad 2020)

17. Nepryc'ka T.I. 2015-2016. Vplyv vyhodu Velykoi' Brytaniï z JeS na integracijni procesy v Jevropi. Zbirnyk naukovyh prac' profesors'ko-vykladac'kogo skladu DonNU imeni Vasylja Stusa. S. 35–37.

18. Popko V. Je. 2016. Jurydychnyj zmist «Brekzit» ta jogo perspektyvy dlja Ukraïny. *Mizhnarodne pravo*. № 5. S. 201–204.

19. Posle Brekzyt lydergy ES sdelayi zajavlenye. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2867006-es-posle-Brexit-lidery-evrosouzasdelali-zaavlenie.html> (Dostup: Lystopad 2020)

20. Rjaboshapka V. 2020. Nepryjatnosti y vozmozhnosti: polytolog o tom, kak Brexit otrazytsya na Ukraïne. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/nepriyatnosti-i-vozmozhnosti-politolog-o-tom-kak-Brexit-otrazitsya-na-ukraine-1396034.html> (Dostup: Lystopad 2020)

21. Saenko Ja. Prokljatye referendumov: chem grozyt Ukrainy vyhod Brytanyy yz ES? URL: <http://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2016/05/10/7048970/> (Dostup: Lystopad 2020)

22. Sokolov B. 2020. Brekzyt dlja Evrosojuza: ukrepljenje yly oslablenye? URL: <https://day.kyiv.ua/ru/blog/politika/brekzit-dlya-evrosoyuza-ukrepljenje-ili-oslablenie> (Dostup: Lystopad 2020)

23. Spivak I. 2016. Brekzit: potocna sytuacija ta ochikuvannja. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny i svitove gospodarstvo. № 9. S. 141–145.

24. Sharov. O. 2019. Brexit: «pljusy» ta «minusy» dlja global'noi' geoeconomiky, URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-10/tezi_sharov-o.m.pdf (Dostup: Lystopad 2020)

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.62-71>

УДК: 94:314.743+070:82-92(438): 32

© Тетяна Єлова¹

ДИСКУСІЇ ПРО ПОЛЬСЬКИЙ СХІДНИЙ КОРДОН ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СЕРЕДОВИЩІ ПОЛЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

В нових геополітичних координатах, що склалися після завершення Другої світової війни польську державність було відроджено у новій якості, на карті Центральної Європи постає Польська народна республіка, близько половини територій якої склали, так звані, «повернуті землі», а сама держава у своїх кордонах змістилася на захід. Новий східний кордон повоєнної Польщі пройшов по лінії Керзона.

62

Переговори та узгодження щодо нового повоєнного східного кордону Польщі відбувалося між радянською та польською сторонами з 1944 року щорічно, включаючи 1948 рік, а згодом у 1951 році відбувся останній обмін територіями. Дискусії навколо політичної карти Європи та нового східного кордону Польщі, що після Другої світової війни стали новою реальністю велися у владних кабінетах та на шпальтах різноманітних видань. Найбільш широких масштабів набула дискусія навколо проблеми нового східного кордону Польщі на сторінках еміграційного часопису «Культура».

Польські еміграційні публічні інтелектуали: Єжи Гедройць, Юліуш Мерошевський, Юзеф Чапський та інші члени редакційної колегії часопису «Культура» зайняли однозначну позицію щодо необхідності визнання польського кордону, що був сформований після Другої світової війни. Дана позиція була неприйнятна для польського еміграційного уряду, що перебував у Лондоні та частки польських еміграційних кіл у США.

З'ясовано, що редакційний колектив часопису «Культура», починаючи із 1952 року, послідовно обстоює принцип непорушності кор-

---

¹ Аспірантка кафедри політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки. E-mail: tanyu.yelova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1059-5795>

донів, що встановлені після Другої світової війни, закликаючи поляків відмовитися від, так званих, польських кресів та примиритися із сусідами за новим східним кордоном.

Ключові слова: польський східний кордон, Друга світова війна, лінія Керзона, часопис «Культура», дискусії, еміграція.

Debates about the Polish eastern border after World War II in the Polish immigrant circle

The new geopolitical realities after the World War II saw the revival of the Polish state in a new form. The Republic of Poland appeared on the map of Central Europe, with about half of its territory being the so-called Recovered Territories, while the state borders moved west. The new eastern border of the post-war Poland ran along the Curzon line.

*The new post-war eastern border of Poland was being negotiated and agreed upon by the Soviet and the Polish authorities starting from 1944 on an annual basis, up to 1948. The last exchange of territories took place in 1951. The debates about the political map of Europe and the new eastern border of Poland, which became a new reality after the World War II, were held both at politicians' offices and in various media outlets. The most prominent debate about the new Polish eastern border could be found on the pages of the *Kultura* immigrant periodical.*

*The Polish immigrant public intellectuals Jerzy Giedroyc, Juliusz Mieroszewski, Josef Czapski and other members of the *Kultura* periodical editorial board were adamant about the need to recognize the Polish borders drawn after the World War II. Such a stance was unacceptable for the Polish Government-in-Exile based in London and some immigrant circles in the USA.*

*Starting from 1952, the *Kultura* editorial staff is consistent in its efforts to defend the principle of inviolability of borders drawn after the World War II, urging the Poles to give up on the so-called Polish Kresy (Kresy Wschodnie) and to reconcile with the neighbours on the other side of the new eastern border.*

Keywords: Polish eastern border, World War II, the Curzon line, *Kultura* periodical, debates, immigration.

Постановка проблеми. Політична карта Європи, що після Другої світової війни стала новою геополітичною реальністю опинилася у епіцентрі дискусій не лише політиків, пересічних громадян, але польської політичної еміграції, що перебувала у країнах Західної Єв-

ропи та США. Найбільш активною, і на переконання авторки, найбільш продуктивною стала політична дискусія, що розгорнулася на шпальтах часопису паризької «Культури», головним редактором якої був польський публічний інтелектуал Єжи Гедройць.

Саме Єжи Гедройць об'єднав навколо себе кагорту однодумців, серед яких були Юліуш Мерошевський, Юзеф Чапський, Юзеф Лободовський (Бердиховська, 2005, 28-32) та ін. представники польської політичної еміграції. Редакційне середовище «Культури» першим обґрунтувало думку про необхідність визнання Польщею повоєнних кордонів, і особливо східного кордону, вбачаючи у цьому запоруку налагодження взаємин із східними сусідами Польщі і перемогу у їхній спільній боротьбі за незалежність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження діяльності польських політичних емігрантів середовища паризької «Культури», здійснила польська дослідниця Б. Бердиховська, котра опублікувала низку матеріалів у яких, окрім інших аспектів, вивчається і позиція емігрантських кіл, щодо східного кордону Польщі після Другої світової війни. Б. Бердиховська збрала та упорядкувала доробок Є. Гедройця та Ю. Мерошовського видавши книгу «Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”».

Цінною для проведеного дослідження є праця львівського науковця І. Козловського «Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1951 роки», яка дозволяє детально вивчити усі особливості оформлення та корекції польсько-українського кордону і прослідкувати наслідки цього процесу для українсько-польських міжнаціональних відносин.

Однією із найновіших праць, яка, у тому числі, заторкує проблему дискусій щодо польсько-українського кордону, що велися на шпальтах паризької «Культури» є спільна монографія волинських дослідниць Л. Стрільчук та Ю. Пасічник «Президентський вимір сучасних українсько-польських відносин». У одному із розділів книги авторки аналізують вплив дискусій польської еміграції на формування сучасних зовнішньополітичних концепцій Польщі щодо України і приходять до висновку, що робота проведена Є. Гедройцем та Ю. Мерошовським не пройшла даремно, адже висловлені і обґрунтовані ними постулати були покладені в основу польської Східної політики, що розпочала реалізовуватися Республіка Польща із початку 90-х років ХХ століття. Одним із найважливіших здобутків польських

еміграційних кіл після Другої світової війни, на думку Л. Стрільчук та Ю. Пасічник, стало визнання східного кордону Польщі та примирення із сусідами за польським східним кордоном.

Окремо слід згадати статті присвячені дослідженню особливостей формування польсько-українського кордону чи еволюції концепцій зовнішньої політики Польщі. Серед таких праць, що є цитованими у представлений роботі є статті українських істориків Ю. Шаповала та М. Геника, а також польського політолога М. Заневича.

Метою статті є аналіз дискусії у середовищі польської політичної еміграції щодо польського східного кордону, що сформувався після Другої світової війни та відслідкування впливу цієї дискусії на формування позиції польського суспільства щодо проблеми визнання кордону.

Виклад основного матеріалу. Вперше запитання про польські повоєнні кордони постало ще у роки Другої світової війни, на Тегеранській міжнародній конференції, що відбувалася на початку грудня 1943 року. Саме тоді керівники Союзу РСР, Великої Британії та США дійшли принципової згоди щодо повоєнної території Польщі, східний кордон якої визначили по, так званій, лінії Керзона.

Півроку по тому, 27 липня 1944 р. між урядом Радянського Союзу та Польським комітетом національного визволення (ПКНВ), що тижнем раніше було створено у Москві підписано порозуміння про державний польсько-радянський кордон. Визначений кордон, як відомо, проіснував понад рік (Козловський, 1998, 130).

Однак, по мірі просування Червоної армії на Захід, виникло бажання у М. Хрущова внести корективи у проходження українсько (радянсько)-польського кордону, як пише київський науковець Ю. Шаповал: «влітку 1944 року Микита Хрущов, котрий очолював ЦК КП(б)У і Раду Народних Комісарів УРСР, зробив спробу приєднати до території України Підляшшя, Холмщину, Надсяння. Була навіть складена карта Холмської області» (Шаповал, 2004, 3). Проте, така ініціатива не сподобалася Москві, а тому 9 вересня 1944 року у польському місті Люблін було укладено «Угоду між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР». Це був чи не єдиний документ, що укладався у роки Другої світової війни

і підписувався керівництвом Української РСР (у подальшому такі та схожі документи належатимуть до прерогативи керівництва СРСР).

Ялтинська конференція, що проходила 4–11 лютого 1945 року внесла деякі корективи щодо східного кордону Польщі, котрі зводилися до невеликих відхилень від лінії Керзона і фактично призвели до прересування кордону на 5–8 кілометрів у східному напрямку (Козловський, 1998, 149 - 151).

На основі домовленостей Кримської конференції, 16 серпня 1945 року між Польською Республікою та Союзом РСР у Москві було підписано договір про польсько-радянський кордон, у якому Радянський Союз погодився на додаткові поступки. Так, від Української РСР на користь Польщі переходила територія «на схід від лінії Керзона до річок Буг і Солокія, на південь від м. Крилов з відхиленням на користь Польщі не більше 30 кілометрів» (Козловський, 1998, 151).

66
— Впродовж 1946, 1947 та 1948 років відбувалися додаткові переговори між польською та радянською сторонами щодо узгоджень та незначних змін кордону, а останні переговори відбулися в 1951 році, результатом чого став ще один обмін територіями. Зокрема, 15 лютого 1951 року, відбулося підписання радянсько-польського договору про обмін ділянками державних територій. Згідно із договором до Польської Народної Республіки відійшов Нижньо-Устрицький район, а до Української Радянської Соціалістичної республіки відійшла ділянка території в Люблінському воєводстві в трикутнику між річками Буг, Солокія та Хучва на південь від Грубешова та на схід від Томашува (Документи, 1980, 105 - 106).

Фактично, після 1951 року східний кордон Польщі та УРСР залишався без змін. Польський еміграційний уряд у Лондоні та представники польської політичної еміграції у Сполучених Штатах Америки не погоджувалися визнавати повоєнний польський східний кордон, не облишаючи сподівань з часом повернути, так звані, польські східні креси разом із Львовом та Вільнюсом. Схожі настрої побутували і у польському суспільстві у перші повоєнні десятиліття (Бердиховська, 2005, 15). І лише польські публічні інтелектуали, зосереджені навколо часопису «Культура» першими виступили за визнання нових польських кордонів, що утворилися після Другої світової війни.

Проблема нових повоєнних кордонів Польщі на рубежі 40-50-х років ХХ століття активно обговорювала в емігрантських колах. В силу цього колектив паризького часопису «Культура» у 1952 р. ви-

ступив за принцип непорушності кордонів, які були встановлені після Другої світової війни. На сторіках часопису «Культура» було опубліковано лист Юзефа Маєвського із закликом відмови від, так званих, польських кресів, зокрема у листі йшлося: «Так же само як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецин і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці Львова... Нехай литовці, чия доля складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор» (Маєвський, 2005, 158).

В 50-60-х роках ХХ століття такі політичні погляди були сміливою новаторською позицією, яка ішла у розріз із тогочасною думкою політичних польських емігрантських діячів, що перебували у США та Великій Британії. Іще більшу незгоду, позиція редакції «Культури» викликала у тієї частини польської еміграції, яка до 1939 року проживала на східних кресах. Адже, фактично, йшлося про те, що Польща мала погодитися із своїми повоєнними кордонами та відмовитися від ідей ревізіонізму (Заневич, 2019).

Польські еміграційні інтелектуали Є. Гедройць та Ю. Мєрошевський стояли на позиції, що безпека Польщі напряму узалежнюється від того, чи будуть існувати за її східним кордоном незалежні держави, що дозволило б виключити ситуацію, що склалася у переддень Другої світової війни, коли Польща перебувала поміж двома наддержавами Німеччиною та Радянським Союзом (Гедройць, 2015, 38).

Сьогодні, визнання кордонів Республіки Польща із східними сусідами є цілком нормальним, логічним та зрозумілим не лише для політиків, але й для пересічних поляків, українців, литовців та, власне, усього світу. Проте, в часи Польської Народної Республіки позиція польської політичної еміграції оприлюднена на шпальтах «Культури» була абсолютно неприйнятною, як для польської політичної еміграції у США та Великобританії, так і для більшості поляків загалом. А між тим, слід визнати, що докрина Гедройця-Мєрошевського поєднувала, фактично, постялтинську політичну реальність з польськими національними інтересами (Стрільчук, Пасічник, 2020, 53 – 54).

Головний редактор паризької «Культури» Є. Гедройць обстоював тезу про те, що вирішене українське питання є своєрідною гарантією стабільності у регіоні Центрально-Східної Європи. Від початку 50-х років ХХ століття він повільно, але дуже наполегливо змінював підхід до так званого «кресового» питання, обґрунтовуючи для польських еміграційних кіл і співвітчизників, необхідність відкидання

упереджень стосовно українців, білорусів та литовців, і наполягаючи на визнанні цих народів, як союзників (Стрільчук, Пасічник, 2020, 54). Є. Гедройць вперто переконував про необхідність відмовитися від будь-яких спроб польського домінування над своїми сусідами за східним кордоном і визнати Львів – українським, а Вільнюс – литовським.

68
— Вказував Є. Гедройць і, на так звані, ментальні кордони із східними сусідами поляків, що утворилися через тривале перебування народів в межах однієї держави. Польський публічний інтелектуал стверджував: «У цій дивній головоломці у нас є великий шанс. Таким шансом може стати для нас «східна» політика ... маємо проводити самостійну політику, а не залежну від США чи якоїсь іншої наддержави. Нашою головною ціллю є нормалізація стосунків польсько-російських і польсько-німецьких при одночасному забезпеченні незалежності України, Білорусії та держав Балтії, при цьому співпрацювати з ними. Маємо собі усвідомити: що сильніші наші позиції на Сході, то більше зважатимуть на нас в Західній Європі» (Гедройць, 2015, 246).

Дискутуючи тоді про кордони України, підкреслимо, що одним з найбільших досягнень Є. Гедройця та його однодумців було підписання «Декларації щодо української справи», опублікованої у часописі «Культура» в 1977 році. В Декларації представниками польської, російської, угорської та чеської еміграції ставилося запитання щодо необхідності відновлення української державності з метою визволення й інших держав соціалістичного блоку. У Декларації йшлося про потерпання країн соцтабору не лише від російського, а й від польського імпералізму (Геник, 2011, 215).

На переконання редакційного середовища «Культури», зміни кордонів між державами, що відбувалися внаслідок Другої світової війни постає гострим конфліктом, який напружує взаємини поляків з українцями та литовцями. Вирішення питання кордонів, а разом із цим визнання приналежності Львова для України та Вільнюса для Литви посідає чільне місце у справі нормалізації відносин поміж сусідніми країнами і налагодженні міжнаціональних взаємин (Бердиховська, 2015, 24).

Позиція головного редактора часопису «Культура» у справі можливих із будь-якого боку територіальних претензій є абсолютно безальтернативною, зокрема він пише: «Питання про повернення тери-

торій я вважаю цілком неактуальним. Повернення Львова до Польщі абсолютно неймовірне. Прихильники приєднання Перемишля до України так само не мають ані найменшого шансу» (Ґедройць, 2012, 246 – 247).

Власне, позиція середовища польської політичної еміграції, що об'єднувалося навколо паризької «Культури», завдяки величезній роботі та активній апробації проблеми, щодо визнання Польщею східних кордонів, котрі були встановлені після Другої світової війни, стала визначальною при розбудові міждержавних відносин незалежною Республікою Польща.

Висновки. Дискусії про польський східний кордон після Другої світової війни набули доволі гострого характеру, оскільки більшість польського суспільства і частина польської політичної еміграції не бажали миритися із втратою, так званих, «східних кресів», а відтак, не визнаючи повоєнний східний кордон Польщі.

Першими актуалізували проблему до обговорення представники польської еміграції, що об'єдналися навколо часопису «Культура» і саме на сторінках цього видання висловили перші тези про необхідність визнання нових повоєнних кордонів поляками, та примирення останніх із своїми східними сусідами. Авторка статті підтримує висновок про те, що робота проведена Є. Ґедройцем та Ю. Мєрошовським не пройшла даремно, адже висловлені і обґруновані ними тези, щодо східного кордону Польщі, а також, постулати добросусідства лягли в основу польської східної політики, що розпочала реалізовуватися Республіка Польща із початку 90-х років ХХ століття.

Вплив ідей Є. Ґедройця викладених на шпальтах часопису «Культура» на інтелектуальне середовище Польщі впродовж більше як тридцяти років був доволі результативним. Так, наприкінці століття ідеї зовнішньої політики Є. Ґедройця стали відчутно впливати на зміни основних тенденцій у відносинах між поляками та українцями, а паралельно і на польсько-білоруські та польсько-литовські взаємини. Із одержанням Республікою Польща незалежності полький публічний інтелектуал, редактор «Культури» став усе активніше закликати до підтримки українського визвольного руху й визнання незалежної української держави. На переконання Є. Ґедройця Україна посідає виключне значення для зміцнення безпеки Польщі й інших країн ЦСЄ.

Джерела та література:

1. Бердиховська Б. 2005. Україна в житті Єжи Гедройця і на сторінках паризької «Культури». Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». Київ: Критика.

2. Гедройць Є. 2015. Автобіографія у чотири руки. Київ: Дух і літера.

3. Генік М. 2011. Роль «Декларації в українській справі» 1977 року в досягненні польсько-українського примирення. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Збірник наукових праць. Випуск 3-4.

4. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. 1980. Т.10. Январь 1950 – декабрь 1955 гг. М.: Наука.

5. Заневич М. У полоні старих концепцій: що впливає на українську політику Польщі. <https://www.eurointegration.com.ua> (accessed June, 19, 2019).

70

6. Козловський І. 1998. Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1951 рр. Львів: Ініціал.

—

7. Маєвський Ю. 2005. Лист до редакції. Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». Київ: Критика.

8. Стрільчук Л., Пасічник Ю. 2020. Президентський вимір сучасних українсько-польських відносин: монографія. Луцьк: Терези.

9. Шаповал Ю. 2004. Уроки двох репатріацій: у вересні 2004-го виповнюється 60 років з початку масштабного польсько-українсько-го переселення. Дзеркало тижня. 3 верес. № 35.

References:

1. Berdykhovska B. 2005. Ukraina v zhytti Yezhy Gedroitsia i na storinkakh paryzkoï «Kultury». Prostir svobody. Ukraina na shpaltakh paryzkoï «Kultury». Kyiv: Krytyka.

2. Gedroits Ye. 2015. Avtobiohrafia u chotyry ruky. Kyiv: Dukh i litera.

3. Genyk M. 2011. Rol «Deklaratsii v ukrainskii spravi» 1977 roku v dosiahnenni polsko-ukrainskoho prymyrennia. Ukraina–Polsha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 3-4.

4. Dokumenty y materyaly po ystoryy sovetsko-polskykh otnoshenyi. 1980. T.10. Yanvar 1950 – dekabr 1955 hh. M.: Nauka.

5. Zanevych M. U poloni starykh kontseptsii: shcho vplyvaie na ukrainsku polityku Polshchi. <https://www.eurointegration.com.ua> (accessed June, 19, 2019).
6. Kozlovskiy I. 1998. Vstanovlennia ukrainsko-polskoho kordonu. 1941–1951 rr. Lviv: Initsial.
7. Maievskiy Yu. 2005. Lyst do redaktsii. Prostir svobody. Ukraina na shpaltakh paryzkoi «Kultury». Kyiv: Krytyka.
8. Strilchuk L., Pasichnyk Yu. 2020. Prezydentskyi vymir suchasnykh ukrainsko-polskykh vidnosyn: monohrafiia. Lutsk: Terezy.
9. Shapoval Yu. 2004. Uroky dvokh repatriatsii: u veresni 2004-ho vypovniuietsia 60 rokiv z pochatku masshtabnoho polsko-ukrainskoho pereseleattia. Dzerkalo tyzhnia. 3 veres. № 35.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.72-85>

УДК: 327.88:[616.98:578.834

© Наталія Нечаєва-Юрійчук¹

COVID-19 ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ У ДОБУ «ПОСТПРАВДИ»

72

XXI століття стало часом нових інформаційно-комунікаційних технологій, які мають значний вплив на сучасну політику, комунікацію та міжособистісні стосунки. Сьогодення увійшло в історію світової цивілізації як доба постправди, де емоційний зв'язок між історичними та сучасними подіями витворює фактично нову Реальність. Розгортання пандемії Covid-19 внесло свої корективи у процеси взаємодії як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Питання охорони здоров'я, безпеки стали пріоритетними не лише для окремих індивідів, але й для держав в цілому, набуваючи при цьому нових форм. Водночас окремі політичні актори активно використовують Covid-19 для просування власних політичних, економічних та інших інтересів. І серед них – Російська Федерація, яка у 2014 році анексувала АР Крим, скориставшись політичною кризою в Україні. Зміна парадигми міжнародних відносин на тлі подій в Україні та поширення Covid-19, на думку авторки, є актуальним предметом теоретичних та прикладних досліджень.

Ключові слова: пандемія, Covid-19, постправда, постпам'ять, дезінформація, фейк, суспільна свідомість

Covid-19 as a Tool of Information Influence in the «Post-Truth» Epoch

The emergence of new information technologies has changed the course of human life – both modernizing and speeding its pace. A remarkable feature of the current socio-political situation is, in our opinion, is the (de) humanization of social communication. It is a question of actual change of a com-

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: n.nechayeva-yuriyuchuk@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0001-5882-7121>

communication paradigm on horizontal and vertical levels. Virtualization as the basis of modern professional and personal life acquires more perfect forms. At the same time, according to the author, it is causing the destruction of the individual as such.

The XXI century entered into the history of world civilization as an era of post-truth: in 2016, the Oxford Dictionary chose the term «post-truth» as the word of the year. In the last year of the second decade of the XXI century, Covid-19 became a top news not only in the field of health care, but also in other spheres of life of the world community, including the political sphere. The Covid-19 pandemic has become an instrument of informational influence, which in the post-truth era is one of the most effective in the context of transforming the individual and the mass consciousness in a «convenient» or «necessary» direction for a particular political actor.

Since the beginning of the pandemic, disinformation about the origin of the coronavirus, ways of its spread, prevention measures, etc. has been actively spread. In addition, we observe purposeful activities to form an atmosphere of fear and panic among the masses; and in each region certain cases and features of the mentality are taken into account. Among the nations of the world, the United Kingdom has linked social activism to misinformation spread and the activity of various bots and trolls on networks. In March 2020, the UK government set up a special anti-disinformation unit.

Dissemination of misinformation about the coronavirus is, in our opinion, one of the important tools to influence the world community in the context of changing worldviews and visions of national, regional and global development prospects. And a clear understanding of the purpose of these actions is a key for developing adequate mechanisms for protection against information violence, which in the post-truth era turns us into hostages to information flows.

Keywords: pandemic, Covid-19, post-truth, post-memory, misinformation, fake, mass consciousness.

Поява нових інформаційних технологій щоразу змінювала плин життя людства – модернізуючи та водночас пришвидшуючи його темп. Від першої абетки до першого онлайну в умовах пандемії минули тисячоліття, однак наше сприйняття реальності залишається досить консервативним: як на індивідуальному, так і на колективному рівнях процес прийняття змін відбувається досить складно і далеко неоднозначно.

Особливістю сучасної суспільно-політичної ситуації є, на нашу думку, (де)гуманізація соціальної комунікації. І якщо на початку минулого століття даний термін використовувався у першу чергу в контексті «дегуманізації мистецтва», що було викликано сплеском активності у мистецькому житті, то сьогодні мова йде про фактичну зміну парадигми комунікації на горизонтальному та вертикальному рівнях. Віртуалізація як основа сучасного професійного й особистого життя набуває більш досконалих форм, водночас, на думку автора, спричиняючи деструкцію особистості як такої.

74 — Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є водночас і причиною, і наслідком тих змін, які нині відчуває світове співтовариство. З одного боку, поява Інтернету та, відповідно, різноманітних месенджерів, соціальних мереж була покликана вирішити актуальні проблеми та питання часу, зокрема, сприяти встановленню та розвитку родинних контактів, незалежно від геолокації, вирішенню проблем зі здоров'ям (пошуком донорів) тощо. Однак, як і у випадку з низкою наукових відкриттів (зокрема атомної енергії (Енергетика. Історія, сучасність і майбутнє, 4), наслідки впровадження інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій виявилися далеко неоднозначними. Специфічним лакмусовим папірцем стали електоральні процеси в різних країнах світу, у першу чергу, демократичних. Використання алгоритмів соціальних мереж, зокрема, Twitter, Facebook, Instagram тощо перетворилося у фактор успіху в електоральних кампаніях (наприклад, Д.Трампа, попереднього Президента США, В.Зеленського, Президента України) та інших як на національному, так і на регіональному рівнях; фактором впливу у військово-політичному протистоянні в Іраку та інших країнах не лише Близького Сходу; поштовхом до активізацій акцій громадянської непокори, «Арабської весни», Євромайдану в Україні тощо.

XXI століття увійшло в історію світової цивілізації і як епоха постправди: у 2016 році Оксфордський словник обрав саме термін «постправа» словом року (Ланюк 2017). Сам термін «постправа» був вперше використаний професором Колумбійського університету Маріанною Хірш, яка наголошувала на тому, що нащадки очевидців масштабних політичних рухів й карколомних подій досить часто відчувають їх вплив на власне особистісне формування. Відповідно, передача інформації між представниками різних поколінь може набувати різноманітних форм, що сприяє трансформації сімейних спо-

гадів у колективні уявлення, суспільні проєкції й фантазії. У межах одного покоління – покоління тих, хто пережив травму, комунікативна взаємодія ґрунтуватиметься на вільному спілкуванні серед однолітків. Водночас між свідками / учасниками подій та наступними поколіннями (дітьми, онуками тощо) формується своєрідна «асоціативна» постпам'ять – «результат одночасності та зв'язку першого та другого-третього поколінь» (Хирш 2016). У концепті М.Хірш, постпам'ять – насамперед «механізм передачі травматичного знання та матеріалізованого досвіду» (Хирш 2016), який відбувається як у межах одного покоління, так і між поколіннями.

Можна стверджувати, що даний процес характерний у першу чергу для історичних подій, однак досвід ХХІ століття засвідчує його фундаментальність для формування нової архітектоники світового порядку, що особливо яскраво відчутно у пропагандистській та комунікативній сфері. Останнє, на нашу думку, дає підстави стверджувати, що використання алгоритмів постпам'яті різними акторами у суспільно-політичному житті сьогодення стало початком доби постправди, що засвідчує зміну парадигми сприйняття реальності, роблячи її певним фантомом ілюзорності і страхів, на колективному та на індивідуальному рівнях.

В останній рік другої декади ХХІ століття Covid-19 став топовиною не лише у сфері охорони здоров'я, але й у інших сферах життєдіяльності світового співтовариства, у тому числі й у суспільно-політичній площині. Пандемія Covid-19 перетворилася на інструмент інформаційного впливу, що у добу постправди є одним із найбільш ефективних у контексті трансформації свідомості окремих індивідів та масової свідомості у «зручному» чи «необхідному» для того чи іншого політичного актора напрямку.

Проблеми суспільно-політичних трансформацій сучасності стали основою наукових досліджень багатьох вчених. Формування епохи нового типу стало предметом наукових досліджень професорки Колумбійського університету Маріанни Хірш, яка, як уже було сказано вище, вперше використала термін «постправда» як означення сучасності. Даний концепт знайшов свій подальший розвиток у розробках вітчизняних дослідників, які спробували проаналізувати вплив історичних подій на сьогодення крізь призму гуманістичного підходу. Ситуація постправди і біополітичне управління соціумом – це дві умови корелятивного управління сучасним Соціумом. Варто нагада-

ти, що Мішель Фуко ще у 1979 р. почав розробляти тоді несподівану тему біополітики – тотального владного інвестування всіх життєвих процесів. Лекційний курс, присвячений біополітичній тематиці, продовжуючи тематику спецкурсу 1977-1978 навчального року «Безпека, територія, населення», був прочитаний філософом у Колеж де Франс. Як зазначив Фуко, біополітика має справу з колективними та серійними феноменами і основне завдання біовлади – не зміна окремих феноменів, а «оптимізація» життя на глобальному рівні. Причому «технологія дресирування протилежна технології безпеки». Дієві механізми біополітики розташовуються на різних рівнях: з одного боку існує ряд «тіло - організм - дисципліна - інститути», а з іншого боку лінія «населення - біологічні процеси - регулюючі механізми держави» (Фуко Мішель. *Рождение биополитики*, 2010; Фуко М. *Нужно защищать общество*, 2005, 262-264). Таким чином, саме особистість у кінцевому рахунку перетворюється у керований об'єкт біополітичної регуляції.

76

Окрема увага сучасних дослідників звернена на виявлення впливу пандемії Covid-19 на суспільно-політичні, інформаційно-безпекові, духовні виміри сучасності. Відомі мислителі та науковці не могли оминати своєю увагою пандемію як глобальний виклик. Це, зокрема, Френсіс Фукуяма (Fukuyama 2020), Ніна Янковіч та Генрі Колліс (Jankowicz and Collis 2020); Райан Скот, Одель Дж.Мінс, Патріції М.Шілдс (Scott, Means and Shields 2020) та інші. В Україні дана тема стала предметом наукових та прикладних досліджень не лише окремих науковців, але й аналітичних інституцій, зокрема, Національного інституту стратегічних досліджень (Корнієвський 2020), Міжнародного центру перспективних досліджень (Оцінка стану деяких галузей в Україні під час та після пандемії Covid-19 2020) тощо.

Від самого початку поширення вкрай загадкового вірусу і до сьогодні продукується чимало недостовірної інформації, метою якої є вплив на стабільність регіональних політичних систем, а також системи міжнародних відносин через емоційний стан практично кожного індивіда. Аналіз основних тенденцій розвитку ситуації за останній рік засвідчує активне використання алгоритмів постпам'яті для відновлення / формування / закріплення старих і нових стереотипів взаємного сприйняття.

Очевидно, що історію інформаційного впливу на суперника можна і варто розпочинати із давніх часів. Проте саме наша доба –

доба постправди – внесла значні корективи у даний процес. Перманентне апелювання до емоційного стану, до внутрішніх страхів, особливо щодо індивідуальної та колективної безпеки стало стрижнем новітніх форм інформаційної війни. Від падіння Берлінської стіни і до Революції Гідності в Україні світове співтовариство було одночасно учасником та спостерігачем інформаційного протиборства між провідними геополітичним акторами. На нашу думку, цей час в історії людства можна охарактеризувати як кризовий стан балансу сил, де жодна із сторін так і не змогла здобути остаточну перевагу над іншою, і де загальноприйняті міжнародним співтовариством норми, закони, правила були дотримані, принаймні, формально.

Однак 2014 рік став роком «великого перелому» – відбулася анексія АР Крим (Україна) Російською Федерацією. І хоча прецеденти відторгнення і подальшого геополітичного «зависання» територій від національних держав були і до 2014 року, особливо на пострадянському просторі за участі РФ (Нагірний Карабах у Азербайджану, Придністров'я у Республіки Молдова, Абхазія та Південна Осетія у Грузії), жодна з них не була перетворена на адміністративно-територіальну одиницю сусідньої держави. Відверте нехтування міжнародним правом, порушення територіальної цілісності та суверенітету європейської держави, формально прихована, однак де-факто відверта агресія РФ щодо України змінила розстановку сил на міжнародному рівні. З одного боку, на нашу думку, статус ядерної держави, яким володіє РФ, став своєрідним щитом не лише для самої Росії, але й для міжнародного співтовариства, який убезпечив світ від можливого розгортання третьої світової війни у вже звичному форматі військового протиборства. З іншого боку, почали активно використовуватися інформаційні інструменти впливу на населення різних держав та регіонів, спрямовані на дестабілізацію політичної ситуації, порушення світового порядку та його подальшої зміни.

Варто наголосити, що РФ та її пропагандисти виявили досить креативний підхід у новітньому інформаційно-пропагандистському протиборстві. Агресія щодо України здійснювалася (і продовжує здійснюватися) на різних рівнях, як всередині самої України (причому диверсифіковано – на рівні політичних еліт, які виступають своєрідними провідниками відповідних ідей серед широких мас, у першу чергу власного електорату, та на рівні широкого загалу – аудиторії російських та проросійських традиційних та сучасних медіа). Більше

того, чітко враховується регіональна специфіка – меседжі, зокрема сконструйовані для кримчан, не пропонуються жителям західних областей України. Окрім того, стилі подання інформації також враховують регіональну специфіку: якщо у 2014 році, у переддень так званого референдуму у Криму РФ активно поширювала тези «фашизм не пройде» та інші подібні, підкріплені відповідними візуальними образами, то на прикордонних територіях України актуалізується питання захисту прав національних меншин, у першу чергу у мовному контексті. А з отриманням Томосу та проголошенням Православної Церкви України (2019 рік), у Чернівецькій області, зокрема, релігійна проблематика почала активно використовуватися з пропагандистською метою.

78

Від 2014 і до 2019 року країни Європейського Союзу та Америки стали об'єктами російського інформаційного впливу, причому як на змістовному, так і на технологічному і навіть фінансовому рівнях. Втручання у президентські вибори у США та Франції, референдуми у Каталонії та Шотландії – неповний перелік того, що «дозволила» собі РФ за останні роки. В результаті поглибилася прірва між демократичним та авторитарним підходами у світовій політиці, посилилося протистояння на міжнародній арені між РФ та західними демократіями. Як наслідок, у 2015 році Європейський Союз розпочав активну «кампанію з боротьби з дезінформацією, яку поширює Кремль» (Смотряев 2018), котру здійснює Європейська служба зовнішніх зв'язків. На регулярній основі відбувається аналіз інформації, що поширюється Москвою різними мовами на предмет виявлення дезінформації та фейків, у тому числі глибинних. За ці роки було створено чимало різноманітних центрів та структур, які займаються виявленням дезінформації та організацією боротьби з нею. Причому у ряді випадків джерелом дезінформації визнається Москва як де-юре, так і де-факто (Ковач 2018).

У даному контексті початок пандемії Covid-19 ознаменував новий цикл протистояння на міжнародній арені. Причому з активним задіянням механізмів соціальної пам'яті та постпам'яті. Так, якщо 2014 рік часто порівнювали з 1914 роком і початком Першої світової війни, піднімалися питання щодо можливого розгортання активних воєнних дій у сторічний ювілей цієї події (Зілгалов та Štavljanin 2014), то пандемію Covid-19 порівнюють з «іспанкою», що охопила світ у 1918-1920 роках (Ерман 2020). Таким чином встановлювався

емоційний зв'язок між подіями сторічної давнини, який має посередній вплив на сприйняття інформаційних посилів щодо загрози життю та безпеці окремими громадянами. Акумуляція індивідуального сприйняття інформаційних меседжів щодо вірусу SARS-CoV-2 (збудника Covid-19) відбувається через різноманітні соціальні месенджери, соціальні мережі тощо та активно використовується політичними противниками для досягнення власних цілей.

Від початку пандемії також активно поширювалася дезінформація щодо походження коронавірусу, шляхів його поширення, заходів профілактики тощо. Окрім цього, спостерігаємо цілеспрямовану діяльність з формування атмосфери страху та паніки серед широких мас, причому у кожному конкретному регіоні беруться до уваги певні кейси та особливості менталітету. Так, маніпулятивні інформаційні технології разом із провокаціями, використані у Нових Санжарах (Україна), стали причиною перетворення цього населеного пункту у сучасний український Армагедон (Величко 2020). Історії про жахливу ситуацію в Іспанії (Черецький та Білик 2020) настрахали світове співтовариство і були використані для перегляду ролі демократії у захисті основоположного права людини та громадянина на безпеку. Досить швидко, у першу чергу у російськомовному просторі, з'явилися статті щодо ефективності політичних режимів у боротьбі з пандемією та запобіганні поширенню вірусу SARS-CoV-2 (Артамонов 2020; Асмолов 2020), в яких наголошується на більшій ефективності авторитарних режимів у захисті громадян від Covid-19. Так, на думку авторки, досягається одна з цілей російської пропаганди – руйнування позитивного ставлення до демократії та звернення уваги у першу пострадянських людей у «щасливе радянське минуле», авторитарне за своєю суттю. Активна інформаційна політика РФ у країнах Західної Європи та США у даному контексті є далеко неоднозначною: з одного боку відбувається постійний наступ на демократію як основу стратегічного розвитку держав, а з іншого – поширюються тези про важливість РФ як сусіда ЄС, про необхідність побудови газопроводу Північний потік-2 як основи енергонезалежності Європи, необхідності налагодження конструктивного діалогу між ЄС та РФ тощо, що у свою чергу сприяє посиленню якщо не позицій, то позитивного іміджу Росії. Як іще зрозуміти заяви глави МЗС Франції Жана-Іва Ле Дріана про те, що масові арешти у Росії являють собою авторитарний поворот і ставлять «під сумнів впевненість та відчуття безпеки,

які ми можемо мати стосовно Росії» (Глава МЗС Франції заявив про авторитарний поворот в РФ через масові затримання 2021)? Виникає логічне запитання щодо іміджу РФ в очах МЗС Франції чи його очільника до січня 2021 року: РФ – демократична держава чи все ж таки авторитарна?

Отже, за короткий проміжок часу коронавірус перетворився на додатковий інструмент інформаційного впливу на суспільства, завдяки чому відчуття паніки, страху, тривоги та невпевненості стають домінуючими в різних державах. І хоча Всесвітня організація охорони здоров'я виробила низку рекомендацій щодо захисту психічного стану людей, а експерти позитивно сприйняли їх (Брюер 2020), значна частина населення до сьогодні перебуває у стані фрустрації і потребує особливої допомоги, а її енергія може бути спрямована у відповідне русло маніпуляторами та провокаторами, про що свідчать демонстрації проти карантинних обмежень у різних точках світу.

80

—

Після отруєння С.Скрипаля у 2018 р. (інцидент у Солсбері) Велика Британія перетворилася на світового лідера у боротьбі з дезінформацією (Британія виділить 18 мільйонів фунтів на боротьбу з фейковими новинами та дезінформацією 2019). Послідовна позиція Великої Британії щодо протидії російській дезінформації чітко простежується у часи пандемії. Серед держав світу саме Велика Британія пов'язала соціальну активність з дезінформацією, поширюваною через різноманітні канали та активністю різноманітних ботів та тролів у мережах. У березні 2020 року уряд Великої Британії створив особливий відділ боротьби з дезінформацією. Основна причина – підозри щодо навмисного розповсюдження Росією фейкових новин про коронавірус, тим самим сприяючи нагнітання панічних настроїв серед жителів Британії (Росія сіє на Заході дезінформацію та паніку через коронавірус - британський уряд створив спецвідділ протидії 2020).

За короткий час проблема використання коронавірусу як інструменту інформаційного впливу на психічний стан населення стала предметом пильної уваги у різних куточках світу. В Україні поки що не створено окремого відділу боротьби з дезінформацією щодо коронавірусу, однак різноманітні програми та проекти з медіаграмотності, що реалізуються у нашій державі, розвінчують міфи, поширювані РФ з даного питання. Водночас варто наголосити, що поширювана дезінформація про коронавірус та встановлення її зв'язку

з моделями політичної поведінки та політичної участі громадян потребує ґрунтовного аналізу та подальших досліджень. Так, наприклад, не зважаючи на появу наукових розвідок та журналістських матеріалів (Коронавірус: хто ефективніший – демократії чи авторитарний Китай 2020), в яких розвінчується ореол успішності авторитарних режимів, частка українського суспільства продовжує вірити у штучне походження коронавірусу та його навмисне поширення (Грушецький 2020).

Висновки. Розповсюдження дезінформації про коронавірус є, на нашу думку, одним із вагомих інструментів впливу на світове співтовариство в контексті зміни світогляду та бачення національних, регіональних та світових перспектив розвитку. І чітке розуміння мети даних дій є ключовим для вироблення адекватних механізмів захисту від інформаційного насилля, що в добу постправди перетворює нас на заручників негативних інформаційних потоків. На думку авторки, враховуючи політичні реалії сьогодення, можемо вести мову фактично про третю світову війну у новітньому гібридному форматі, коли в окремих точках земної кулі відбуваються військові зіткнення та активні воєнні дії, а решта світу перебуває під постійним інформаційним прицілом і зростаючим психологічним тиском.

Джерела та література:

1. Fukuyama, Francis. 2020. The Pandemic and Political Order. It Takes a State. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order> (accessed December 18, 2020).
2. Jankowicz, Nina, and Collis Henry. 2020. "Enduring Information Vigilance: Government after COVID-19". The US Army War College Quarterly: Parameters 50 (3): 17-31.
3. Scott, J. Ryan, Means, J. Odelle, and Shields, M. Patricia. 2020. "The COVID-19 Enemy is Still Advancing". The US Army War College Quarterly: Parameters 50 (3): 33-43.
4. Аналітична доповідь Оцінка стану деяких галузей в Україні під час та після пандемії COVID-19. 2020. Київ. http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/covid_a4_2020_mcpd.pdf (accessed December 22, 2020).
5. Артамонов, Александр. 2020. Кто лучше справляется с пандемией – авторитарные режимы или либеральные демократии? <https://republic.ru/posts/96376> (accessed December 24, 2020).

6. Асмолов, Константин. 2020. В глубокой изоляции. Северная Корея утверждает, что победила коронавирус. Как самая закрытая страна борется с пандемией? <https://lenta.ru/articles/2020/05/27/korondr/> (accessed December 24, 2020).

7. Британія виділить 18 мільйонів фунтів на боротьбу з фейковими новинами та дезінформацією. 2019. https://zikua.tv/news/2019/07/09/brytaniya_vydilyt_18_milyoniv_funtiv_na_borotbu_z_feykovomu_povynamu_ta_1603673 (accessed December 28, 2020).

8. Брюер, Кристи. 2020. Коронавирус: как защитить свою психику в условиях пандемии. <https://www.bbc.com/russian/features-51912806> (accessed December 27, 2020).

9. Величко, Любов. 2020. Майстри паніки. Як проросійська мережа в Україні організувала бунт в Нових Санжарах. <https://texty.org.ua/articles/100356/specoperaciya-imeni-portnova-ta-shariya-yak-rozhanyaly-paniku-v-novyh-sanzharah-i-hto-za-cym-stoyit/> (accessed December 21, 2020).

82

10. Глава МЗС Франції заявив про авторитарний поворот в РФ через масові затримання. 2021. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/01/24/7118905/> (accessed December 28, 2020).

11. Грушецький, Антон. 2020. Думки і погляди населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі: травень-червень 2020 року. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1&t=7&fbclid=IwAR3QO5YGXWTwKPaQQZDamL83sb-351YQ-fkSkVwrzjRxDeYwQDccHxTYxo> (accessed December 28, 2020).

12. Енергетика. Історія, сучасність і майбутнє. Книга 4. Розвиток атомної енергетики та об'єднаних енергосистем. <http://energetika.in.ua/ua/books/book-4/part-1/section-1> (accessed December 20, 2020).

13. Ерман, Георгій. 2020. Чума, холера, «іспанка»: як великі пандемії змінювали світ. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698> (accessed December 21, 2020).

14. Зілгалов, Василь, та Štavljanin, Dragan. 2014. 100 років після Першої світової – хто винен і чи можливе повторення? <https://www.radiosvoboda.org/a/25474564.html> (accessed December 21, 2020).

15. Ковач, Олесь. 2018. Велика Британія допоможе Польщі боротися з російськими фейками. <https://www.radiosvoboda.org/a/velyka-brytaniya-dopomozhe-polshchi-borotysya-z-rosiyskymu-feykamy/29669484.html> (accessed December 22, 2020).

16. Корнієвський, Олександр. 2020. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку. <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi> (accessed December 18, 2020).

17. Коронавірус: хто ефективніший - демократії чи авторитарний Китай. 2020. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51908010> (accessed December 24, 2020).

18. Ланюк, Євген. 2017. Пост-правда, фейки та інформаційна війна. <https://varianty.lviv.ua/43429-yevhen-laniuk-post-pravda-feiky-ta-informatsiina-viina> (accessed December 20, 2020)

19. Росія сіє на Заході дезінформацію та паніку через коронавірус - британський уряд створив спецвідділ протидії. 2020. <https://ukrainian.voanews.com/a/rosiia-coronavirus-dezinformatsiia/5329571.html> (accessed December 27, 2020).

20. Смотровяев, Михайло. 2018. Що таке глибокі фейки і як з ними боротися. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43651430> (accessed December 22, 2020).

21. Фуко, Мишель, 2010. Рождение биополитики / Пер. с фр. А.В. Дьяков. СПб.: Наука, 448 с.

22. Фуко, Мишель. 2005. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975—1976 учебном году. СПб.: Наука, 312 с.

23. Хирш, Марианна. 2016. Что такое постпамять. <https://urokiistorii.ru/article/53287> (accessed December 21, 2020)

24. Черещкий, Віктор, та Білик, Данило. 2020. Іспанія знову перетворюється на осередок поширення коронавірусу. <https://cutt.ly/qkhhDvv> (accessed December 21, 2020).

References:

1. Fukuyama, Francis. 2020. The Pandemic and Political Order. It Takes a State. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order> (accessed December 18, 2020).

2. Jankowicz, Nina, and Collis Henry. 2020. “Enduring Information Vigilance: Government after COVID-19”. The US Army War College Quarterly: Parameters 50 (3): 17-31.

3. Scott, J. Ryan, Means, J.Odelle, and Shields, M.Patricia. 2020. “The COVID-19 Enemy is Still Advancing”. The US Army War College

Quarterly: Parameters 50 (3): 33-43.

4. Analitychna dopovid Otsinka stanu deiakykh haluzei v Ukraini pid chas ta pislia pandemii COVID-19. 2020. Київ. http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/covid_a4_2020_mcpd.pdf (accessed December 22, 2020).

5. Artamonov, Aleksandr. 2020. Kto luchshe spravliaetsia s pandemiei – avtorytarnye rezhymy yly lyberalnye demokratyy? <https://republic.ru/posts/96376> (accessed December 24, 2020).

6. Asmolov, Konstantyn. 2020. V hlubokoi yzoliatsyy. Severnaia Koreia utverzhaet, chto pobedyla koronavirus. Kak samaia zakrytaia strana boretsia s pandemiei? <https://lenta.ru/articles/2020/05/27/korondr/> (accessed December 24, 2020).

7. Brytaniia vydilyt 18 milioniv funtiv na borotbu z feikovymy novynamy ta dezinformatsiieiu. 2019. https://zikua.tv/news/2019/07/09/brytaniya_vydilyt_18_milyoniv_funtiv_na_borotbu_z_feykovymy_novynamy_ta_1603673 (accessed December 28, 2020).

84

8. Briuer, Krysty. 2020. Koronavirus: kak zashchytit svoiu psykhyku v usloviakh pandemyy. <https://www.bbc.com/russian/features-51912806> (accessed December 27, 2020).

9. Velychko, Liubov. 2020. Maistry paniky. Yak prorosiiska merezha v Ukraini orhanizovala bunt v Novykh Sanzharakh. <https://texty.org.ua/articles/100356/specoperaciya-imeni-portnova-ta-shariya-yak-rozhanyaly-paniku-v-novyh-sanzharah-i-hto-za-cym-stoyit/> (accessed December 21, 2020).

10. Hlava MZS Frantsii zaiavyy pro avtorytarnyi povorot v RF cherez masovi zatrymannia. 2021. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/01/24/7118905/> (accessed December 28, 2020).

11. Hrushetskyi, Anton. 2020. Dumky i pohliady naselennia Ukrainy shchodo pokhodzhennia koronavirusu i yoho poshyrennia u sviti: travencherven 2020 roku. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1&t=7&fbclid=IwAR3QO5YGXWTwKPaQQZDamL83sb-351YQ-fkSkVwrzjRxDeYwQDccHxTYxo> (accessed December 28, 2020).

12. Enerhetyka. Istoriia, suchasnist i maibutnie. Knyha 4. Rozvytok atomnoi enerhetyky ta obiednanykh enerhosystem. <http://energetika.in.ua/ua/books/book-4/part-1/section-1> (accessed December 20, 2020).

13. Erman, Heorhii. 2020. Chuma, kholera, «ispanka»: yak velyki pandemii zminiuvaly svit. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698> (accessed December 21, 2020).

14. Zilhalov, Vasył, and Štavljanin, Dragan. 2014. 100 rokiv pislia Pershoi svitovoi – khto vynen i chy mozhlyve povtorennia? <https://www.radiosvoboda.org/a/25474564.html> (accessed December 21, 2020).

15. Kovach, Oles. 2018. Velyka Brytaniia dopomozhe Polshchi borotysia z rosiiskymy feikamy. <https://www.radiosvoboda.org/a/velyka-brytaniya-dopomozhe-polshchi-borotysya-z-rosiyskymy-feykamy/29669484.html> (accessed December 22, 2020).

16. Korniiievskyy, Oleksandr. 2020. Hromadianske suspilstvo v umovakh pandemii koronavirusu COVID-19: vyklyky ta perspektyvy rozvytku. <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-viklyki-ta-perspektivi> (accessed December 18, 2020).

17. Koronavirus: khto efektyvnishyi - demokratii chy avtorytarnyi Kytai. 2020. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51908010> (accessed December 24, 2020).

18. Ланюк, Євген. 2017. Пост-права, фейки та інформаційна війна. <https://varianty.lviv.ua/43429-yevhen-laniuk-post-pravda-feiky-ta-informatsiina-viina> (accessed December 20, 2020)

19. Rosiia siie na Zakhodi dezinformatsiiu ta paniku cherez koronavirus - brytanskyi uriad stvoryv spetsviddil protydii. 2020. <https://ukrainian.voanews.com/a/rosiia-coronavirus-dezinformatsiia/5329571.html> (accessed December 27, 2020).

20. Smotriaiiev, Mykhailo. 2018. Shcho take hlyboki feiky i yak z nymy borotysia. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43651430> (accessed December 22, 2020).

21. Fuko, Mishel', 2010. Rozhdeniye biopolitiki / Per. s fr. A.V. D'yakov. SPb. Nauka, 448 s.

22. Fuko, Mishel'. 2005. Nuzhno zashchishchat' obshchestvo: Kurs lektsiy, pročitannykh v Kollezh de Frans v 1975-1976 uchebnom godu. SPb. Nauka, 312 s.

23. Khyrsh, Maryanna. 2016. Chto takoe postpamiat. <https://urokiistorii.ru/article/53287> (accessed December 21, 2020).

24. Cheretskyi, Viktor, ta Bilyk, Danylo. 2020. Ispaniia znovu peretvoruiietsia na oseredok poshyrennia koronavirusu. <https://cutt.ly/qkhhDvv> (accessed December 21, 2020).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.86-101>

УДК: 327.88(73)„1991/...”

© Катерина Пилип'юк¹

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ США У КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИБОРСТВА ПОСТЫПОЛЯРНОЇ ДОБИ

86

У статті проаналізовано еволюцію пропаганди Сполучених Штатів Америки після розпаду Радянського Союзу. Закінчення Холодної війни ознаменувало початок нової доби. Для Америки це була можливість утвердитися як єдиної наддержави тієї доби. Зрозумівши всю силу інформаційно-психологічного впливу, Сполучені Штати почали вибудовувати політику в центрі якої стояли б психологічні операції без використання фізичної зброї та сили. Крім того, претендування на звання єдиної наддержави та бажання зменшити вплив Російської Федерації на країни пострадянського простору змусило звалити на себе тягар держави-медіатора у вирішенні всіх конфліктів, які лише могли з'явитися.

Ключові слова: США, РФ, СРСР, пропаганда, зовнішня та внутрішня політика, наддержава, інформаційна війна.

The evolution of US political propaganda in the context of geopolitical confrontation of the post-bipolar era

The article analyzes the evolution of the propaganda of the United States of America after the collapse of the Soviet Union. The end of the Cold War marked the beginning of a new era. For America, it was an opportunity to establish itself as the only superpower of that time. Realizing the full force of informational and psychological influence, the United States began to build a policy that would focus on psychological operations without the use of physical weapons and force. In addition, the claim to the title of a single superpower and the desire to reduce the influence of the Russian Federation on the

¹ Магістр з міжнародної інформації, співробітник кафедри міжнародної інформації факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: Kate.pylypiuk@gmail.com

countries of the post-Soviet space forced to bear the burden of an state which participate in resolving any conflicts that may arise.

Keywords: *USA, Russia, USSR, propaganda, foreign and domestic policy, superpower, information war.*

Постановка проблеми. Останнє десятиріччя другого тисячоліття стало періодом тріумфу США, адже після завершення Холодної війни Сполучені Штати фактично перетворилися на єдину наддержаву у світі. В цілому, друга половина 1980-х – 1990-і роки стали періодом безпрецедентно успішного розвитку США і одночасно складної і болісної для переважної кількості громадян кризи у Російській Федерації. І РФ, і США відчули на собі наслідки внутрішньої та зовнішньої політики. У Сполучених штатах демографічні зміни призводили до якісних змін в американській політиці: покоління «бейбі-бумерів», які народилися у період 1946-1964 років увійшло у свій середній вік. Відповідно, практичні інтереси представників даного покоління, зокрема, сімейний добробут, надання вищої освіти своїм дітям спричинили до посилення політичного консерватизму всередині країни, адже, відповідно до досліджень, покоління «бейбі-бумерів» були зорієнтовані на більш сильні сімейні та релігійні зв'язки, більш поважне ставлення до влади (Тіндалл, Шай, 2010, 813).

У 1980-х роках консерватори зробили свій вирішальний вибір на президентських виборах в США – президентами були обрані Р.Рейган та Дж.Буш (старший). Однак їхня внутрішня та зовнішня політики була досить швидко піддана критиці, оскільки виборці не були задоволені її результатами (Тіндалл, Шай, 2010, 816). У зовнішньополітичному векторі розвитку США відбулися кардинальні зміни – найбільший суперник Радянський Союз розпався, що призвело до різючих змін як в усіх сферах життєдіяльності Сполучених Штатів, зокрема, у пропаганді.

Вивченням феномену міжнародно-політичного лідерства Сполучених штатів Америки займалася українська дослідниця, кандидат політичних наук, Мельничук Н.Б. (Мельничук, 2013).

Сергій Плохій, професор історії Гарвардського університету, у своєму інтерв'ю Голосу Америки зазначив, що перші десять років після розпаду Радянського Союзу, світ фактично був однополярним. З'явилося явище, яке отримало назву «американський світ». Історик відзначив цей період як один із сприятливих моментів для економіч-

ного розвитку міжнародних відносин та поширення американського бачення існування однополярного світу (25 років після розпаду СРСР, 2017).

Вивченням політичної пропаганди Сполучених Штатів та Російської Федерації на початку XXI ст. також займалася російська науковця Говорухіна К.А. Зокрема, у своїй статті «Зовнішньополітична пропаганда Росії та США на початку XXI ст.: нові тенденції розвитку», авторка розкрила сучасні завдання, технології суб'єктів політичної пропаганди, виокремила основні елементи зовнішньополітичної пропаганди та принципи побудови пропагандистського повідомлення (Говорухіна, 2017).

Метою статті є продемонструвати еволюцію політичної пропаганди Сполучених Штатів Америки після закінчення холодної війни та розпаду Радянського Союзу.

Виклад основного матеріалу. На рубежі 1980-1990-х років ідея «просування демократії» стала основою не лише для зовнішньої політики США, а й у їхній пропагандистській діяльності. Для значної частини політиків та експертів США є борцем за демократію у всьому світі. Цей ореол був вибудований послідовною політикою очільників США, починаючи ще з 1970-х років. У наступні десятиліття ідеї «просування демократії» здобули формальне та інституційне оформлення. Так, наприклад, під час своєї кампанії президент США Дж.Картер, виступаючи на захист прав людини, вперше наголосив на прагненні США систематично «підтримувати розвиток демократії та захищати права людини» (Давыдов, 2017).

Наступні президенти США у більшій чи меншій мірі розвивали даний напрямок діяльності. Одним із найбільш активних у цьому виявився президент Рональд Рейган, який за час свого президентства зумів провести реформи у державному секторі, створив Бюро демократичних ініціатив, яке займалося проектами зі зміцнення демократії через фінансування судових реформ, роботи виборчих комісій тощо (USAID). Велику роль у просуванні даної ідеї відігравали і продовжують відігравати на сучасному етапі громадські організації. Таким чином, здійснюється популяризація (або пропаганда) ідей демократії одночасно з просуванням американських інтересів у різних регіонах світу. І якщо до розпаду СРСР та соціалістичної системи дана політика була складовою протистояння впливу СРСР у світі і не розглядалася як самостійний вектор, то вже з 1990-х років вона

перетворюється на основу не лише американської політики, але й світогляду.

У червні 1992 року обидві держави заявили про «неприпустимість розглядати в подальшому один одного в якості потенційних противників» (Кондратенко, 2010). Тоді ж була підписана «Хартія російсько-американського партнерства та дружби», в якій обидві держави висловлювали прагнення до зміцнення двосторонніх відносин, демократичних інститутів тощо (Шаклеїна, 2002). Здавалося, у відносинах двох держав настало довгоочікуване потепління, а доктрина «звільнення від комунізму», запропонована у середині ХХ століття Маккарті залишилася в історичному минулому. Однак розвиток наступних подій засвідчив: спільне в обох політиках є тим, що найбільше роз'єднує обидві держави. Мова йде у першу чергу про прагнення до геополітичного домінування. І якщо РФ обрала свій шлях для реалізації своїх національних інтересів, використовуючи насамперед внутрішні резерви та орієнтуючись на задоволення потреб так званого «російськомовного громадянина», де б він не жив, то США дещо по іншому поставилися до геополітичних викликів 1990-х років.

На початку 1990-х років стало зрозумілим, що політика «стримування» СРСР, яка була основою американської політики упродовж понад чотирьох десятиріч, відійшла в минуле. Обраний у 1989 році президент США Джордж Буш (старший) зробив свою політичну кар'єру саме завдяки реалізації даної доктрини, він ніяк не міг зорієнтуватися у тих нових віяннях, що їх приніс 1991 рік. У 1990 році він підписав Стратегію національної безпеки США (National Security Strate, 1990), в якій йшлося про те, що світова стабільність віднині ґрунтуватиметься на глобальній взаємозалежності країни та мультиполярності, а не американсько-рядянському протистоянні. Цей час виявився надзвичайно цікавим для науковців, політологів, експертів. Так, наприклад, Ф.Фукуяма запропонував концепт «кінця історії» – перемоги лібералізму над авторитаризмом та тоталітаризмом (Fukuyama, 1989).

1990-ті роки стали часом активних змін та трансформацій у США як на доктринальному рівні, так і у сфері реальної політики. У 1993 році замість доктрини «стримування» була вироблена нова доктрина стратегічного розвитку США – «залучення та розширення». Основною метою запропонованої стратегії було здійснення глобального лідерства США та реалізація національних інтересів. Серед осно-

вних цілей нової доктрини: 1) «просування демократії», 2) зміцнення безпеки, 3) національний добробут. Розширення світового демократичного співтовариства сприяло реалізації американських стратегічних інтересів у сфері зміцнення безпеки та підвищенню економічного добробуту громадян США (Давыдов, 2017).

90
— Реалізація даної концепції здійснювалась урядовими колами та неурядовими організаціями та структурами. У 1990-і роки зросло фінансування програм з «просування демократії», в результаті чого їх бюджет значно зріс. У зовнішній політиці відбулися реформи, покликані забезпечити реалізацію курсу на «просування демократії». Окрім того, Бюро з прав людини та гуманітарних питань було перейменовано у Бюро з питань демократії, прав людини та праці. У 1998 році у віданні Державного департаменту США був створений Фонд на підтримку прав людини та демократії (Давыдов, 2017). Почали функціонувати ряд міжнародних структур та інституцій, основним завданням яких було проведення інформаційних кампаній у відповідності з національними інтересами, підтримкою демократичних цінностей та інститутів, налагодження ефективної комунікації з іншими державами світу у просуванні даного концепту.

Зазнала змін і діяльність міжнародних інституцій, зокрема Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). З початку 1990-х рр. першочергового значення набуває принцип розвитку демократичних інститутів у світі. Загальним гаслом міжнародної допомоги, яку надавали США в останнє десятиліття ХХ століття було «Стійкість та демократії». Діяльність Агентства була спрямована на забезпечення сталого розвитку та / або допомоги країнам у покращенні якості життя. За цей час було адаптовано ряд програм допомоги розвитку для зарубіжних країн: країни, що розвиваються отримали комплексний пакет допомоги, країни з перехідною економікою (до яких відносили і низку пострадянських держав), отримували допомогу у кризові періоди. Через те, що у ряді країн присутність Агенції була незначною або ж критично малою, вони могли отримати допомогу від американського уряду та неурядових організацій. Фактично, програми, ініційовані та реалізовані USAID, сприяли формуванню демократичних інститутів у ряді держав, у тому числі, країнах пострадянського простору (USAID).

Однією з країн, в якій США не лише прагнули, але й реально застосовували дану концепцію стала Російська Федерація. І Агентство

США з міжнародного розвитку діяло в Росії з 1992 до 2012 року. Основними партнерами цієї організації були наступні неурядові організації: Московська Гельсінська група, Інститут економічної політики ім. Є. Гайдара, асоціація некомерційних організацій на захист прав виборців «Голос», товариство «Меморіал», організація інвалідів тощо. Дана структура підтримувала фінансово діяльність опозиційних медіа та блогерів, реалізовувала програми навчання, тренінгів та активістів, фінансувала соціологічні опитування тощо. У жовтні 2012 року діяльність USAID у Російській Федерації була припинена через невідповідність заявленим цілям і як така, що підриває національну безпеку Росії (Ушаков).

Пояснюючи причини припинення діяльності USAID в Росії, Міністерство Закордонних Справ підкреслило, що діяльність організації не завжди відповідала заявленим цілям, часто була спрямована на втручання у виборчий процес в РФ на різних рівнях. Особливе невдоволення Москви викликала її діяльність на Північному Кавказі. Враховуючи ситуацію на міжнародній політичній арені, політику Кремля на Кавказі та його супротив поширенню НАТО та європейській інтеграції України, даний крок абсолютно відповідає цілям зовнішньої політики РФ. А активізація протестних рухів у самій Росії, мітинги проти влади призвели до переоцінки владою фінансової допомоги, спрямованої на розвиток демократії та демократичних інститутів. За заявою МЗС, російське громадянське суспільство «стало досить зрілим і не потребує зовнішнього керівництва», тому «Росія відмовляється від статусу отримувача допомоги з розвитку у всіх міжнародних організаціях» (Демидова, 2012).

Не зважаючи на протести правозахисників, російська влада прийняла категоричне рішення з даного питання, реалізація якого постійно моніториться. Лише у 2016 році було реалізовано проекти «Просування нових медіа та об'єднань ЗМІ в Росії» та «Російські незалежні друковані медіа», «Оцінка агробізнесу на Північному Кавказі», «Вибори та політичні процеси – звільнення, доступ та участь» і ряд інших (Булгару, 2017), що викликає занепокоєння з боку російських властей, оскільки тепер міжнародна організація діє через своїх агентів впливу як у самій РФ, так і за її межами.

Що стосується політичної активності лідерів двох держав, їх заяв та кроків у 1990-х роках, то тут ситуація також розвилася дуже динамічно. Намагання Дж.Буша старшого запропонувати «новий світо-

вий порядок» так і не викристалізувалися у щось конкретне – йому так і не вдалося сформулювати хоча б для себе суть даного «порядку», не кажучи вже про інших. Складнощі у сприйнятті нової геополітичної реальності вилилися у ряд суперечливих політичних кроків – від підписання російсько-американського договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь, який був ратифікований Конгресом США у 1996 році, а Держдумою РФ у 1997 році (Договор между РФ и США, 1993) до відвертих протиріч на теренах колишньої Югославії.

92

Після розпаду СРСР країни Центральної та Східної Європи не лише здобули незалежність де-факто, але й відчували на собі проблему вибору зовнішньополітичного вектору розвитку. І Югославія стала тією країною, де зіштовхнулися інтереси як народів, що проживали на її території, так і великих геополітичних акторів, які розраховували зберегти / здобути вплив у регіоні Західних Балкан. Плани розширення військово-політичного альянсу – НАТО – стали тим викликом американсько-російським відносинам, який і до сьогодні має значний вплив на світову політику. Розширення Альянсу, де США відіграють провідну роль, повністю вкладається в рамки американської стратегії побудови взаємозалежного світу на засадах «демократії вільного ринку», однак РФ розцінила (і продовжує розцінювати ці кроки як відверту загрозу національній безпеці Федерації). Тому події в колишній Югославії можуть вважатися хрестоматійним прикладом не лише військового протистояння та політичного протистояння, але й нового рівня інформаційної війни, спрямованої не лише на противника, але й на власних громадян, що мали б підтримати ідею демократії всіма можливими засобами. У цьому контексті варто зупинитися на ідеї «просування демократії», яка утвердилася у політичній діяльності США на різних рівнях, у т.ч. інформаційному.

Намагаючись покращити відносини з РФ, з одного боку, і не забуваючи про власні національні інтереси, з іншого, упродовж 1990-х років США здійснили ряд військових операцій, які супроводжувалися потужними інформаційними кампаніями, однозначно оцінити цілі та результати яких і сьогодні непросто. Особливої уваги заслуговують, на нашу думку, війна у Перській затоці, події в Югославії у їхніх інформаційно-пропагандистських виявах.

Війни у Перській затоці передували підготовчий етап, під час якого світовій громадськості були запропоновано ряд меседжів, які пови-

нні були її підготувати до наступної фази активних дій. Так були активізовані зусилля із формування громадської думки щодо необхідності війни, адже будь-які дипломатичні засоби були вже вичерпані. Відповідно формувалося уявлення про необхідність коаліційного вступу у конфлікт, адже США потребували підтримки інших демократичних держав у боротьбі проти «тиранічного» Саддама Хусейна. Окрім того, іракські громадяни переконувалися, що їм необхідно змінити уряд та побудувати демократичну країну. І це лише окремі тези, які активно просувалися до початку і на початку конфлікту (Підлісний, 2012).

Інформаційно-психологічна війна проти Іраку включала низку операцій, що мали як тактичне, так і стратегічне призначення. Директиви, підписані Дж.Бушем, санкціонували здійснення «будь-яких заходів згідно зі спеціальними програмами» (Черник, Шумка, 2008). Основна мета даних операцій – маніпуляція свідомістю населення Іраку та своєї держави, міжнародного співтовариства. Особливу роль у даному випадку відігравали засоби масової інформації, особливо телебачення. Так, наприклад, телевізійний канал CNN, який на початок операції «Буря в пустелі» мовив близько 10 років, змінив концептуальні підходи щодо випусків новин – було запроваджено концепцію «безперервної інформації». Суть даної концепції полягає у трансляванні у режимі реального часу зображення з місця подій таким чином, щоб глядачі змогли відчутти не лише те, що саме відбувається, але й ефект власної присутності на місці події. Фактично, була запропонована модифікація ефекту блискавичної передачі інформації. Середньостатистичному глядачу видається, що у даному випадку жодні фальсифікації, спотворення тощо – неможливі. Однак по суті, за умови існування певної концепції інформаційного висвітлення подій, дана техніка суперечить основним засадам журналістики, метою якої є аналіз подій, а не їхній опис. Тому запропонований CNN підхід призвів певною мірою до перетворення новин з Іраку на своєрідне політичне шоу, адже на початку 1990-х років кожен глядач знав, яким чином завершиться протистояння наймогутнішої армії світу з іракською армією. До речі, цей меседж у різних формах був присутній у ряді новинних сюжетів, що також сприяло формуванню відповідних стереотипів і було одним із пропагандистських меседжів з боку США.

Окрім того, значна увага США зверталася на творення «образу во-рога», який «заслугує» на покарання. Так, наприклад, реальні кроки державного секретаря Дж.Бейкера III у переконанні громадськості щодо необхідності війни в Іраку супроводжувалися поширенням різноманітних чуток про іракську владу та армію. У 1990 році одне з американських агентств поширило чутку про те, що іракські солдати викрали інкубатори для недоношених дітей у пологових будинках Кувейту, що призвело до загибелі понад 300 малюків. Згадані чутки були підтверджені організацією Міжнародна Амністія, а у Конгресі США були організовані громадські слухання з цього приводу, які також транслювалися CNN (Мейсан, 2003). Таким чином, США активно здійснювали пропагандистську кампанію як на міжнародній арені, так і серед американців, які повинні були підтримати військові операції уряду не лише морально чи електорально, але й фінансово – через сплату податків та зборів. Запропонована картинка сприяла формуванню негативного іміджу Іраку як всередині країни, так і на міжнародній арені. Виключними правами на трансляцію із зони бо-
94
—
йових дій мали такі канали – CNN та BBC, упередженість яких при висвітленні подій і сьогодні є предметом окремих дискусій. Окрім цих каналів, використовувалися й інші, зокрема, «Al-Iraqiya», який фінансувався американцями.

Не менш активно використовувалися ресурси світової мережі ін-тернет, за допомогою яких фахівці з психологічних операцій США надсилали іракським користувачам листи про необхідність захисту своїх родин, закликали не підтримувати режим С.Хусейна, у тому числі військово. «Захист демократичних прав і свобод» іракців здійснювався не лише військовими чи політичними засобами, а, на нашу думку, у першу чергу пропагандистськими, які утверджували «потрібні» уряду США цінності та принципи міжнародної взаємодії у даному регіоні та сприйняття ролі та місця США як оплоту демократії як на міжнародній арені, так і в самій Америці.

Ще одним серйозним подразником у відносинах РФ і США стала рішення щодо розширення НАТО на схід. Прийняття Чехії, Польщі та Угорщини до Альянсу 1995 року та подальше його розширення лише поглибили протиріччя між двома державами. Особливої уваги у даному контексті заслугоує югославський інцидент. І знову ж таки: реальна політика супроводжувалася активними інформаційно-пропагандистськими діями з боку обох держав. До сьогоднішнього дня

російські науковці та експерти оцінюють політику США у даному регіоні як «агресією НАТО», початок «експорту Сполученими Штатами геополітичної нестабільності до Євразії» тощо (Борисов, 2019). Операція НАТО проти Югославії була розпочата у 1999 р. під кодовою назвою «Союзницька сила». У наше завдання не входить аналіз військових подій. Однак зауважимо, що в результаті війни в Югославії значно погіршилися відносини між РФ та США, що означало початок нової епохи протистояння двох держав, однією з критичних точок якого залишається геополітичне протиборство на Сході України.

Серед пропагандистських заходів, організовуваних США у переддень операції та під час її проведення стало поширення інформації про складне становище албанців у Сербії через ЗМК, різноманітні круглі столи, публічні дискусії тощо. Наводилися цифри, які свідчили про катастрофічну ситуацію у сербському краї Косово (Антокольський, 2000). Інформація, що поширювалася міжнародними комунікаційними каналами, була спрямована на опис фактів «геноциду» албанського населення, тиранічної політики С.Мілошевича, необхідності військового втручання для захисту мирного населення, що ретранслювалося національними каналами інших держав, у т.ч. і українськими.

Крім цього, у самій Югославії були використані методи традиційного інформаційного впливу (традиційної пропаганди), зокрема, теле- та радіопропаганду, друковану продукцію (майже 22 мільйони листівок було скинуто на Югославію із закликком повалити режим С.Мілошевича) (Черник, Шумка, 2008). Подальший розвиток подій змушує замислитися над стратегічним баченням американського уряду подальшого розвитку подій не лише на теренах Югославії (у першу чергу, Сербії), але й у світі в цілому. Як наголосив в одному із своїх виступів міністр закордонних справ РФ С.Лавров, «у Вашингтона з'явилася спокуса взяти ситуацію в усьому світі під свій тотальний контроль ... щоб домінувати у всіх регіонах світу» (Князев, Медведєва, Бовдунов, 2019).

Очевидно, що дана теза не є беззаперечною, однак подальше проголошення незалежності Косово у 2008 р. призвело до радикальної зміни зовнішнього вияву політичного настрою РФ, яка того ж року розпочала так звану «блискавичну війну» проти Грузії, в результаті чого Абхазія та Південна Осетія проголосили незалежність від Грузії,

які так і залишилися практично невизнаними державами. Пропагандистська діяльність обох держав дала свої результати у конкретних регіонах. Ідея «просування демократії» та необхідності порятунку албанського населення Косово від геноциду здобула значно більшу прихильність з боку світового співтовариства, ніж ідея «захисту російськомовних» в Грузії. Як наслідок: незалежність Косово визнали 101 держава – члени ООН (і це після 15-ти відкликаних визнань) (Вже 15 країн відкликали визнання незалежності Косово, 2019), а Абхазію та Південну Осетію, окрім взаємного визнання, лише п'ять держав, причому остання – Сирійська Арабська Республіка – зробила це лише у 2018 році (Сирія визнала незалежність Абхазії і Південної Осетії, 2018).

Висновки. Таким чином, особливістю політичної пропаганди США у 1990-х роках стала зміна самого постулату – від «політики стримування» до політики «просування демократії» метою якої було не тільки і не стільки утвердження демократії в усьому світі, скільки просування американських інтересів та посилення національної безпеки США. Взаємовідносини з РФ на даному етапі були досить неоднозначними: з одного боку – незначне потепління та налагодження двосторонніх взаємин, а з іншого – посилення присутності і, відповідно, впливу США у важливих для РФ регіонах і навіть у самій Росії, що не могло не викликати негативної реакції зі сторони російських властей.

Війни у «гарячих точках» продемонстрували сильні і слабкі сторони інформаційної політики обох держав, що призвело не тільки до коригування їхнього політичного курсу, але й до активізації дій на міжнародній арені на початку III тисячоліття, особливо в його другій декаді. Сполучені Штати змогли здобути більшої підтримки зі сторони світової громадськості, що однозначно засвідчує про успішні пропагандистські дії. Проте сьогодні з'явилися нові методи та засоби інформаційного та пропагандистського впливу, за допомогою яких США не завжди вдається зберегти статус домінуючої держави, що змушує працювати над удосконаленням та поглибленим вивченням людської психології та можливістю впливу на громадську думку.

Джерела та література:

1. Вже 15 країн відкликали визнання незалежності Косово. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2767018-vze-15-krain-vidklikali-viznanna-nezaleznosti-kosovo.html> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Кондратенко О. Основні моменти формування російсько-американських відносин у пост біполярний період. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2948> (дата звернення: 12.01.2021).
3. Мельничук Н.Б. Лідерство США в умовах глобальних трансформацій. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/melnychuk_liderstvo.pdf (дата звернення: 12.01.2021)
4. Підлісний А.Р. Зміст і динаміка інформаційно-психологічного впливу США у військових операціях в Ураку (1990-2010). URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14024/1/36_221-228_Vis724_Armiya.pdf (дата звернення: 02.01.2021).
5. Сирія визнала незалежність Абхазії і Південної Осетії. У Тбілісі почали процедуру розриву дипвідносин з Дамаском. URL: https://sensor.net.ua/ua/news/3068647/syriya_vyznala_nezalejnist_abhaziyi_i_pivdennoyi_osestiyi_u_tbilisi_pochaly_protседuru_rozryvu_dypvidnosyn
6. Тіндалл Джордж Бравн, Шай Дейвід Е. Історія Америки. Львів, 2010. С.813-816
7. 25 років після розпаду СРСР: «Історію обдурити не вдалося». URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ussr-fall-history/3625211.html> (дата звернення: 16.01.2021).
8. Антокольський А. НАТО против Югославиї: Бомбардировка гражданских объектов // Зарубежное военное обозрение. 2000. - №7. С.8-10.
9. Борисов А. Эксперт: Агрессия против Югославии – в одном ряду со зверствами нацистов. URL: <https://rg.ru/2019/03/03/ekspert-agressiia-protiv-iugoslavii-v-odnom-riadu-so-zverstvami-nacistov.html> (дата звернення: 17.01.2021).
10. Булгару Д. «Нежелательное» USAID, несмотря на запрет, продолжает проекты в России. URL: https://life.ru/t/%D0%BF%niezhie%lattelnoie_usaid_niesmotria_na_zapriet_prodolzhaiet_proiektu_v_rossii
11. Давыдов А.А. Концепция «продвижения демократии во внешней политике США. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-prodvizheniya-demokratii-vo-vneshney-politike-ssha/viewer> (дата звернення 20. 01.2021).

12. Демидова О. Правозащитники: Закрытие USAID в России – удар по социальным программам. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%BF%BC/a-16250182>

13. Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о дальнейшем сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений (СНВ-2). URL: <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/dogovor.htm> (дата звернення 14. 01.2021).

14. Говорухина К.А. Внешнеполитическая пропаганда России и США в начале XXI века: новые тенденции развития. URL: https://zenodo.org/record/583879#.YA__914zaM8 (дата звернення: 14.01.2021)

15. Князев С., Медведева А., Бовдунов А. «Абсолютное нарушение международного права»: как бомбардировка Югославии авиации стран НАТО изменила мир». «Абсолютное нарушение международного права»: как бомбардировка Югославии авиации стран НАТО изменила мир. URL: <https://russian.rt.com/world/article/614701-nato-yugoslavia-bombardirovki>

98

16. Мейсан Т. Эффект CNN. URL: https://www.voltairenet.org/article/129894.html?__cf_chl_jschl_tk__=d1f4e9baaf3RLNuw2HU (дата звернення: 10.01.2021).

17. Ушаков С. Обзор деятельности Агентства Соединенных Штатов Америки по международному развитию – USAID. URL: <https://riafan.ru/1110307-obzor-deyatelnosti-agentstva-soedinyonnykh-shtatov-ameriki-po-mezhdunarodnomu-razvitiyu-usaid>

18. Черник П.П., Шумка А.В. Інформаційно-психологічні операції у війнах та збройних конфліктах другої половини XX – початку XXI ст. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/1491/1/22.pdf> (дата звернення: 9.01.2021).

19. Шаклеина Т.А. Внешняя политика и безопасность современной России. 1991-2002. Хрестоматия в четырех томах Редактор-составитель Т.А. Шаклеина . Том IV. Документы. М.: Московский государственный институт международных отношений (У) МИД России, Российская ассоциация международных исследований, АНО «ИНО-Центр (Информация. Наука. Образование.)», 2002. 538 с.

20. Хартия российско-американского партнерства и дружбы. URL: <https://scicenter.online/vneshnyaya-politika-scicenter/hartiya-rossiysko-amerikanskogo-partnerstva-37546.html> (дата звернення: 19.01.2021).

21. Fukuyama F. The End of History? //The National Interest. 1989 (16). P.3-18.

22. National Security Strategy of the United States. March 1990. URL: <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/> (дата звернення: 16.01.2021).

23. USAID history. URL: <https://www.usaid.gov/who-we-are/usaid-history> (дата звернення: 12.01.2021).

24. USAID. From the American People. URL: <https://www.usaid.gov/node/267171> (дата звернення: 15. 01.2021).

References:

1. Vzhe 15 krain vidklykaly vyznannya nezalezhnosti Kosovo. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2767018-vze-15-krain-vidklikali-viznanna-nezalezhnosti-kosovo.html> (data zvernennya: 15.01.2021).

2. Kondratenko O. Osnovni momenty formuvannya rosiys'ko-amerykans'kykh vidnosyn u post bipolyarnyy period. URL: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2948> (data zvernennya: 12.01.2021).

3. Mel'nychuk N.B. Liderstvo SSHA v umovakh hlobal'nykh transformatsiy. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/melnychuk_liderstvo.pdf (data zvernennya: 12.01.2021)

4. Pidlisnyy A.R. Zmist i dynamika informatsiyno-psykholohichnoho vplyvu SSHA u viys'kovykh operatsiyakh v Uraku (1990-2010). URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14024/1/36_221-228_Vis724_Armiya.pdf (data zvernennya: 02.01.2021).

5. Syriya vyznala nezalezhnist' Abkhaziyi i Pivdennoyi Osetiyi. U Tbilisi pochaly protseduru rozryvu dypvidnosyn z Damaskom. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3068647/syriya_vyznala_nezalezhnist_abhaziyi_i_pivdennoyi_oseiyi_u_tbilisi_pochaly_protседuru_rozryvu_dypvidnosyn

6. Tindall Dzhordzh Bravn, Shay Deyvid E. Istoriya Ameryky. L'viv, 2010. S.813-816

7. 25 rokiv pislya rozpadu SRSR: «Istoriyu obduryty ne vdalosya». URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ussr-fall-history/3625211.html> (data zvernennya: 16.01.2021).

8. Antokol's'kyu A. NATO protyv Yuhoslavyi: Bombardirovka hrazhdanskykh ob'ektov // Zarubezhnoe voennoe obozrenye. 2000. - №7. S.8-10.

9. Borysov A. Êkspert: Ahressyya protyv Yuhoslavyi – v odnom ryadu so zverstvamy natsystov. URL: <https://rg.ru/2019/03/03/ekspert->

agressiia-protiv-iugoslavii-v-odnom-riadu-so-zverstvami-nacistov.html (data zvernennya: 17.01.2021).

10. Bulharu D. «Nezhelatel'noe» USAID, nesmotrya na zapret, prodolzhaet proekty v Rossyy. URL: https://life.ru/t/%D0%BF%niezhie%latielnoie_usaid_niesmotria_na_zapriet_prodolzhaet_proiekty_v_rossii

11. Davydov A.A. Kontseptsyya «prodvyzhenyya demokratyy vo vneshney polytyke SSHA. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-prodvizheniya-demokratii-vo-vneshney-politike-ssha/viewer> (data zvernennya 20. 01.2021).

12. Demydova O. Pravozashchytnyky: Zakrytye USAID v Rossyy – udar po sotsyal'nym prohrammam. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%BF%BC/a-16250182>

13. Dohovor mezhdru Rossyyskoy Federatsyyey y Soedynennymy Shtatamy Ameryky o dal'neyshem sokrashchenyy y ohranychenyy stratehycheskykh nastupatel'nykh vooruzhenyy (SNV-2). URL: <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/dogovor.htm> (data zvernennya 14. 01.2021).

100

—

14. Hovorukhyna K.A. Vneshnepolytycheskaya propahanda Rossyy y SSHA v nachale KHKHI veka: novye tendentsyy razvytyya. URL: https://zenodo.org/record/583879#.YA__914zaM8 (data zvernennya: 14.01.2021)

15. Knyazev S., Medvedeva A., Bovdunov A. «Absolyutnoe narushenye mezhdunarodnoho prava»: kak bombardyrovka Yuhoslavyy avyatsyy stran NATO yzmenyla myr». «Absolyutnoe narushenye mezhdunarodnoho prava»: kak bombardyrovka Yuhoslavyy avyatsyy stran NATO yzmenyla myr. URL: <https://russian.rt.com/world/article/614701-nato-yugoslavia-bombardirovki>

16. Meysan T. Éffekt CNN. URL: https://www.voltairenet.org/article/129894.html?__cf_chl_jschl_tk__=d1f4e9baaf3RLNuw2HU (data zvernennya: 10.01.2021).

17. Ushakov S. Obzor deyatel'nosty Ahent-stva Soedynennykh Shtatov Ameryky po mezhdunarodnomu razvytyyu – USAID. URL: <https://riafan.ru/1110307-obzor-deyatelnosti-agentstva-soedinyonnykh-shtatov-ameriki-po-mezhdunarodnomu-razvitiyu-usaid>

18. Chernyk P.P., Shumka A.V. Informatsiyno-psykholohichni operatsiyi u viynakh ta zbroynykh konfliktakh druhoyi polovyny KHKH – pochatku KHKHI st. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/1491/1/22.pdf> (data zvernennya: 9.01.2021).

19. Shakleyna T.A. Vneshnyaya polytyka y bezopasnost' sovremennoy Rossyy. 1991-2002. Khrestomatyia v chetyrekh tomakh Redaktor-sostavitel' T.A. Shakleyna . Tom IV. Dokumenty. M.: Moskovskyy gosudarstvennyy ynstitut mezhdunarodnykh otnoshenyy (U) MYD Rossyy, Rossyyskaya assotsyatsyya mezhdunarodnykh yssledovanyy, ANO «YNO-Tsentr (Ynformatsyya. Nauka. Obrazovanye.)», 2002. 538 s.

20. Khartyia rossyysko-amerykanskoho partnerstva y druzhby. URL: <https://scicenter.online/vneshnyaya-politika-scicenter/hartiya-rossiysko-amerikanskogo-partnerstva-37546.html> (data zvernennyya: 19.01.2021).

21. Fukuyama F. The End of History? //The National Interest. 1989 (16). P.3-18.

22. National Security Strategy of the United States. March 1990. URL: <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/> (data zvernennyya: 16.01.2021).

23. USAID history. URL: <https://www.usaid.gov/who-we-are/usaid-history> (data zvernennyya: 12.01.2021).

24. USAID. From the American People. URL: <https://www.usaid.gov/node/267171> (data zvernennyya: 15. 01.2021).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.102-114>

УДК: 327(410:4-6ЄС):[070:316.658

© Яна Кибіч¹

МЕДІЙНИЙ СУПРОВІД ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТИ РЕФЕРЕНДУМУ ПРО ВИХІД БРИТАНІЇ З ЄС

102
—
У статті розглядається вплив друкованих та електронних британських ЗМІ на результати референдуму про членство Великобританії у Євросоюзі. Аналізуючи інформаційні тренди і прийоми, використані мас-медіа Сполученого Королівства в ході агітаційної кампанії, авторка дійшла висновку, що ключову роль в успіху Brexit відіграли британські ЗМІ, що вловили і ефективно розповсюдили єроскептичні настрої. Впровадження дихотомії, простота і максимально широкий діапазон для інтерпретацій пропонованих у мас-медіа повідомлень, тиражування повідомлень політиків, які виступають за вихід Великобританії з ЄС, скандальність і провокативність висвітлення питань міграції та фінансово-юридичних аспектів членства в Євросоюзі дозволили культивувати негативний образ Брюсселя в британських ЗМІ, а значить – наблизити до реалізації історичне рішення про вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС.

Дослідження показало, що у період політичної кампанії більшою мірою проявляється позиція медійників як політичних акторів, їх сприйняття себе як учасників політичної кампанії, ніж як нейтральних спостерігачів.

Ключові слова: Великобританія, Brexit, ЗМІ, медіа, референдум, ЄС, міграція.

Media support and its influence on the results of the referendum on Britain's exit from the EU

June 2016 was marked by a landmark event - the so-called Brexit (literally from Britain's exit) - a referendum in which 52% of the population

---

¹ Аспірантка кафедри міжнародної інформації факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: yana.nanana2702@gmail.com

voted for the withdrawal of the United Kingdom from the European Union and only 48% - against.

The significant changes that took place in the UK in the summer of 2016, finally split British society into those who are for and against leaving the European Union.

The British media acted as a platform for political debates and discussions on the key issue of Britain's stay in the EU. The most powerful media conglomerate, of course, had a decisive influence on the mood of those who voted, intensifying social polarization, which was reflected in the results of the fateful referendum.

Elements of the British media played a key role in the debate over the referendum on the country's membership in the European Union. The exit vote was influenced by a long campaign against the EU and against migration from EU countries. Throughout the campaign, virtually all media are in flagrant violation of journalistic standards of objectivity, fairness, and accuracy, becoming essentially propaganda bodies.

The relevance of the study is due to the fundamental changes in British society related to the Brexit process, as well as the importance for politicians and the public of understanding public opinion and the media about Brexit. In addition, it is important to see how the view of Brexit has changed. It is necessary to find out the benefits, priorities and understanding of different scenarios, the driving forces behind these attitudes, and whether they change in response to statements and remarks by politicians and public figures. Britain's withdrawal from the European Union is important for the whole world, as it affects the changing geopolitics of the whole of Europe. This topic is important for understanding the study of the political preferences of British society and the British media during the Brexit process.

It can be stated unequivocally that both Brexit and the subsequent US election campaign in 2016 showed another example of skillful speculation in facts and figures, the successful creation and dissemination of unverified "viral information" through the media, which in the era of telecommunications has become a particularly effective tool for manipulation of public sentiment. The example of Brexit has demonstrated how to take the success of such campaigns to a new level, using all types of media (from traditional to electronic, including social networks), through which you can introduce into society binary oppositions that divide it, to introduce into the information space certain political figures, to popularize the necessary moods and slogans, to simplify the political process to the level of a show.

Keywords: UK, Brexit, media, referendum, EU, migration..

Постановка наукової проблеми та її значення. Червень 2016 ознаменувався воістину епохальною подією – так званим Brexit (від англ. Britain's exit – буквально: «вихід Великобританії») – референдумом, за підсумками якого 52% населення проголосували за вихід Сполученого Королівства зі складу Європейського союзу і тільки 48% – проти. Докорінні зміни, що відбулися у Великобританії влітку 2016 року, остаточно розкололи британське суспільство на тих, хто за і проти виходу з Євросоюзу. Майданчиком для політичних дебатів і дискусій по ключовому для Британії питанні перебування в ЄС виступили британські ЗМІ. Найпотужніший медійний конгломерат, безумовно, вирішальною мірою вплинув на настрої тих, хто голосував, посиливши суспільну поляризацію, що й знайшло відображення у підсумках доленосного референдуму. Актуальність дослідження обумовлена фундаментальними змінами в британському суспільстві пов'язаними з процесом Brexit, а також важливістю для політиків і громадськості розуміння думки суспільства та ЗМІ щодо Brexit. Крім цього, важливо простежити як змінювалася думка про Brexit. Для цього потрібно з'ясувати переваги, пріоритети і розуміння людьми різних сценаріїв, рушійних сил, що стоять за цими установками, того, чи змінюються вони у відповідь на заяви і репліки політиків та громадських діячів. Вихід Великобританії з Євросоюзу має значення для всього світу, оскільки впливає на зміну геополітики всієї Європи. Тема дослідження значима для розуміння вивчення політичних уподобань британського суспільства і британських медіа під час процесу Brexit.

104

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Із зарубіжних праць необхідно відзначити публікації про дослідження взаємозв'язку політичної інформації і соціальних медіа Андреу Казеро-Ріполлес - доцента і завідувача кафедри комунікативних наук в Університеті Хауме I де Каstellо (Іспанія), критичний огляд взаємодії між медіа і політикою, дослідження ролі цифрових технологій в медіатизації демократичних процесів американського дослідника Бенеша Хофмана, опис трансформації політичної комунікації під дією інтернет-технологій та ін. У Лондоні ряд англійських університетів і асоціацій приділяє особливу увагу темі Brexit, проводячи збори, лекції та дискусії.

Слід зазначити, що, незважаючи на існування робіт, які аналізують різні аспекти політичної комунікації і ролі медіа в її здійсненні, практичні дослідження медійної участі в масштабних політичних кампаніях останніх років, особливо якщо ті обумовлені не виборами, а референдумами, проводяться значно рідше.

Метою даного дослідження стало висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в британських ЗМІ та виявлення тенденцій зміни політичних уподобань під час Brexit у британському медійному просторі. Для досягнення названої мети дослідження необхідно виконати ряд **завдань**: розглянути політичні настрої в британському суспільстві, а також політичні уподобання британських ЗМІ; проаналізувати висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в якісній пресі Британії; визначити динаміку змін політичних поглядів під час Brexit у виданнях національної масової преси.

Виклад основного матеріалу. В останнє десятиліття, за даними різних соціологічних служб, число прихильників більш поглибленого не тільки економічного, а й політичного інтегрування серед населення країн-учасниць Євросоюзу стало зменшуватися. Дедалі більше європейців стали відмовляти керівництву ЄС в довірі. Дослідження, що проводяться «Євробарометром» на замовлення Європейської комісії, ретельно відстежують зміни рівня довіри/недовіри громадян як своїм національним урядам, так і Союзу в цілому. Так, навесні 2013 року в умовах розпочатого виходу зі світової фінансово-економічної кризи (2008-2009 рр.) рівень довіри громадян політичним інститутам Євросоюзу склав 31% проти 41% навесні 2011 року і 47% навесні 2009 року (Public opinion in the European Union, 2013).

Колишній голова Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу пояснював тоді ситуацію так: «У момент, коли багато європейців стикаються з безробіттям, невизначеністю і нерівністю, виникає щось на зразок «втоми від Європи», на яку накладається нерозуміння і зневіра. Хто що робить, хто що вирішує, хто ким і чим керує? І в якому напрямку ми рухаємося?» (Traunor I., 2013).

Водночас, здавалося, що ситуація знаходиться під контролем. Очевидних загроз (наприклад, таких, як катастрофічний вплив мігрантів і біженців, значне збільшення кількості терористичних актів, вразливість європейських кордонів, посилення «чемоданних настроїв» Британії) ніхто не очікував і до них не готувався. А через 3 роки трапився Брекзит. Нова реальність, в яку самим організаторам рефе-

рендуму вірилося насилу, приголомшила не лише половину британців, а й сусідів-європейців, а також північноамериканських партнерів і значну частину світової громадськості. ЗМІ лякали похмурими заголовками і прогнозами: «трагедія», «землетрус», «катаклізм», «самогубство» і т.п.

Елементи британської преси зіграли ключову роль у дебатах навколо референдуму щодо членства країни в Європейському Союзі. На голосування за вихід вплинула тривала кампанія проти самого ЄС та проти міграції з країн ЄС. Протягом всієї кампанії практично всі основні канали медіа неодноразово грубо порушували журналістські норми щодо об'єктивності, справедливості та точності, ставши, по суті, органами пропаганди.

106

Перш за все варто дати коротку характеристику тій категорії громадян Королівства, які проголосували за перегляд відносин з Брюсселем. Аналіз статистики, зібраної Агентством лорда Ешкрофта, показує, що Brexit підтримали жителі англійської сільської місцевості з низьким або середнім рівнем доходу, віком 35 років і старше, з них понад 37% заявили, що невдоволення членством у ЄС «назріло у них давно» (EU Referendum «How Did You Vote» Poll, 2016). Закономірна і партійна приналежність тих, хто проголосував: за вихід з Європейського союзу становила 96% прихильників UKIP (Партії незалежності Великобританії), 58% – Консервативної партії (торі) і лише від 30 до 37% – лейбористів. З них 66% ідентифікували себе як «ті що вважають себе більше англійцями, ніж британцями» (EU Referendum «How Did You Vote» Poll, 2016).

Таким чином, середньостатистичний прихильник виходу Великобританії з ЄС – це корінний мешканець провінції з традиційною системою цінностей, який не сприймає ліберальний стиль розвитку подій. Підсумки Brexit, які висловили позицію «раніше ігнорованого» робітничого класу, передбачили і результати виборів президента США 2016 р., ознаменувавши зростаюче невдоволення глобалістським, ліберально-демократичним проектом розвитку і як наслідок – заклик від нього відмовитися.

Каталізатором для подібних настроїв багато в чому стали британські ЗМІ. Хоча у Великобританії більшість мас-медіа залишаються платформою ліберальної інтелігенції з відповідною політичною орієнтацією, вони успішно сприяли поляризацію населення, завдяки чому Brexit став можливий. Як традиційні ЗМІ, так і спільноти

в соціальних мережах, що підхопили тренд, оперативно розділили громадян Сполученого Королівства на прихильників членства в ЄС та його супротивників. В інформаційний простір було запуснені і успішно «розкручені» дихотомії In/Out, а також Camp Remain/Camp Leave (команда «Залишитися» і команда «Піти»).

На відеохостингу Youtube великі канали Sky News і Vice News розмістили відеоролики, в яких британських громадян питали, як вони планують проголосувати на референдумі, причому на кадрах можна помітити безліч активістів в формах різного кольору з написами Remain і Leave, що роздають агітаційні брошури і проспекти. У такій напівігровій формі за допомогою ЗМІ істеблішмент реалізував принцип «розділяй і володарюй», підтримуючи асоціацію з бунтом британських синіх комірців проти ліберально налаштованих елементів і далеких політичних еліт. Як пише британський дослідник ЗМІ М. Беррі, цій категорії громадян були запропоновані прості повідомлення, що укладаються в формулу «поверніть собі контроль» - похідну класичної медійної стратегії KISS (Keep it simple, stupid) (Berry M., 2016), тобто «Роби просто, нерозумно і примітивно», щоб домогтися підтримки у максимально широкого охоплення аудиторії. Крім того, подібне повідомлення допускає великий діапазон інтерпретацій, що також працює на його популярність. Аналогічна стратегія була використана консерваторами під час передвиборної кампанії 2015 року і довела свою успішність.

Іншими словами, ЗМІ мотивували політично пасивних громадян, що відчують себе «обділеними», прийти на дільниці і «нарешті» визначити майбутнє Великобританії, «змусити» істеблішмент почути свій голос, сформувати «альтернативне» майбутнє. Ставка на це населення принесла дивіденди у вигляді підтримки Brexit: так, на референдумі була зафіксована висока явка британців, які зазвичай рідко ходять на вибори. За статистикою, 7 з 10 тих, хто проголосував за вихід Королівства з ЄС звикли ставитися до виборного процесу скептично (Lambert H., 2016).

Мас-медіа охоче надавали майданчик і для дискусій навколо проблематики британської/англійської ідентичності. Тема національної ідентичності лягла в основу агітаційних кампаній як противників Brexit, так і його прихильників великою мірою тому, що вона тісно пов'язана з одним з найгостріших питань в сучасній Європі – проблемою погано контрольованої міграції. За таких обставин особливої

популярності набрала UKIP (Партія незалежності Великобританії і її экс-лідер Н. Фарадж), що використала для агітації на підтримку виходу країни з ЄС платформу Youtube, де викладала ролики патріотичного, проанглійського змісту. Відео в тому числі включали в себе хроніку Другої світової війни, символи королівської династії, кадри з Фолклендських островів, зображення футболу, крикету, заводів, сільських пейзажів. Під гаслом «Brexit – День незалежності!» такі відео апелювали до англійської аудиторії, підриваючи наратив «всєбританської» і «всєєвропейської» єдності.

Очевидно, що загравання з націоналістичними настроями загрожує активізацією сепаратизму в Великобританії, до чого Brexit створив додаткові передумови. Шотландія неодноразово заявляла про бажання залишитися в складі Євросоюзу і обіцяла підняти питання про проведення нового референдуму про незалежність у кінці 2018 - початку 2019 рр. Більшість населення Північної Ірландії також проголосувало за членство в ЄС, і в ситуації Brexit для Ольстера продовження членства стане можливим якраз у разі возз'єднання з Республікою Ірландією.

108

Напередодні референдуму для всіх агітаційних кампаній в ЗМІ була характерна спроба привернути електорат за допомогою резонансних виступів, емоційних дискусій, скандальних гасел і провокацій. Тут перемогу також здобули противники членства Британії в ЄС, оскільки вони змогли ефективніше скористатися численними інформаційними приводами, що генеруються навколо гострих проблем міграції та фінансово-юридичних витрат перебування в Євросоюзі.

Безперечно, важко недооцінити вплив тривалої британської прес-кампанії на підготовку ґрунту до моменту, коли нарешті був призначений референдум. На той момент не було сумнівів, що такі газети, як Mail, Daily Express, The Telegraph і The Sun, будуть скоріше її учасниками, а не репортерами. Проте, навіть знаючи це, важко було підготуватися до таких гучних, провокативних, гнівних заголовків. Коли референдум наблизився, видання Daily Mail опублікувало статтю із заголовком: «Брехня, жадібна еліта. Або велике майбутнє за межами розбитої, вмираючої Європи. Якщо ви вірите в Британію, голосуйте «Залиште» (We urge our readers to beLEAVE in Britain and vote to quit the EU on June 23, 2016), тоді як на першій сторінці The Sun було запропоновано «Віримо у Великобританію» (Migrants pay just £100 to invade Britain, 2016). Кожен з цих заголовків з'явився на

першій сторінці, де читачі традиційно очікують побачити новини. Як ми згодом побачимо, про-Brexit агітації в британській пресі ви-йшли далеко за рамки простих коментарів: висвітлення новин, яке (принаймні згідно традиційних журналістських конвенцій) повинно прагнути до рівноваги та точності, заразилося упередженістю, спотворенням, обманом та маніпуляцією. Висвітлення новин про Брекзит у пресі набуло абсолютної зневаги до професійної етики та норм. Значна частина британської преси була настільки віддана кампанії «Залиште», що стала основною частиною її пропагандистської діяльності.

У перші три тижні червня, коли наближалася дата проведення референдуму, шпальги видань майорили заголовками з про-Brexit та анти-ЄС статтями, які одна за одною кричали про міграцію.

Солідне видання Daily Express писало: «Мігранти платять лише 100 фунтів стерлінгів для вторгнення до Британії» (20,000 migrants ready to sneak into Britain, 2016), «20000 мігрантів готуються прокрастись до Британії» (Migrant crisis will cost £20bn: Experts reveal shock price the EU has to pay, 2016), «Мігрантська криза коштуватиме 20 млрд. фунтів стерлінгів» (New EU tax raid on Britain: Staying in could cost each household another £2,600, 2016), «Новий податковий вступ Євросоюзу на Великобританію: перебування там може коштувати кожному домогосподарству ще 2600 фунтів» (EU killers and rapists we've failed to deport: UK's inability to expel thousands of foreign criminals undermines case for the EU, say MPs, 2016).

Перші сторінки видання Daily Mail також світилися провокативними заголовками: «Вбивці та гвалтівники з ЄС, яких ми не змогли депортувати» (What a way to tackle the migrant crisis!, 2016), «Який спосіб подолання мігрантської кризи! ЄС планує контролювати приплив, запрошуючи БІЛЬШЕ мігрантів з Африки та Близького Сходу в спробі стримати нелегальну міграцію» (Brexit poll boost as migration fears grow: Out camp takes SEVEN-POINT lead amid warnings of UK population surge, 2016), «Опитування щодо Brexit показує як зростають міграційні страхи» («We're from Europe – let us in!», 2016), «Ми з Європи – впусти нас!» (Immigrants should be forced to learn English, says Boris Johnson as he insists he is 'proud' of his gaffes, 2016).

The Telegraph пропонував: «Іммігрантів слід змусити вивчати англійську мову, каже Борис Джонсон» (EU referendum: Security minister says Britain better placed to fight terrorists outside EU, 2016),

«Референдум в ЄС: Міністр безпеки заявляє, що Великобританія має кращі можливості для боротьби з терористами поза ЄС» (Daily Mail publishes correction to story about “migrants from Europe», 2016), «Міграція Камерона – обман» (Cameron’s migration deception: PM knew FOUR years ago he’d never meet immigration target while inside the EU, reveals former closest aide, 2016).

110 — Міграція стала головною темою дискусій, хоча вона була (і все ще залишається) сумнівною: чи не залишиться ситуація такою ж і яким стане вплив Європи на кількість мігрантів. Кампанія «за вихід» невблаганно зосереджувалась на міграції, публікуючи низку оголошень, плакатів та фотографій, які в результаті викликали звинувачення в расизмі. Для прикладу, газета Daily Mail була змушена вибачитися за свою публікацію, що вийшла друком в червні – «Ми з Європи – впусти нас!» («We’re from Europe – let us in!», 2016), на якій було зображено мігрантів, що виходять з вантажівки в Ессексі, але як з’ясувалося, мігранти були з Близького Сходу, а не з Європи (стаття з таким же заголовком була і виданні The Sun). Daily Mail також була змушена виправити історію, яка помилково стверджувала, що мігранти з ЄС скоюють 700 злочинів на тиждень. Виправлення, як це завжди буває, викликали ще більший резонанс оригінальної публікації. З цього випливає, що покладаючись виключно на пресу того часу, читачі могли дійти висновку, що Великобританія – острівна держава, яка вороже ставиться до іноземців. Хоча насправді, реальність є зовсім іншою: Великобританія має вищі показники соціального лібералізму, ніж такі країни, як Франція та Бельгія. Те, що це не посприяло більш ліберальній позиції преси, частково пояснюється демографічною віковою різницею, яка підсилює та допомагає пояснити антиєвропейські упередження газет. З ростом цифрових ЗМІ молодь все менше звертається до друкованих ЗМІ. Читачі, які все-таки віддають перевагу друкованим виданням, як правило, старшого віку, а власники та редактори газет, є соціально консервативними та ворожими до Європи.

На референдумі проголосували понад 80% людей старше 65 років, у порівнянні з 40% вікової групи 18-25 років (незважаючи на гучну громадську кампанію із заохочення молоді до участі). Якщо газети читають менше 40 відсотків населення, це група, яка має непропорційний вплив на політичний процес. Це не єдина причина, чому, незважаючи на стрімкий спад тиражів, британська преса продовжує

впливати та формувати політичні дебати. Важливим фактором є щоденний цикл новин, який закріплений у політичному та медіа-процесі і підігріває зацікавленість в поточній ситуації в країні.

Безумовно, загальна вульгаризація, таблоїдизація, висвітлення референдуму в ЗМІ, поглибили поляризацію британського населення і спрацювали на збільшення прихильників виходу країни зі складу Євросоюзу. Як показав Brexit, мас-медіа віддали перевагу емоційним і яскравим ораторам на зразок того ж Н.Фараджа, чиї провокаційні виступи стали гарантією високого рейтингу. Екс-лідера UKIP як представника «альтернативної точки зору» активно запрошували на популярні політичні шоу Today, Peston's Politics, новини BBC, у результаті чого противники членства Британії ЄС в особі Партії незалежності проявили велику інформаційну активність і вийшли на більш широку аудиторію (Denham J., 2017).

Очевидні зміни політичних поглядів під час Brexit у національних масових виданнях The Daily Mail та The Sun відбулися після невдалих перших переговорів щодо угоди про Бекзит Терези Мей з парламентом. З кожною проваленою угодою у пресі наростала і збільшувалась агресія. Видання у незалежності від своєї стабільної політичної позиції почало критикувати дві ведучі партії – консерваторів та лейбористів, але найбільше претензій пред'являли лідерам цих партій, особливо до Терези Мей та Джеремі Корбіна. Політиків критикували за неможливість прийти до спільного знаменника щодо рішенням подальшої судової діяльності Великобританії, тому преса обвинувачувала державне управління.

Так, права газета The Times за час доленосного періоду стала відносно солідарною з правим крилом політиків. Однак згодом на сторінках цього видання було опубліковано цілий ряд статей, що звинувачували прем'єр-міністра у невмінні вести переговори.

В ліберальній газеті, The Guardian, під час кампанії Brexit політична перевага була на стороні Джеремі Корбіна і відповідно партії лейбористів. Газета часто критикувала Т. Мей. Після подальших етапів переговорів про угоду з ЄС критика на адресу прем'єр-міністра лише підсилювався. Також почали виходити критичні статті, звинувачуючи Джеремі Корбіна. Однак критика лідера лейбористів була відносно незначною в порівнянні з тим, що видання висловлювало на адресу Терези Мей. Це дає підстави говорити про зміну політичних вподобань у процесі розширення Brexit у британській національній

пресі. Кожне видання до і під час референдуму зайняло свою позицію та підтримувало офіційну позицію правих або лівих партій. Однак у зв'язку з тим, що політичні лідери двох партій потерпіли крах у спробах прийти до єдиного консенсусу за Brexit, преса перестала підтримувати ту чи іншу партію та зайняла критичну позицію щодо відносин з урядом Великобританії в цілому.

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, можна однозначно стверджувати, що як Brexit, так і згодом передвиборна кампанія в США 2016 році показали черговий приклад вмілої спекуляції фактами і цифрами, успішного створення і поширення неперевіреної «вірусної інформації» за допомогою ЗМІ, які в епоху телекомунікаційних технологій перетворилися в особливо ефективний інструмент для маніпуляцій громадськими настроями. Приклад Brexit продемонстрував, як вивести успішність подібних кампаній на новий рівень, задіяючи всі види мас-медіа (від традиційних до електронних, у тому числі соціальних мереж), за допомогою яких можна впроваджувати в соціум бінарні опозиції, що розділяють його, вводити в інформаційний простір певних політичних фігур, популяризувати потрібні настрої і гасла, спрощувати політичний процес до рівня шоу.

Хоча прихильники Brexit не отримали значного відриву у відсотковому співвідношенні, але цього цілком вистачило, щоб реалізувати по-справжньому історичне рішення про вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС. Очевидно, що більшість британських ЗМІ, які традиційно підтримують лібералів, змогли адаптуватися до мінливих реалій, вловивши і популяризувавши існуючі в британському суспільстві євроскептичні настрої. Можна зробити висновок, що без впливу медійного конгломерату Великобританії Brexit навряд чи відбувся б.

References:

1. Public opinion in the European Union. First results. May 2013. – European Commission. Standard. Eurobarometer. No. 79. Spring 2013. P. 9. http://ec.europa.eu/public_opinion/index.eu.htm (accessed October 16, 2020).

2. Traynor I. Crisis for Europe as trust hits record low. – The Guardian. 24.04.2013. <https://www.the-guardian.com/world/2013/apr/24/trust-eu-falls-record-low> (accessed October 16, 2020).

3. Berry M. Understanding the role of the mass media in the EU Referendum. EU Referendum Analysis 2016: Media, Voters and the Campaign / ed. by D. Jackson, E. Thorsen, D. Wring. Poole, 2016. <http://www.referendumanalysis.eu/eu-referendum-analysis-2016/section-1-context/understanding-the-role-of-the-mass-media-in-the-eu-referendum> (accessed October 16, 2020).

4. Lambert H. EU Referendum result: 7 graphs that explain how Brexit won The Independent. 2016. 24 June. <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/eu-referendum-result-7-graphs-that-explain-how-brexit-woneu-explained-a7101676.html> (accessed October 16, 2020).

5. EU Referendum «How Did You Vote» Poll <http://lordashcroftpolls.com/wp-content/uploads/2016/06/How-the-UK-voted-Full-tables-1.pdf> (accessed October 15, 2020).

6. Britain's Daily Mail backs «Leave» in EU referendum <https://fr.reuters.com/article/us-britain-eu-media-idUSKCN0Z730L> (accessed October 16, 2020).

7. We urge our readers to beLEAVE in Britain and vote to quit the EU on June 23 <https://www.thesun.co.uk/news/1277920/we-urge-our-readers-to-believe-in-britain-and-vote-to-leave-the-eu-in-referendum-on-june-23/> (accessed October 15, 2020).

8. Migrants pay just £100 to invade Britain. <https://www.pressreader.com/uk/daily-express/20160601/281479275668767> (accessed October 15, 2020).

9. 20,000 migrants ready to sneak into Britain <https://inform.org/2016/07/06/brexit-and-the-newspapers-where-was-ipso-hacked-off/> (accessed October 17, 2020).

10. Migrant crisis will cost £20bn: Experts reveal shock price the EU has to pay. <https://www.express.co.uk/news/world/678878/migrant-crisis-cost-20bn-experts-reveal-shock-price-EU-pay> (accessed October 16, 2020).

11. New EU tax raid on Britain: Staying in could cost each household another £2,600. <https://www.express.co.uk/news/uk/681357/EU-tax-Britain-Staying-cost-household-referendum> (accessed October 15, 2020).

12. EU killers and rapists we've failed to deport: UK's inability to expel thousands of foreign criminals undermines case for the EU, say MPs. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3622924/EU-killers-rapists-ve-failed-deport-UK-s-inability-expel-thousands-foreign-criminals-undermines-case-EU-say-MPs.html> (accessed October 20, 2020).

13. What a way to tackle the migrant crisis! EU plans to control the influx by inviting MORE from Africa and the Middle East in bid to curb illegal migration. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3630383/What-way-tackle-migrant-crisis-EU-plans-control-influx-inviting-Africa-Middle-East-bid-curb-illegal-migration.html> (accessed October 15, 2020).

14. Brexit poll boost as migration fears grow: Out camp takes SEVEN-POINT lead amid warnings of UK population surge. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3639963/Brexit-poll-boost-migration-fears-grow-camp-takes-seven-point-lead-amid-warnings-UK-population-surge.html> (accessed October 18, 2020).

15. «We're from Europe – let us in!» <https://infacts.org/wp-content/uploads/2016/06/image-1-e1466163500610-768x1024.jpeg> (accessed October 18, 2020).

114 — 16. Immigrants should be forced to learn English, says Boris Johnson as he insists he is 'proud' of his gaffes. <https://www.telegraph.co.uk/politics/2019/07/05/immigrants-should-forced-learn-english-says-boris-johnson-insists/> (accessed October 18, 2020).

17. EU referendum: Security minister says Britain better placed to fight terrorists outside EU. <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/09/brexit-referendum-security-minister-says-britain-better-placed-t/> (accessed October 19, 2020).

18. Cameron's migration deception: PM knew FOUR years ago he'd never meet immigration target while inside the EU, reveals former closest aide. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3651434/Cameron-s-migration-deception-PM-knew-FOUR-years-ago-s-never-meet-immigration-target-inside-EU-reveals-former-closest-aide.html> (accessed October 22, 2020).

19. Daily Mail publishes correction to story about “migrants from Europe». <https://www.theguardian.com/media/2016/jun/17/daily-mail-publishes-correction-story-migrants-from-europe> (accessed October 23, 2020).

20. Denham J. How English identity politics will shape the 2017 general election. <http://www.newstatesman.com/politics/june2017/2017/04/how-english-identity-politics-will-shape-2017-general-election> (accessed October 25, 2020).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.115-131>

УДК: 323.21(4+477)

© Mykola Luchak¹

© Anna-Maria Luchak-Fokshei²

MORAL AND POLITICAL CRISIS OF INTERSUBJECTIVITY IN EUROPE AND UKRAINE: IMPLEMENTATION OF DELIBERATIVE DEMOCRACY IDEA

The article explores formation of new ideals and values that has become a key task of the European community after overcoming totalitarianism. Many researchers of that time were looking for methods to prevent atomization and establish democracy, and one of the methods was communicative philosophy. This approach helped to shape the main narratives that still shape the politics of Western Europe. However, Brexit, the international economic crisis of 2008-2011, the COVID-19 pandemic are Black Swans that each time set the tone for the mood of society and determine the meanings of narratives on social networks (virtual and real).

115

The communicative-network transformation of society is capable of materializing the discourse around new problems of the world in order to prevent a moral split. The virtual dimension of our everyday life acquires key roles in the dissemination of thoughts and shaping the mood of society. This transformation creates new threats to liberal values that were formed long before the “state in the smartphone”. Focusing attention on the modern conditions of human life will help to better understand its political behavior and ways to create better conditions for democracy in modern society.

Key words: virtualization, digitalization, intersubjectivity, deliberative democracy, communicative-network transformation.

---

¹ Кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: m.luchak@chnu.edu.ua.

² Кандидат філософських наук, бренд-менеджер, IT-компанія SoftServe. E-mail: am.fokshei@gmail.com.

Моральна та політична кризи інтерсуб'єктивності в Європі та Україні: імплементація ідеї деліберативної демократії

Формування нових ідеалів та цінностей стало ключовим завданням європейської спільноти після подолання тоталітаризму. Чимало тогочасних дослідників шукали методи для попередження атомізації та утвердження демократії, одним з яких стала комунікативна філософія. Цей підхід допоміг сформувати головні наративи, які до цих пір визначають політику Західної Європи. Однак історія не розвивається лінійно, а чимало соціальних процесів розгортаються завдяки, на перший погляд, непомітними зв'язками. Brexit, Міжнародна економічна криза 2008-2011 років, пандемія COVID-19 – це «чорні лебеді», які щоразу задають тон настроїв суспільства та визначають смисли наративів у соціальних мережах (віртуальних та реальних).

116

Комунікативно-мережева трансформація суспільства здатна матеріалізувати дискурси довкола нових проблем світу заради попередження морального розколу. Віртуальний вимір нашого буденного життя набуває ключової ролі в поширенні думок та формуванні настроїв суспільства. Без використання критичного мислення, ми ризикуємо втратити раціональність як основу наших дій і назавжди залишитися під владою ірраціональних мотивів, фейків та ботів. На основі політичній теорії Ю. Габермаса проаналізовано актуальний стан політичного дискурсу, а також потенційний вплив повної або часткової імплементації делібаритивної демократії.

Електронне врядування – є одним з фундаментальних понять інформаційного суспільства. Завдяки посиленій диджиталізації (поштовхом для якої з 2020 став lockdown), чимало бюрократичних процесів зараз активно переносяться у віртуальний вимір, а разом з цим змінюється парадигма відносин «людина-держава». Ця трансформація створює нові загрози для ліберальних цінностей, які формувалися задовго до «держави у смартфоні». Facebook, Google, Amazon та чимало інших Інтернет-гігантів володіють алгоритмами, які здатні не тільки збирати дані, але й використовувати їх для стимулювання бажаної поведінки користувачів та споживачів. Зосередження уваги на сучасних умовах життя людини допоможе краще зрозуміти її політичну поведінку та шляхи формування найкращих умов для демократії у сучасному суспільстві.

Ключові слова: віртуалізація, диджиталізація, інтерсуб'єктивність, деліберативна демократія, комунікативно-мережева трансформація.

Problem statement. After overcoming totalitarianism, the European community faced the need to update the discourse around new ideals and values that could overcome the threat of atomization and consolidate society on the foundations of democracy. The response to these challenges was communicative philosophy, the main task of which is to find ways to achieve mutual understanding through rethinking the ethical foundations of speech intersubjective interaction. To do this, it was necessary to create narratives and discourses that would introduce new concepts and meanings into our speech existence – the basis of a future democratic world free from violence. To achieve this goal, numerous multinational associations were formed, proclaiming the common good as a priority over the private interests of each of the member states. This area of openness offered new structures for implementing the main principles of liberalism, which stimulated the development of civil society and created a standard for young democracies in Eastern Europe.

However, Black Swans (unpredictable and irregular events of a huge scale that have serious consequences (Taleb, 2016)) regularly test these new structures for strength and ideological stability. The fall of banks and the international economic crisis of 2008-2011 destroyed the middle class and social stratification (according to scientists) in many countries. Today we are experiencing a crisis of democracy along with a moral and ethical crisis. The latter has been caused not so much by the loss of the semantic load of the concept of power and democracy itself, but by the lack of readiness of humanity for a new era. By inertia, like our predecessors, we build reliability, even though the modern world is already so saturated with the discourses and narratives that exist in them that these systems develop themselves as living organisms. Verbalized in natural and artificial languages, they are rooted in our perception of reality in every possible way. A modern man, instead, refuses to understand complexity and non-linearity and resorts to procrastination.

We are taken by the Black Swans from Naseem Taleb's theory from this amorphous state. Thus, Brexit (the UK's exit from the EU in June 2016) has shown how different the value principles of countries in the Commonwealth might be. This turn has changed the image of the European

community from a single one to rather fragmented inside. This problem does not start with foreign policy; it is born in the mood of society itself. Forced multiculturalism stimulated the revival of the flow of immigrants from disadvantaged countries in the Middle East, as well as the provision of an advantage in social guarantees to refugees, and not to citizens of the state. Unfortunately, differences in religious and cultural worldviews have destroyed artificially created communication channels, which, in turn, led to a change in the structures of the sphere of openness. Jurgen Habermas observed “a sharp increase in social inequality and a sense of powerlessness when your own interests are no longer represented at the political level – this forms the basis for mobilization against foreigners, against Europe and hatred of Brussels” (Habermas, 1984).

118

—

Communication and network transformation can materialize discourses around new problems of the European community in order to avoid a split in society. In fact, it is currently happening, but it is not properly understood. This subject of research is divided into small pieces by different branches and is not understood as a single whole. Communication networks are an abstract concept. After all, the subject of research (social networks and social capital) is objectively existing processes and systems. However, the communication network cannot be materialized, because fragmented discourses are scattered throughout the network in various forms. Due to front-end developers, users see blue-and-white designs, comment hierarchies, and message stickers – simulacra that adapt the virtual to human perception. For a software developer, virtuality is a set of code, but the philosopher will see a complex interweaving of artificial and natural languages, where the former one exists to implement the latter one. Only narratives help users combine these discourses into a single whole – a network.

A convincing argument in favor of this message is the Ukrainian Revolution of Dignity, during which solidarity was mainly carried out by involving citizens in a single Internet discourse on Facebook. This area of communicative openness allowed users to freely problematize their own judgments, respond to the opinions and statements of others, which, based on the social capital of active participants of the discourse, formed structures for forming narratives of freedom and respect for human dignity. Thus, Facebook can become a platform for the validation of humanistic ideas in the global network society.

The era of the information society has created a medium that has become a new dimension of being – the Internet. Over time, this product of our intellectual activity, social evolution from secondary turned into primary: today it is a virtuality that determines reality where there are technical possibilities for this. As A. Karas noted, our perception of being is mediated by the semiotic-symbolic sphere (Karas, 2016, 13-28). Social networks were created in response to the increasing complexity of the world and the intersubjective connections in it. That is why a social network is a verbally modeled human reality, which is a virtual reflection of our daily interpersonal interactions. The first and, in our opinion, until now the only fundamental function of the network is not the dissemination of information, but the accumulation of social capital.

Communicative and interactive tendencies have created favorable conditions in which many discourses of the present are not only duplicated in social media communication but also emerge, develop and shape new narratives in cyberspace. This opened up the opportunity for democracy to become truly horizontal, where government officials do not act as independent units, but productively interact with citizens to improve the existing system of norms and values, economic and social spheres (Luchak, 2016, 147-149).

The Declaration on Building the Information Society as the Global Challenge of the New Millennium (2005) states that “information and communication technologies should be used as an important tool for good governance” (Declaration of Principles). Over the past decade, this idea has been implemented in the legislation of many countries. In particular, in the USA, during Barack Obama’s tenure, a real mechanism of interaction between all branches of government and active citizens was created precisely through social media communication. In Ukraine, an electronic city management system was proposed, which, although was not as interactive as its counterparts in the UK, but high-performance indicators open up the prospect of actively attracting public activists (e-activism).

Recent research and publications analysis. The discourse around the issue of electronic governance and its relevance today is filled with the searches of many Ukrainian political scientists and economists (Ya. Meril, V. Eyganov, L. Levchenko, A. Tkachenko and others). The issue remains open for philosophy, whether democracy in this dimension will not lose the human face and social values and norms will be preserved, and which ones can be lost.

Study objectives. The purpose of the article is to carry out a general analysis of the communication-network transformation of society, as well as its potential impact on moral and political discourses.

Results and discussion. The formation of a global information society begins with local transformations. Internet communities formed due to their making common cause around common ideas, views, or to achieve certain goals, create a single platform where a more or less rational formation of public opinion and political will, can take place (Masuda, 1993, 36-50). In this context, the issue of transformation of the form of management is actualized. I. Masuda in his work *Computopia* notes that in contrast to an industrial society with a parliamentary system and majority rule, a characteristic feature of the information society is the policy of autonomous management of citizens on the principle of synergy and attention to the opinion of the minority. That is, in the information society, the political system will become participatory democracy.

120 — However, the implementation of this approach is impossible neither within the republican nor liberal view of governance. Participatory democracy means intersubjective interaction of citizens in the discourse of power (Luchak, 2015, 62-65). “The discourse theory solves very important unresolved issues of understanding not only the transition to democracy, but also to autocracy and authoritarianism, as well as electoral and other forms of democratic participation” (Anderson, 2003). The interpretation of the discourse by the American political philosopher Richard Anderson is the best fit for the social networking pragmatism of the democracy formation. The philosopher explains political discourse as “the procedures for organizing composition and interpreting texts disseminated by individuals, who carry out political conversations” (Anderson, 2003). Politicians disseminate these texts through press releases, their own public pages on social networks, and thus the interpretation of these texts generates new discourses and narratives.

According to J. Habermas, deliberative democracy is the only one that can legitimize such a discourse. The consequence of the unofficial formation of public opinion is institutionalization in the form of a choice of decisions and in legislative regulations, thanks to which power is communicatively created and transformed into power, which is applied in an administrative way (Habermas, 2001, 396). Thus, according to Article 5 of the Constitution of Ukraine, “the bearer of sovereignty and the only source of power in Ukraine is the people. The people exercise power directly

and through state government bodies and local government bodies.” The mechanisms for exercising the democracy “directly” are elections, referendums, demonstrations, etc. In this case, for example, elections, as noted by J. Habermas, play the role of a “license” for the implementation of a certain political program and oppose the authorities and civil society. The discursive concept of democracy, on the contrary, corresponds to the image of a decentralized society, which, however, shares with the political community the arena of perception, identification and development of problems concerning the entire society (Habermas, 2001, 399). If we change the approach to the phenomenon of sovereignty from subjectivity to intersubjective, then it does not need either concentration in the nation, or expulsion into the anonymity of constitutional and legal powers. The Self of the legal community is organized independently, turns into impersonal network connections that regulate the course of the discursive formation of public opinion and political will. However, popular sovereignty, which, although it has become anonymous, is separated in democratic procedures and in the legal implementation of their demanding communication conditions only in order to demonstrate itself as a communicatively established power.

Still, democracy as a form of government and the embodiment of liberal values has faced numerous challenges that threaten to undermine efforts to assert freedoms and human rights. The Freedom House, which monitors these processes, demonstrates in its research the qualitative and quantitative indicators of the democracy decline. Particular attention is paid to the cradle of liberal values – the United States and Europe, which in recent years, under the influence of the collapse of the idea of multiculturalism, have been more focused on their internal problems than on their own role of authority for young democracies. Ukraine, which has demonstrated three times over the past 25 years a “strong civic spirit” (according to A. de Tocqueville), has a chance to become an example of a new democracy where liberal values are discovered and affirmed through a discourse to which all members of civil society can join it.

However, weak social capital (one based on distant connections between people) and its passivity can become an obstacle in the future, which Francis Fukuyama spoke about at an open lecture in Lviv: “You have a civil society that has a powerful voice. There are potential leaders who represent it. We must also remember that Ukraine is a country with many educated people. Ukraine also has institutions that have enormous latent potential and the ability to change. You must not only confront the bad govern-

ment but also go to power in order to change state institutions” (Fukuyama, 2020). However, in order for the government to undergo changes in society, values that will be shared by the majority of its members must be approved. The lack of mutual trust between citizens and trust in social institutions does not make it possible to create a general concept of the life world containing fundamental meanings obtained as a result of intersubjective interaction for the sake of establishing common social values. Ukraine as a state has gone through many crisis periods. Today, at a time of great global changes, internal reforms and the struggle for recognition in foreign policy, the Ukrainian nation is forming “antifragility” (according to N. Taleb)

Fundamental values should be united and disseminated by the only legitimate Ukrainian grand narrative, which can be partially formed on social networks. However, as noted by O.M. Horenko, to form it in a situation of linguistic, ideological and worldview split is a utopia (Horenko, 2020). Today in the world there are many techniques for the artificial formation of such stories, but their product is not enduring for the distant prospect of an active process of the nation. The grand-narrative implanted from the outside is perceived only by individual communities and does not penetrate beyond the level of everyday communication. Its values are ghostly and empathic. Of course, its ideas can be shared by a fairly large number of social groups, but this will be relevant until the flow of information changes and other, more relevant ideas take the place of the grand narrative. At the time, K. Halushko proposed ethnosocial and historical-philosophical interpretation of the problem of the national grand-narrative. In his opinion, “nations, of course, exist only as ideas and identities in the imagination of people, but at the same time, they persistently influence their physical being, as well as the rest that exists in their imagination” (Halushko, 2013).

In order to create a unified grand-narrative of the Ukrainian nation, each citizen should realize his own involvement in its writing. In 2014, the Revolution of Dignity, which we have repeatedly addressed to in this study, once again proved the importance of civil liberties and human rights in the process of preserving and forming the spiritual and material foundation of Ukrainian statehood. Language is the basis for the formation of any narrative, and it is the one that must be realized by us as a tool for constructing a better social reality. Science has long moved away from defining a person, a subject of speech perception, as a passive observer. A person creates his

reality with language through communicative action. The particularity of the behavior of Ukrainian citizens in the network requires a more thorough analysis because that becomes decisive on the path of the unified grand-narrative formation. The appeal to social media is driven by two factors:

1) in virtuality, language is the dominant phenomenon, here it constructs reality, establishes connections and destroys them;

2) connections formed by subjects in the process of communication are impossible without the use of language as an instrument of communicative action.

Thus, as Lesya Ukrainka wrote, language is our “only weapon” in the process of constructing our own grand-narrative. The main question facing all researchers of this issue is to what extent is society ready to implement the ideals of its own discourse for a better future?

A public opinion poll carried out by the Kyiv International Institute of Sociology at the beginning of 2015 once again confirmed how low the level of Ukrainians’ trust in civil society institutions is and how high the indicator of the transfer of responsibility from their own Self to abstract factors remains. In particular, the church remained the leader of Ukrainians’ trust – 58.8%. On the other hand, public organizations and the patrol police should be the very clusters for whom democratic and humanistic values are an ideological prerogative, and a sense of responsibility towards Others should direct their personal activities – these two did not have such a level of trust – 34.5% and 20.7%, respectively (Dovira..., 2020).

One of the reasons for this situation can also be considered the false foundations on which the judgments of Ukrainians are based about their role in the establishment of democracy and overcoming social “diseases” (e.g., corruption) that slow down this process. Thus, according to a 2006 poll, 43.4% of Ukrainians were hindered from engaging in social activities by the lack of free time (Sociological Survey, 2008), and 24% of the population said that being a citizen for them means “the ability to feel cared for by the authorities, to have adequate social guarantees.” (Sotsiolohichne..., 2020). In 2008, 58.8% of the respondents did not need any social activity at all (Sotsiolohichne..., 2020). These data indicate that the situation of the existential crisis that the Ukrainian nation experienced after gaining independence was not completely overcome. Statistics here plays the role of another argument to emphasize moral instability, misunderstanding of the reality in which we live, and to make a philosophical analysis of it.

The mood changed significantly after the winter of 2013-2014 when many Ukrainians declared their civil position through their Facebook profiles and showed their own indifference shaping the Euromaidan discourse and recreating it in actions outside the virtual environment. This formed a trend towards the creation of new public organizations, and the beginning of the anti-terrorist operation in the East of the country caused an increase in volunteering. In 2015, according to the State Statistics Service, the number of members registered with public organizations was more than 25 million people.

Orysia Lutsevych, an advisor to the Westminster Foundation in Ukraine, paid attention to the phenomenon that public organizations are creating today and called it NGO-cracy. At present, their leaders, who must play the role of an intermediary between the public and the state, that is, be evenly involved both in the public sphere of community life and in the political sphere, use their access to politicians and Western donors to influence public policy, limiting the needs of citizens (Lutsevych, 2020).

124

— The mass media form the narrative of the identification of the activities of public organizations with the process of the civil society formation. The monopolization of discourse is underway, leaving volunteers, think-tanks in educational institutions and other associations initiated by citizens to improve the well-being of all outside the communicative activities of volunteers. The joint communicative and teleological actions of these subjects are capable of affirming humanistic and democratic values and freedom – the foundations of civil society.

The above situation can be explained today by the existence of three different modes of the signification of the symbolic world, which determine three levels of social discursive and ethical practices: (a) freedom-authenticity, which is immanent for the construction of the ideal and the policy of citizenship; (b) clientism-paternalism, which is characteristic of traditional social interactions; (c) nihilism-anarchy, which develops under the predominant influence of sublimated forms of thinking and behavior caused by the desire for pleasure due to dominance, including on the basis of resentment, as a perverse option (Karas, 2016, 13-28).

In the end, the Ukrainian society does not develop in the direction of a unified model of social relations, therefore, the achievement of commonness in one activity or another is often impossible. This message can also become an argument in favor of the prevalence of the discursive and ethical practice of nihilism-anarchy in Ukrainian society. The reasons for this

are several factors: first, the difference in worldviews between generations of people who were formed under the influence of the Soviet Union propaganda and was not able to overcome dependence on the system, and those whose consciousness was formed in the independent Ukrainian state or they managed to accept the values of the new society; secondly, for a long time in the media space, a discourse imposed from the outside developed, in which Ukrainian independence was interpreted as a simulacrum, which negatively affected public consciousness. Despite the fact that these people exist in the same space and time, their values and moral guidelines are on different planes. It is this very mental state that causes the crisis of social values, intensified by the surge of aggression in the east of Ukraine (Luchak, 2016, 24-29).

According to J. Habermas and N. Taleb, the economic and political crisis is not the cause of the crisis of identity, rather the crisis of morality and citizens causes it. Over the centuries of empires rule over Ukraine, the formation and dissemination of stable ethical imperatives were hindered by the narratives of other people's identities. Long-term searches for Self outside one's own cultural field, in other ideals and norms, leveled national identity and made them dependent on external authority both in material issues and in the ability to form and verify their own civic imperatives.

125

When a social system produces fewer problem-solving opportunities than is necessary for its own self-preservation, it becomes unstable, which causes a crisis. "Social systemic crises arise not because of random changes in the surrounding world, but through structurally determined systemic imperatives that are incompatible and cannot be brought into a single hierarchy" (Habermas, 2010, 10). These are the ethical imperatives of Soviet propaganda that still live in the minds of Ukrainians, and the imperatives that are focused on humanistic European values, but have not yet formed their own national discourse for their implementation. Communist ideas and corruption have reincarnated for the younger generation into a semblance of customs and traditions: they have become universal forms of interaction and social normativity, a ghost of the collective unconscious, which rests on the authority of experience. It is difficult to forget the jointly acquired level of moral consciousness due to the continuation of traditions. In other words, the common life world of the Ukrainian people is saturated with simulacra of values and liberal ideas, but not their real symbols, on the basis of which civil society should be built. The discourse of power remains closed to the communicative action that must

come from public activists, and their discourse, unfortunately, does not have sufficient influence to form a power narrative. Europeanization, as a metanarrative, means for Ukraine to identify itself with the European community, in fact, because of common values and norms, as well as taking responsibility for the common European good. European identity is a collective consciousness that arises from identifying oneself with the deliberately accepted traditions of a certain ethical and cultural community (Luchak, 2015, 326-329).

126

— “Social systems change their normative parameters depending on the state of productive forces and the degree of system autonomy, however, variations in normative parameters are limited by the logic of the development of pictures of the world, on which the imperatives of system integration have no influence” (Habermas, 2010, 20). Pictures of the world represent the life world of a separate society, consolidate the interpretative work done by previous generations in the field of interpreting the experience of dealing with reality, reflect the background knowledge (Hintergrundwissen) of communities and coordinate the connection of diverse landmarks and actions. The structures of intersubjectivity that arise thanks to language are the way of changing the pictures of the world and normative parameters. The life world for J. Habermas is “absolutely known knowledge” which has intersubjective significance and makes it possible for unhindered communication between members of the linguistic community.

The mechanisms that cause a change in the picture of the world and its normative structure are completely independent of the logic of social development, and therefore there is no guarantee that the axiology of the community will also change due to changes in economic and political realities. According to J. Habermas, social evolution is rather carried out within the framework of the logic of the life world, the structures of which are determined by intersubjectivity, created thanks to language, and are based on claims of significance that can be criticized (Habermas, 2010, 29). Changing regulatory structures follows the logic of growing theoretical and practical understanding.

Precisely because of the search for a vision and understanding of the future world in the early 21st century that scientific discourse has been significantly enriched with theories of Internet democracy and new visions of democracy as a social phenomenon in the information era. Three theories are most advanced today. The first is the liberal individualistic model, according to which the characteristics of the Internet make it an environment

conducive to expressing the personal interests of citizens, and form access to a large amount of open political information, make it possible to express one's opinion directly in front of one's own elected officials. This model is at the forefront of government policy-making, e-democracy commercial initiatives, and much social science research. However, it is not the only one. The communitarian model has significant support from public media activists in direct opposition to the individualistic ethos of the first model. The communitarian stance emphasizes the ability of Internet communities and networks to maintain and foster a spirit of unity and shared values.

In contrast to the first two positions, the deliberative model is more visible in academic and social circles, where the idea of e-democracy is firmly approved. This model positions the Internet as a means for expanding the sphere of openness of public deliberation, where a rational public opinion is formed and realizes itself, which can be reckoned with by representatives of state institutions that make political decisions. Thus, this third model claims to promote "strong" democracy, in contrast to the first two. Critics and theorists of deliberative democracy agree that the Internet will potentially facilitate the existence of the sphere of openness, but there are a number of sociocultural obstacles that stand in the way of unlocking this potential.

Conclusions. One of the main questions that are raised in modern discussions about the possible consequences of introducing digital technologies into political processes are doubts whether their inclusion in the political sphere will really bring the desired changes in the democratic structures of interaction between citizens and the state. Will this not create a system in the system and the state will lose its human face forever? In Plato's ideal state, power belonged to judicious philosophers, who were the only ones who understood the true meaning of good. Perhaps in the coming decades, artificial intelligence, which today manages unmanned vehicles and does surgeries on the human body, is able to independently learn and improve, will be able to eliminate the human factor and control society precisely through networks. According to N. Taleb, states and order are only an illusion of a world where the Black Swan can destroy everything. But the world will not be recognizable to us without the illusion of order.

Джерела та література:

1. Андерсон Р. Д. (2003). Дискурсивне походження диктатури і демократії. Універсум. 2003. № 7–10. <https://goo.gl/zk8FdF> (дата звернення: 07.09.2020).

2. Галушко К.Ю. Сучасний український гранд-наратив: підходи, концепції, реалізація. Український історичний журнал. 2013. №1. С. 5–6.

3. Горенко О.М. Український метанартив в епоху пропаганди. Український історичний журнал. 2014. №2. URL: <https://goo.gl/ZkwmPW> (дата звернення: 21.08.2020).

4. Довіра до соціальних інституцій та груп. URL: <https://goo.gl/pmafJr> (дата звернення: 07.09.2020).

5. Карась А. Ф. Свобода і відповідальність як проблема самоздійснення особи. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2016. № 18. С. 13–28.

128 — 6. Лучак А.-М.М. Деліберативна демократія як форма правління в інформаційному суспільстві. Філософія як культурна політика сучасності: тези доповідей III всеукр. наук. конф. (м. Острог, 14–15 жовт. 2015 р.). Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». 2015. С. 62–65.

7. Лучак А.-М.М. Електронне врядування як шлях утвердження цінностей деліберативної демократії. Філософія діалогу й порозуміння в побудові європейської і світової спільнот: тези міжнар. конф. (м. Львів, 22–24 черв. 2016 р.). Львів: ВЦ філософ. ф-ту ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. С. 147–149.

8. Лучак А.-М.М. Свобода самовизначення як умова конструювання європейської ідентичності українця. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». 2015. Вип. 16. С. 326–329.

9. Масуда Й. Комп'ютопія. Філософська і соціологічна думка. Київ, 1993. С. 36–50.

10. Талеб, Н. Н. Антихрупкість: як извлечь выгоду из хаоса / пер. с англ. Н. Караев. Москва, 2016. 768 с.

11. Уявлення про те, що означає бути громадянином. Соціологічне опитування Центру Разумкова. URL: <https://goo.gl/Y75PqH> (дата звернення: 12.08.2020).

12. Фукуяма Ф. Суспільство в Україні може стати натхненням для інших країн. Paltforma. 2016. URL: <https://goo.gl/kjxT9U> (дата звернення: 12.08.2020).

13. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. Санкт-Петербург, 2001. 417 с.

14. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма. Москва, 2010. 264 с.

15. Чому Ви не залучені до громадської діяльності? Соціологічне опитування Центру Разумкова. 2008. URL: <https://goo.gl/Uh3WH8> (дата звернення: 21.08.2020).

16. Що заважає Вашій громадській активності? Соціологічне опитування Центру Разумкова. 2008. URL: <https://goo.gl/1cu2D8> (дата звернення: 21.08.2020).

17. Declaration of Principles. Building the Information Society: a global challenge in the new Millennium. URL: <https://goo.gl/p17fdB> (дата звернення: 21.08.2020).

18. Habermas J. The theory of communicative action. Boston, 1984. 457 p.

19. Luchak A.-M. Network and Communicative Transformation of Civil Society: Ukrainian Context. Virtus. 2016. №10. P. 24-29.

20. Lutsevych O. How to Finish a Revolution: Civil Society and Democracy in Georgia, Moldova and Ukraine. Chatam House. URL: <https://goo.gl/AEpQLc> (дата звернення: 11.07.2020).

References:

1. Anderson R. D. (2003). Dyskursyvne pokhodzhennia dyktatury i demokratii. Universum. 2003. № 7–10. <https://goo.gl/zk8FdF> (дата зvernennia: 07.09.2020).

2. Halushko K.Iu. Suchasnyi ukrainskyi grand-naratyv: pidkhody, kontseptsii, realizatsiia. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2013. №1. С. 5–6.

3. Horenko O.M. Ukrainskyi metanartyv v epokhu propagandy. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2014. №2. URL: <https://goo.gl/ZkmpPW> (дата zvernennia: 21.08.2020).

4. Dovira do sotsialnykh instytuttsii ta hrup. URL: <https://goo.gl/nmafjr> (дата zvernennia: 07.09.2020).

5. Karas A. F. Svoboda i vidpovidalnist yak problema samozdiisnennia osoby. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofski nauky. 2016. № 18. S. 13-28.

6. Luchak A.-M.M. Deliberatyvna demokratiia yak forma pravlinnia v informatsiinomu suspilstvi. Filosofii yak kulturna polityka suchasnosti: tezy dopovidei III vseukr. nauk. konf. (m. Ostroh, 14–15 zhovt. 2015 r.). Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». 2015. S. 62–65.

7. Luchak A.-M.M. Elektronne vriaduvannia yak shliakh utverdzhennia tsinnosti deliberatyvnoi demokratii. Filosofii dialohu y porozuminnia v pobudovi yevropeiskoi i svitovoi spilnot: tezy mizhnar. konf. (m. Lviv, 22–24 cherv. 2016 r.). Lviv: VTs filosof. f-tu LNU im. Ivana Franka, 2016. S. 147–149.

8. Luchak A.-M.M. Svoboda samovyznachennia yak umova konstruiuvannia yevropeiskoi identychnosti ukrainsia. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Serii “Kulturolohiia”. 2015. Vyp. 16. S. 326–329.

9. Masuda Y. Kompiutopiia. Filosofska i sotsiolohichna dumka. Kyiv, 1993. S. 36–50.

130 10. Taleb, N. N. Antykhрупkost: kak yzvlech vyhodu yz khaosa / per. s anhl. N. Karaev. Moskva, 2016. 768 s.

— 11. Uivlennia pro te, shcho oznachaie buty hromadianynom. Sotsiolohichne opytuvannia Tsentru Razumkova. URL: <https://goo.gl/Y75PqH> (data zvernennia: 12.08.2020).

12. Fukuiama F. Suspilstvo v Ukraini mozhe staty natkhenniam dlia inshykh krain. Paltforma. 2016. URL: <https://goo.gl/kjxT9U> (data zvernennia: 12.08.2020).

13. Khabermas Yu. Vovlechenye drugoho. Ocherky polytycheskoi teoryi. Sankt-Peterburh, 2001. 417 s.

14. Khabermas Yu. Problema lehytymatsyy pozdneho kapytalyzma. Moskva, 2010. 264 s.

15. Chomu Vy ne zalucheni do hromadskoi diialnosti? Sotsiolohichne opytuvannia Tsentru Razumkova. 2008. URL: <https://goo.gl/Uh3WH8> (data zvernennia: 21.08.2020).

16. Shcho zavazhaie Vashii hromadskii aktyvnosti? Sotsiolohichne opytuvannia Tsentru Razumkova. 2008. URL: <https://goo.gl/1cu2D8> (data zvernennia: 21.08.2020).

17. Declaration of Principles. Building the Information Society: a global challenge in the new Millennium. URL: <https://goo.gl/p17fdB> (data zvernennia: 21.08.2020).

18. Habermas J. The theory of communicative action. Boston, 1984. 457 p.

19. Luchak A.-M. Network and Communicative Transformation of Civil Society: Ukrainian Context. *Virtus*. 2016. №10. P. 24-29.
20. Lutsevych O. How to Finish a Revolution: Civil Society and Democracy in Georgia, Moldova and Ukraine. Chatam House. URL: <https://goo.gl/AEpQLc> (data zvernennia: 11.07.2020).

ПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОСТІ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2020. –
Том 8. – С. 132-147

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2020. –
Vol. 8. – pp. 132-147

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.132-147>

УДК: 32:303.1

© Наталія Ротар¹

КРИТИКА ТЕОРІЇ РЕФЛЕКСИВНОГО МОДЕРНУ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

132

У статті здійснено вивчення основних векторів критики теорії рефлексивного модерну. Доведено, що в сучасній політичній науці вона розгортається довкола окремих положень теорії рефлексивного модерну. Встановлено, що критики зазнає європоцентризм визначення та тлумачення рефлексивного модерну, характерний для досліджень У. Бека, Е. Гідденса та Ю. Габермаса. Критичне ставлення до європоцентризму рефлексивного модерну спровокувало поширення ідеї про імовірність і реальність множинності модернів (наприклад, азійські концепції стислої модерності та посиленої модернізації). Обґрунтовано, що найважливішими векторами критики теорії рефлексивного модерну є: (1) роль та функції політичного часу та хронополітики в умовах різних культур та політичних систем; (2) функціональні характеристики суб'єктів політики, насамперед держави та громадянина; (3) наукова позиція, відповідно до якої політичне та політика в рамках реалій рефлексивного модерну не можуть залишатися у сталому вигляді, тож неминуче виявлення нових інституційних характеристик модерну, що суттєво розширюють уявлення про радикальний модерн; (4) необхідність уточнення такої характерної риси рефлексивного модерну як зміна системи контролю над засобами насильства; (5) пошук меж застосування теорії рефлексивного модерну в дослідженні політичних процесів в сучасному світі.

Ключові слова: політична наука, політична теорія, теорія рефлексивного модерна, критика, множинний модерн.

---

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: n.rotar@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6430-3460>

Critique of Reflective Modern Theory in Contemporary Political Science

The article studies the main lines of criticism of the theory of reflexive modernism. It is proved that in modern political science it unfolds around certain provisions of the theory of reflexive modernism. It is substantiated that Eurocentrism of the definition and interpretation of reflexive Art Nouveau, characteristic of the studies of U. Beck, A. Giddens, and J. Habermas, is criticized. A critical attitude towards eurocentrism of reflexive modernism provoked the formation of the idea of the probability and reality of the multiplicity of modernities (for example, Asian concepts of compressed modernity and enhanced modernization). It is proved that the most important vectors of criticism of the theory of reflexive modernism are: (1) the role and functions of political time and chronopolitics in different cultures and political systems; (2) the functional characteristics of political actors, primarily the state and citizen; (3) the scientific position according to which political and politics in the framework of the realities of reflexive modernism cannot remain in a stable form, therefore it is inevitable to identify new institutional characteristics of modernity that significantly expand the concept of radical modernism; (4) the need to clarify such a characteristic feature of reflective modernity as changing the system of control over the means of violence; (5) the search for the limits of application of the theory of reflexive modernism in the study of political processes in the modern world.

133

Keywords: political science, political theory, theory of reflexive modernism, criticism, multiple modernity.

Процес глобалізації перетворив світ на унікальний простір, у якому зростаюча політична взаємозалежність зумовлюється взаємовпливом економічних, технологічних і соціальних змін, які можуть відбуватися за тисячі кілометрів одна від одної та породжувати ефекти хвиль у неконтрольованій послідовності. У глобалізованому світі будь-яка політична подія підпорядковується закону ефекту доміно, впливаючи на географічно і культурно віддалені політичні простори. Однею з наукових відповідей викликам глобалізації стала теорія рефлексивного модерну, яка сформувалася в політичній науці як спроба осмислити зміни в структурі та змісті політичного, які були спричинені процесами глобалізації та особливо відчутними стали в останні десятиліття XX ст.

Теорія рефлексивного модерну (У, Бек, Е. Гідденс, Ю. Габермас) сформувалася з метою здійснення більш оптимального й адекватного вивчення суспільства та його політичного, яке існує тут і зараз. Заперечуючи ідею постмодерністів про те, що модерн вже досяг свого кінця, представники теорії рефлексивного модерну стверджують, що модерність продовжує розвиватися іншими, ніж перший модерн, шляхами. Якщо в рамках постмодерну йдеться про зміну парадигм, що призвело до радикальної трансформації модерну, то прихильники теорії рефлексивного модерну постулюють спадковість і незавершеність проекту модерну проекту, розпад організованого (раціонального) модерну і перехід до рефлексивної сучасності.

Свого часу У. Бек окреслив напрями критики теорії рефлексивного модерну, яка має стосуватися принаймні «мінімум трьох питань: (1) Що є основою критики? Що є «критичним» в цій критичній теорії? (Питання про нормативний горизонт суспільства світового ризику) (2) Які ключові тези і основні аргументи критики? (3) Якою мірою ця теорія порушує принципи модернізації та глобалізації та визначає політичні перспективи 21-го століття» (Beck, 2009). Сучасна варіативність тенденцій критики теорії рефлексивного модерну настільки варіативна, що потребує постійної уваги наукового товариства. Тому метою даної статті є здійснення комплексного політологічного дослідження векторів критики теорії рефлексивного модерну в сучасній політичній науці.

Критика теорії рефлексивного модерну розгортається в сучасній політичній науці не довкола заперечення самого терміну чи означення суті політичного, у якому відображено ризикологічний потенціал, а довкола окремих положень теорії рефлексивного модерну. Насамперед, критики зазнає європоцентризм визначення та тлумачення рефлексивного модерну в дослідженнях У. Бека, Е. Гідденса та Ю. Габермаса. Критичне ставлення до європоцентризму рефлексивного модерну спровокувало поширення ідеї про імовірність і реальність множинності модернів. Основою такої позиції стало розуміння рефлексивного модерну як такого, що має локальний політичний та соціокультурний зміст, детермінований низкою місцевих факторів в умовах глобалізації політичного простору. Швейцарська науковець Ш. Рандерія наголошує, що вона пропонує «ідею модернів, котрі переплітаються і конфліктують, як шлях до менш євроцентричного і більш космополітичного розуміння модернів як на Заході, так і

поза ним» (Randeria, 2017). Р. Гринштейн, аналізуючи шляхи розвитку, політичні та соціальні процеси у ПАР, Індії, Китаї та країнах Латинської Америки, обґрунтовує концепцію «альтернативного модерну» як певну опозицію теорії рефлексивного модерну (Knodt, 1991, 356). Теорема про множинність та альтернативність модернів привернула до себе широку увагу, разом з тим, саме безліч і альтернативність модернів не виключає роль глобального модерну як такого, що радикально впливає на функціонування локальних модернів: «Шанси оволодіння викликами глобального модерну можна оцінити за здатністю індивідів і локальних спільнот знайти спільну мову з продуктами глобального модерну» (Knodt, 1991, 356).

Е. Аллард (Allard, 2002.), прихильник теорії множинних модернів, вважає, що є достатньо підстав сумніватися в тому, що навіть в західному світі сьогодні має місце загальний «уніфікований» модерн. Теорія множинних модернів може похитнути уявлення про універсальний характер змін, що відбуваються з настанням світового суспільства ризику в інтерпретації У. Бека і підштовхнути дослідників до більш уважного порівняння аналогічного досвіду різних країн. Серед кейсів критики теорії рефлексивного модерну У. Бека нами виявлено дані по трьох країнах – Британії (Levitas, 2000; Rose, 2000), Іспанії (Medrano 2003) та Фінляндії (Rusanen, 2002), які підтверджують окремі положення теорії У. Бека тільки частково.

Серед азійських дослідників модерну, постмодерну та рефлексивного модерну найбільш поширеними є концепція стислої модерності (Chang 2010) та посиленої модернізації (Han and Shim, 2010; Han 1997; Han, 1998; Han, 2010; Han, 2012; Han, 2013), в рамках яких сформовано досить точне розуміння досвіду політичної модернізації в країнах Східної Азії. Найбільш системно європоцентрична позиція У. Бека заперечується азійським політологом С.-Дж. Ханом, який ініціював «відкритий діалог з Ульріхом Бекем щодо другого модерну» (Han 2015, 55) у політичному просторі країн Азії. Окреслюючи свою позицію як активний підхід, С.-Дж. Хан наголошує, що його суть відповідає прагненням У. Бека, оскільки активний підхід є «більш внутрішнім, а не зовнішнім, бачить Східну Азію зсередини, а не з концептуальної схеми, викладеної західною політичною теорією. Цей підхід активний у тому, що він відкриває діалог із Заходом, будучи вірним азійській ідентичності та приділяючи пильну увагу конкретним шляхам розвитку та їх наслідкам» (Han, 2015, 57). На дум-

ку С.-Дж. Хана, базовим моментом дискусії щодо європоцентризму рефлексивного модерну є питання (1) про ступінь політичних та правових змін як умови для рефлексивного модерну та (2) про характер «домовленостей з історією» (Han, 2010, 420), які є ключовим для з'ясування політичної основи не лише демократичного режиму, але і регіональної спільноти, такої, наприклад, як Європейський Союз. С.-Дж. Хан, посиляючись на проаналізовані К. Оффе «тенденції серйозної фінансової кризи» (Offe, 2009, 554), зазначає, що попри все, Європа випереджає усі «інші регіони в русі до космополітичного розвитку і, отже, реальності другого модерну, де ЄС є прикладом космополітичної співпраці» (Han, 2012, 81), там найбільш імовірні. Це стало можливим завдяки багатьом факторам, одним з яких – європейський успіх політико-правових трансформацій після Другої світової війни. Порівнюючи досвід політичних реформ Німеччини та Японії у повоєнний період, С.-Дж. Хан означає досвід кожної з країн як протилежний один одному: попри проходження обох країн через військові трибунали, Німеччина «відірвалася від свого неправомірного минулого з вибаченнями та компенсацією (відшкодуванням)» (Han, 2012, 83), тоді як Японія не вдалася до подібних практик. Відповідно, Німеччина сформувала відносини довіри та партнерства з сусідніми країнами, без яких було б неможливим створення ЄС, тоді як Японія «створила відносини напруженості і конфліктогенності з сусідніми країнами. Попри ефективну взаємодію в таких сферах, як торгівля, туризм, культура, освіта, та інші, відсутність політико-правових змін перешкождали Східній Азії формувати справжню регіональну спільноту (Han 2012, 92). Сьогодні елементи рефлексивної модерності в східних країнах, які не вкладаються в політичну парадигму західних суспільств: «систематичне порушення прав людини, ідеологічна ворожнеча та надмірне занепокоєння націоналізмом у Східній Азії» (Han and Shim, 2010, 470), на думку С.-Дж. Хана варто вивчати через «залежний, контекстно-специфічний підхід до рефлексивного модерну, перш ніж ми приймемо ідею Бекка про радикалізацію сучасності, індивідуалізацію та космополітизацію, які вимагають низки історичних, політичних, соціальних та культурних умов» (Han, 2015, 54).

Зауважимо, що у лекції, прочитаної У. Беком в Нагої (Японія, 2010 р.), дослідник критично оцінив власні європоцентричні припущення, висловлені раніше. Звертаючись до японської інтелекту-

альної аудиторії, У. Бек наголосив «на необхідності космополітичної сутності суспільних наук» (Beck and Grande, 2010) та визнав «здатність Східної Азії деконструювати європоцентричну концепцію сучасності та реконструювати справжню множинність історичних траєкторій від сучасності до другого модерну» (Beck and Grande, 2010). На відміну від інших представників теорії рефлексивного модерну, У. Бек не позиціонував пріоритети розвитку західних країн як модель, придатну для інших країн світу. Навпаки, він визнав потенційну роль Східної Азії у переосмисленні самопізнання європейської сучасності, розглядаючи «Європу з неєвропейської точки зору, тобто азіатськими очима» (Beck and Grande, 2010). На нашу думку, в сучасній політичній науці ідея множинності глобальних модернів є достатньо продуктивною та у подальшому розвитку політичної теорії може стати основою нових концептуальних підходів.

Другим аспектом критики теорії рефлексивного модерну є роль та функції політичного часу та хронополітики в умовах різних культур та політичних систем. Австралійський науковець К. Дж. Макдоналд вважає, що розмаїття модернів, означених у глобальному вимірі як другий модерн, обумовлено насамперед фактором своєрідності сприйняття політичного часу в різних соціокультурних системах (McDonald, 2001). Це дозволяє інтегрувати до спектру характеристик рефлексивного модерну поняття «складний політичний простір» і «складний політичний час», тобто йдеться про збільшення кількості політичних акторів, «які живуть в різних непослідовних тимчасових параметрах і в різних місцях в один і той же час» (McDonald, 2016, 6). На нашу думку, висновок К. Дж. Макдоналда вказує на перспективу появи в сфері політичного управління принципово нових проблем, пов'язаних зі сферою ухвалення політичних рішень.

Під впливом чинника політичного часу формуються параметри планування і конструювання політичного майбутнього на рівні макрополітики, мезополітики та мікрополітики. Тобто, в період сучасності люди змушені переходити з одного хроновиміру політичного в інший, більш динамічний і невизначений. За цим критерієм італійський науковець К. Леккарді характеризує перший модерн як такий, що «конструював зміст майбутнього як час експериментування і можливостей» (Leccardi, 2008, 123), тоді як другий (рефлексивний) модерн «визначає майбутнє через невизначений вимір, скоріше як потенційну можливість, а не ресурс» (Leccardi, 2014, 18).

На думку дослідника, визначити, в якому модерні перебуває той чи інший політичний простір, можна емпірично, шляхом визначення характеру відносин «між потребою суб'єктивного контролю над політичним часом як ресурсом та ризикованою невизначеністю політичного середовища» (Leccardi, 2008, 124). Отже, рефлексивний модерн зменшує кількість параметрів політичного порядку, які можна використовувати з аналітичною та прогностичною метою упродовж тривалого часу і, відповідно, збільшує кількість плинних параметрів, що об'єктивно ускладнює політичне планування. На нашу думку, наголос на особливості політичного часу в рефлексивному модерні фактично спростовує уявлення про нього, як про євроцентристський модерн. Адже вплив часового виміру на розвиток політичної сфери конкретного соціуму та альтернативність сприйняття часу відображає її специфіку та вказує на глокальність як одну з виведених У. Беком характеристик рефлексивного модерну.

138

Третій аспект критики теорії рефлексивного модерну здійснюється з позицій уточнення характеристик суб'єктів політики, насамперед держави та громадянина. На думку М. Рустіна, У Бек не цілком точно визначає суб'єктів політики у другій модерності (Rustin 1994, 8). Те, що влада йде з рук держави, зовсім не означає її більш рівномірного розподілу – «просто вона узурпується силами, які контролюють економічний розвиток» (Rustin 1994, 8). Р. Мерфі критикує ідею У. Бека про те, що «суспільство ризику не має центру влади» (Murphy 1994, 29). Р. Левітас ставить під сумнів можливість організації відкритих переговорів з приводу ризиків між усіма зацікавленими сторонами (Levitas, 2000, 201), наводячи докази практичної нездійсненності переходу до суспільства, звільненого, на думку У. Бека, від «цінності необмеженого економічного зростання» (Levitas, 2000, 205). З огляду на це, вважає Р. Левітас, необхідні дослідження, предметом яких були б реальні відносини між концентрацією капіталу і концентрацією політики безпеки.

У контексті проблеми суб'єктів політики, британський дослідник М. Море, один з послідовників концепції постлюдини, наголошує, що «об'єкти і технології настільки збільшують владу над нашими життями, що ми більше не можемо розглядати людей як повновладних агентів» – так виникає «постлюдина», чия діяльність просто немислима без «інтелектуальних» машин (More, 2013, 9). Така «постлюдина», яка по суті є атрибутом сучасного суспільства, стверджуючи

власну суб'єктність в політиці шляхом нових, насамперед інформаційних технологій, змінює зміст взаємодії з приводу влади та насичує новими сенсами зміст політичного. Разом з тим, і громадянин, і сучасне суспільство втрачають при цьому багато власне політичних якостей у сфері політики: «Світ сьогодні проходить через серію драматичних трансформацій, які, в сукупності підживлюють ґрунтовний виклик політичній теорії і, більш конкретно, класичному розумінню того, що є «політичне» (More, 2013, 8). Отже, рефлексивний модерн, передбачає зміну політичного, детерміновану інтелектуальною технологією, яка стає атрибутом політичної системи.

Четвертий напрям критики теорії рефлексивного модерну сформований довкола наукової позиції, відповідно до якої політичне та політика в рамках реалій рефлексивного модерну не можуть залишатися у сталому вигляді, тож неминуче виявлення нових інституційних характеристик модерну, що суттєво розширюють уявлення про радикальний модерн Е. Гідденса, У. Бека та їх послідовників. Зокрема, нідерландський політолог Ф. Фішер вважає, що оскільки другий модерн характеризується «плинністю середовища», то це сприяє появі «плинної релігії» та утворенню глобальних релігійних мереж і віртуальних комунікацій, які стають опосередкованими суб'єктами політики (Fischer, 1998, 114). Розгортаючи ці ідеї, С. Сасен наголошує, що в суспільстві рефлексивного модерну глобальна тенденція руйнування «традиційних форм вірувань має локальну специфіку» (Susen, 2009, 92), яка зазнає політизації на глобальному рівні. Нові інституційні характеристики рефлексивного модерна в сфері політичного, данський дослідник К. Херст-Андерсен пов'язує зі сферою мови: рефлексивний модерн приводить до того, що значимість світових мов в політиці набуває релятивного значення. Він обґрунтовує гіпотезу, відповідно до якої населення надає перевагу мовам «швидше під впливом економічних, а не культурних чинників» (Цит. за: Tully 1989, 191), оскільки «у європоцентристському світі інтерес викликає китайська та японська мови, оскільки вони мають велике значення з економічних позицій, ніж такі європейські мови, як німецька, французька та іспанська» (Цит. за: Tully, 1989, 193). Водночас, англійська мова виконує політичні функції.

П'ятим напрямом критики теорії рефлексивного модерну є необхідність уточнення такої характерної риси рефлексивного модерну, яку визначив Е. Гідденс, як зміна системи контролю над засобами

насилення. Опоненти Е. Гідденса вказують на те, що швидше варто говорити про зміну системи контролю над забезпеченням правопорядку. Це виражається в утвердженні принципів афективної нейтральності та універсалізму, наприклад, в діяльності поліції. К. Лайонс вважає, що в умовах рефлексивного модерну політичне достатньо активно інтегрується у сферу діяльності силових структур: «освіта поліцейських офіцерів гарантує відсутність проявів дискримінації щодо сексуальних або етнічних меншин; їх технічна підготовка зменшує ризики для життя, оскільки передбачає орієнтацію на використання вогнепальної зброї тільки в екстремальних випадках» (Lyons, 2006, 371). Американський науковець В. Лейсс з цього приводу зауважує, що модерн «забезпечує права людини для всіх соціальних груп» і, що особливо важливо, що засоби масової комунікації забезпечують відповідний «дискурс з прав людини» (Leiss, 1992).

140

Шостим, і останнім, напрямом критики теорії рефлексивного модерну, що відбувається у форматі дискусії, є пошук меж застосування теорії рефлексивного модерну в дослідженні політичних процесів в сучасному світі. Зокрема, межі використання теорії рефлексивного модерну У. Бека обговорюються в контексті перспектив та імовірності відтворення політичних сценаріїв, описаних науковцем, за межами Німеччини. Зокрема, стверджується, що загальна теорія рефлексивного модерну (і суспільства ризику) у дослідженнях У. Бека базується на специфічному німецькому, або навіть баварському досвіді. Наприклад, Е. Скотт пише про те, що поняття «сучасне суспільство» і «Німеччина» в книгах та статтях У. Бека збігаються за змістом (Scott, 2000, 41). Ф. Фішер також зазначає, що теорія рефлексивного модерну У. Бека зародилася в невеликому і порівняно однорідному німецькому суспільстві, де рівень свідомості набагато вище, ніж в більшості індустріально розвинених країнах (Fischer, 1998, 112). Цим і пояснюється те, що ідеї У. Бека спочатку були сприйняті за межами Німеччини з великим скепсисом. Подібні застереження зустрічаємо і у дослідженнях російських науковців, наприклад, А. Філіпова (Филиппов, 2001). У відповідь на ці зауваження У. Бек пише, що досвід Німеччини може бути перенесений на ґрунт інших країн, оскільки ризики легко перетинають кордони національних держав (Beck, 2000). Досить сильний аргумент на підтримку цієї позиції У. Бека формулює А. Скотт, який нагадує, що багато класичних політичних теорій були «підказані» досить специфічними контекстами і випадками (Scott, 2000, 40). За-

хищаючи підхід У. Бека, дослідник зазначає, що цілком «обґрунтовано припустити, що поштовхом для написання Беком книги про суспільства ризику стала кампанія проти будівництва АЕС в Баварії (Уокерсдорф), однак це не менш легітимна вихідна точка для побудови теорії, ніж прусська бюрократія і соціальна політика Бісмарка для побудови теорії бюрократії Макса Вебера» (Scott, 2000, 41).

Деякі критики У. Бека ставлять під сумнів відмінність в інтенсивності та глибині ризиків на рівні першого і другого модерну. Р. Мерфі зауважує, що в історичній ретроспективі суспільства минулого були також суспільствами ризику, на що вказують війни та голод як процес або результат політики: «Якщо ж вважати необхідним елементом суспільства ризику стан стурбованості майбутнім, то такими були всі середньовічні католицькі країни, які перебували в безперервному страху перед пеклом» (Murphy, 1994, 250). Підтримуючи позицію Р. Мерфі, С. Леш стверджує, що підвищене занепокоєння з приводу ризику має цілком конкретний соціальний ґрунт, що асоціюється з певними маргінальними групами (Lash, 1994). Дослідник також вважає, що У. Бек переоцінює можливості раціональної регуляції соціального сприйняття ризиків у форматі відповідної політики національної держави чи програм міжнародних організацій, тоді як культурні (або естетичні) змінні залишає поза зоною дослідницької уваги. С. Леш, присвячуючи цій проблемі низку наукових робіт (Lash, 1994) доводить, що теорія рефлексивної модернізації, сформульована У. Беком та Е. Гідденсом, яка передбачає, що рефлексивність за своєю природою є «когнітивною», визнає перевагу універсального (наукового) над одиничним (ситуативним або конкретним) як обмеженим підходом до вивчення сучасності. С. Леш вважає за необхідно привернути увагу не тільки до когнітивного, а й до естетичного виміру рефлексивності, відповідно до дослідницької традиції У. Бенджаміна і Т. Адорно, які дозволяють вивчати вплив поп-культури та масової культури на зміни в політиці та трансформації суті політичного процесу (Lash, 2000). Зауважимо, що побіжно С. Леш висловлюється з приводу того, що носіями ідеї рефлексивності, з позицій У. Бека, є інститути, тоді як сьогодні «соціальна, культурна і політична взаємодія все швидше виривається за межі інститутів» (Lash, 2000).

Отже, визначення та дослідження основних векторів критики теорії рефлексивного модерну дозволило встановити, що в сучасній політичній науці вона спрямована на окремі положення теорії, але не

заперечує її принципових концептуальних положень. Насамперед, критики зазнає європоцентризм визначення та тлумачення рефлексивного модерну, характерний для досліджень У. Бека, Е. Гідденса та Ю. Габермаса. Критичне ставлення до європоцентризму рефлексивного модерну спровокувало поширення ідеї про імовірність і реальність множинності модернів (наприклад, азійські концепції стислої модерності та посиленої модернізації). Найбільш змістовні дискусії розгорнулися довкола таких положень теорії рефлексивного модерну: по-перше, роль та функції політичного часу та хронополітики в умовах різних культур та політичних систем; по-друге, функціональні характеристики суб'єктів політики, насамперед держави та громадянина; по-третє, вплив динаміки політичного та політики в умовах рефлексивного модерну на генерування нових інституційних характеристик модерну; по-четверте, система контролю над використанням засобів насильства; по-п'яте, межі застосування теорії рефлексивного модерну в дослідженнях політичних процесів в сучасному світі.

142

Джерела та література:

1. Аллард, Э. 2002. “Сомнительные достоинства концепции модернизации”. http://2001.isras.ru/SocIs/SocIsArticles/2002_09/Allard.doc (accessed 10 June 19).
2. Филиппов, А. Ф. 2001. “Печальная глобализация: локальное без границ, глобальное без места”. В: Бек У. Что такое глобализация? Москва: Прогресс-Традиция. С. 283–297.
3. Beck, U. 2009. “Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision” <https://www.e-skop.com/images/UserFiles/Documents/Editor/urlich-beck-cosmopolitan-view.pdf>
4. Beck, Ulrich and Grande, Edgar. 2010. “Varieties of second modernity: The cosmopolitan turn in social and political theory and research”. *British Journal of Sociology* 61(3): 409–442.
5. Beck, Ulrich. 2000. “Risk Society Revised: Theory, Politics and Research Programmes”. In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications: 211–229.
6. Chang, Kyung-Sup. 2010. *South Korea under Compressed Modernity: Familial Political Economy of Transition*. London: Routledge.
7. Fischer, F. 1998. “Ulrich Beck and the Politics of the Risk Society”. *Organization and Environment*. 11 (1): 111–115. <http://>

proquest.umi.com/pqdweb?RQT=305&SQ=AUTHOR(Frank%20Fischer)&SMR=1&SAid=0&SName=sa_menu&JSEnabled=1&TS=1028547696 (accessed 10 April 19).

8. Han, Sang-Jin and Shim, Young-Hee. 2010. "Redefining second modernity for East Asia: A critical assessment," *British Journal of Sociology*. 61(3): 465–488.

9. Han, Sang-Jin. 1997. "The political economy and moral institutions: The formation of the middling grassroots in Korea." *Humboldt Journal of Social Relations*. 23(1–2): 71–89.

10. Han, Sang-Jin. 1998. "The Korean path to modernization and risk society," *Korea Journal*. 38(1): 5–27.

11. Han, Sang-Jin. 2012. *Divided Nations and Transitional Justice: What Germany, Japan and South Korea can Teach the World*. Boulder: Paradigm Publisher.

12. Han, Sang-Jin. 2013. "Tackling the global threat through the 'tianxia gongsheng'." *Hankyoreh* (newspaper). December 2. <http://english.hani.co.kr/> (accessed 10 June19).

13. Han, Sang-Jin. 2015. "Second-modern transformation in East Asia: An active dialogue with Ulrich Beck" *Socio*. 5: 45–64 <http://journals.openedition.org/socio/1897> (accessed 10 April 19).

14. Knodt, E. M. 1991. "Irony and the Discourse of Modernity". *Philosophy and Literature*. 15(2): 356–357.

15. Lash, S. 1994. "Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community". In: Beck U., Giddens A., Lash S. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetic in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press. P. 56–109.

16. Lash, S. 2000. "Risk Culture" In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications. P. 47–62.

17. Leccardi, C. 2008. "New biographies in the 'risk society'? About future and planning". *Twenty-First Century Society*. 3(2):119–129.

18. Leccardi, C. 2014. "Time of Society and Time of Experience: Multiple Times and Social Change" *KronoScope* 14(1):10–24.

19. Leiss, W. 1992. Review on Beck U. *Risk Society: Towards the New Modernity*. London: Sage. <http://www.ualberta.ca/~cjscopy/articles/leiss.html> (accessed 10 June19).

20. Levitas, R. 2000. "Discourses of Risk and Utopia". In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications. P. 198–210.

---

21. Lyons, K. 2006. "Globalization and Social Work: International and Local Implications" *British Journal of Social Work*. 36(3):365–380.

22. McDonald, P. 2001. "Low fertility not politically sustainable". *Population Today*. 29(6):3–8.

23. Medrano, J. D. (2003). *Questioning Modernity: A Test of Giddens's Beck's and Inglehart's Theories*. CCSA-Past Papers. <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/ccsa/medrano.pdf> (accessed 14 April 19).

24. More, M. 2013. "The Philosophy of Transhumanism". In: More, M., Vita-More, N. (eds.), *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*. New York: John Wiley & Sons, Inc. P. 3–17.

25. Murphy, R. 1994. *Rationality and Nature. A Sociological Inquiry into a Changing Relationship*. Colorado: Westview Press.

26. Murphy, R. 1997. *Sociology and Nature*. Colorado: Westview Press.

144
— 27. Offe, C. 2009. "Governance: An 'empty signifier'?" *Constellations*. 16(4): 550–562.

28. Randeria, Sh. 2017. "Mobilizing law for solidarity" <https://www.eurozine.com/mobilizing-law-for-solidarity-an-interview-with-shalini-randeria/?pdf> (accessed 10 June 19).

29. Rose, H. 2000. "Risk, Trust and Scepticism in the Age of the New Genetics". In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications.

30. Rusanen, T. 2002. "Challenging the Risk Society. The Case of Finland". *Science Communication*. 24(2):198–208.

31. Rustin, M. 1994. "Incomplete Modernity: Ulrich Beck's "Risk Society" [Recensio]". *Radical Philosophy*. 67: 3–12.

32. Scott, A. 2000. "Risk Society or Angst Society? Two Views of Risk, Consciousness and Community". In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications. P. 33–46.

33. Susen, S. 2009. "Between Emancipation and Domination: Habermasian Reflections on the Empowerment and Disempowerment of the Human Subject". *The Warwick Journal of Philosophy* 20: 80–110.

34. Tully, J. 1989. "Wittgenstein and Political Philosophy: Understanding Practices of Critical Reflection". *Political Theory* 17(2):172–204.

References:

1. Allard, E. 2002. "Somnitel'ny'e dostoinstva koncepczii modernizaczii". http://2001.isras.ru/SocIs/SocIsArticles/2002_09/Allard.doc (accessed 10 June19).
2. Filippov, A. F. 2001. "Pechal'naya globalizaczija: lokal'noe bez granicz, global'noe bez mesta". V: Bek U. Chto takoe globalizaczija? Moskva: Progress-Tradicziya. S. 283–297.
3. Beck, U. 2009. "Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision" <https://www.e-skop.com/images/UserFiles/Documents/Editor/urlich-beck-cosmopolitan-view.pdf>
4. Beck, Ulrich. 2000. "Risk Society Revised: Theory, Politics and Research Programmes". In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications: 211–229.
5. Beck, Ulrich and Grande, Edgar. 2010. "Varieties of second modernity: The cosmopolitan turn in social and political theory and research". *British Journal of Sociology* 61(3): 409–442.
6. Chang, Kyung-Sup. 2010. *South Korea under Compressed Modernity: Familial Political Economy of Transition*. London: Routledge.
7. Medrano, J. D. (2003). *Questioning Modernity: A Test of Giddens's Beck's and Inglehart's Theories*. CCSA-Past Papers. <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/ccsa/medrano.pdf> (accessed 14 April 19).
8. Fischer, F. 1998. "Ulrich Beck and the Politics of the Risk Society". *Organization and Environment*. 11 (1): 111–115. [http://proquest.umi.com/pqdweb?RQT=305&SQ=AUTHOR\(Frank%20Fischer\)&SMR=1&SAid=0&SAname=sa_menu&JSEnabled=1&TS=1028547696](http://proquest.umi.com/pqdweb?RQT=305&SQ=AUTHOR(Frank%20Fischer)&SMR=1&SAid=0&SAname=sa_menu&JSEnabled=1&TS=1028547696) (accessed 10 April 19).
9. Han, Sang-Jin. 2015. "Second-modern transformation in East Asia: An active dialogue with Ulrich Beck" *Socio*. 5: 45–64 <http://journals.openedition.org/socio/1897> (accessed 10 April 19).
10. Han, Sang-Jin. 2012. *Divided Nations and Transitional Justice: What Germany, Japan and South Korea can Teach the World*. Boulder: Paradigm Publisher.
11. Han, Sang-Jin and Shim, Young-Hee. 2010. "Redefining second modernity for East Asia: A critical qssessment," *British Journal of Sociology*. 61(3): 465–488.
12. Han, Sang-Jin. 1997. "The political economy and moral institutions: The formation of the middling grassroots in Korea". *Humboldt Journal of Social Relations*. 23(1–2): 71–89.

---

13. Han, Sang-Jin. 1998. "The Korean path to modernization and risk society," *Korea Journal*. 38(1): 5–27.

14. Han, Sang-Jin. 2013. "Tackling the global threat through the 'tianxia gongsheng'." *Hankyoreh (newspaper)*. December 2. <http://english.hani.co.kr/> (accessed 10 June19).

15. Knodt, E. M. 1991. "Irony and the Discourse of Modernity". *Philosophy and Literature*. 15(2): 356–357.

16. Lash, S. 1994. "Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community". In: Beck U., Giddens A., Lash S. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetic in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press. P. 56–109.

17. Lash, S. 2000. "Risk Culture" In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications. P. 47–62.

18. Leccardi, C. 2008. "New biographies in the 'risk society'? About future and planning". *Twenty-First Century Society*. 3(2):119–129.

146
— 19. Leccardi, C. 2014. "Time of Society and Time of Experience: Multiple Times and Social Change" *KronoScope* 14(1):10–24.

20. Leiss, W. 1992. Review on Beck U. *Risk Society: Towards the New Modernity*. London: Sage. <http://www.ualberta.ca/~cjscopy/articles/leiss.html> (accessed 10 June19).

21. Levitas, R. 2000. "Discourses of Risk and Utopia". In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications. P. 198–210.

22. Lyons, K. 2006. "Globalization and Social Work: International and Local Implications" *British Journal of Social Work*. 36(3):365–380.

23. McDonald, P. 2001. "Low fertility not politically sustainable". *Population Today*. 29(6):3–8.

24. More, M. 2013. "The Philosophy of Transhumanism". In: More, M., Vita-More, N. (eds.), *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*. New York: John Wiley & Sons, Inc. P. 3–17.

25. Murphy, R. 1994. *Rationality and Nature. A Sociological Inquiry into a Changing Relationship*. Colorado: Westview Press.

26. Murphy, R. 1997. *Sociology and Nature*. Colorado: Westview Press.

27. Offe, C. 2009. "Governance: An 'empty signifier'?" *Constellations*. 16(4): 550–562.

28. Randeria, Sh. 2017. "Mobilizing law for solidarity" <https://www.eurozine.com/mobilizing-law-for-solidarity-an-interview-with-shalini-randeria/?pdf> (accessed 10 June 19).

29. Rose, H. 2000. "Risk, Trust and Scepticism in the Age of the New Genetics". In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications.

30. Rusanen, T. 2002. "Challenging the Risk Society. The Case of Finland". *Science Communication*. 24(2):198–208.

31. Rustin, M. 1994. "Incomplete Modernity: Ulrich Beck's "Risk Society" [Recensio]". *Radical Philosophy*. 67: 3–12.

32. Scott, A. 2000. "Risk Society or Angst Society? Two Views of Risk, Consciousness and Community". In: *The Risk Society and Beyond*. London: Sage Publications. P. 33–46.

33. Susen, S. 2009. "Between Emancipation and Domination: Habermasian Reflections on the Empowerment and Disempowerment of the Human Subject". *The Warwick Journal of Philosophy* 20: 80–110.

34. Tully, J. 1989. "Wittgenstein and Political Philosophy: Understanding Practices of Critical Reflection". *Political Theory* 17(2):172–204.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.148-164>

УДК: 323(437.3)„1989/...”

© Тетяна Федорчак¹

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ПІСЛЯ «ОКСАМИТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ»: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПІДХІД

148
— Використавши ретроспективний підхід, авторка дослідила зміни, які відбулися в Чехословаччині після «оксамитової революції» 1989 р. у статті наголошено, що «оксамитова революція» згодом переросла в національну революцію і привела до появи двох нових національних держав; у політичну революцію, що знищила авторитарний режим і сприяла появі нових демократичних політичних інститутів; в економічну революцію, в ході якої у Чехії і Словаччині були створені механізми ринкової економіки. Країна здійснювала одночасний перехід від диктатури до демократії, від командної економіки до вільного ринку і до національної держави. Попри таку складну ситуацію і велику кількість завдань, Чехословаччина змогла ліквідувати тоталітарну спадщину, вирішила трансформаційні завдання та проблеми поділу Чехословаччини на дві суверенні держави.

У Чехії вже в 90-х рр. були створені класичні політичні механізми демократичного громадянського суспільства і найперше – багатопартійна політична система. Нові демократичні закони про вибори заклали основу для формування змагальної багатопартійної системи і політичного плюралізму. У прийнятій у 1993 р. Конституції Чеської Республіки законодавчо закріплено нову політичну систему демократичного суспільства, яка мала ґрунтуватися на добровільному створенні і конкуренції політичних партій, що поважають основоположні демократичні принципи та заперечують насильство як засіб досягнення своїх цілей. «Оксамитова революція» викликала різке піднесення громадянської активності. Напередодні перших пар-

---

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. E-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-8404-5526>

ламентських виборів у 1992 р. в ЧСФР було зареєстровано понад 140 політичних партій і громадських рухів правої і лівої орієнтації. Це був пік кількісного зростання числа політичних партій на етапі побудови громадянського суспільства.

Ключові слова: Чехословаччина, Чеська Республіка, Словацька Республіка, політичні трансформації, «оксамитова революція», Європейський Союз.

Political transformations in the Czech Republic after the «Velvet Revolution»: a retrospective approach

Using a retrospective approach, the author explores the changes that took place in Czechoslovakia after the 1989 «velvet revolution». The article emphasizes that the «velvet revolution» later grew into a national revolution and led to the emergence of two new nation-states; into a political revolution that destroyed the authoritarian regime and contributed to the emergence of new democratic political institutions; in the economic revolution, during which the mechanisms of a market economy were created in the Czech Republic and Slovakia. The country made a simultaneous transition from dictatorship to democracy, from a command economy to a free market and to a nation state. Despite such a difficult situation and a large number of tasks, Czechoslovakia was able to eliminate the totalitarian legacy, solved the transformational tasks and problems of the division of Czechoslovakia into two sovereign states.

In the Czech Republic, the classical political mechanisms of a democratic civil society had already been established in the 1990s and first, a multiparty political system. New democratic election laws laid the groundwork for a competitive multi-party system and political pluralism. The 1993 Constitution of the Czech Republic legislated a new political system for a democratic society, which was to be based on the voluntary creation and competition of political parties, who respect fundamental democratic principles and deny violence as a means to an end. The «velvet revolution» caused a sharp rise in civic activity. On the eve of the first parliamentary elections in 1992, more than 140 political parties and right-wing and left-wing social movements were registered in the CSFM. This was the peak of the quantitative growth of the number of political parties at the stage of building civil society.

Keywords: Czechoslovakia, Czech Republic, Slovak Republic, political transformations, «velvet revolution», European Union.

Постановка проблеми. «Оксамитова революція» в Чеській Республіці відкрила шлях до системних політичних і економічних змін у країні, проголосила стратегічний курс на прискорену інтеграцію в євроатлантичні політичні, економічні та військово-оборонні структури. Ідеєю, що консолідувала чеське суспільство на етапі трансформації, стало гасло «оксамитової революції» – «назад до Європи».

Якісно нові внутрішні та зовнішні виміри політичного процесу, що виник у Чехії в останні десятиліття в контексті радикальних геополітичних змін, вказують на тенденцію пошуку моделі та інноваційної модифікації проблем розвитку та співпраці з країнами ЦСЄ. Чехи давно мріяли про становлення/ відновлення демократії у державі за критерієм політичного устрою, морально готувались до змін і реалізації сподівань, очікуючи лише певного часу. У 90-х рр. ХХ ст. Чехія суттєво змінила політичний та ідеологічний образ – після розвалу системи влади, що панувала тут понад сорок років, правляча комуністична партія відійшла на другорядні політичні позиції. Демократизація, відмова від старих і визнання нових суспільних цінностей змінили чинну систему влади, а об'єктивний процес їх розвитку зумовив посилення наукового інтересу до політичного життя серед вчених.

150

Чеська Республіка (ЧР) – держава, що ввійшла до НАТО й Європейського Союзу як один з найбільш підготовлених претендентів; зміна лідерів – «моралізатора-ідеаліста» В. Гавела на «прагматика» В. Клауса (хоча елементи ідеалізму у нього теж спостерігалися) відбулася конституційним шляхом, навіть, попри попередні конфлікти між ними, і складність обрання другого президента ЧР, зумовлену домінуванням у парламенті соціал-демократів та їх союзників, які висували своїх альтернативних кандидатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Революції осені 1989 р. в ЦСЄ зруйнували світ «реального соціалізму», поставили нові виклики світовій спільноті, розпочали зміни в регіоні. Вони змусили науковців шукати пояснення безлічі проблем переходу до демократії та вільного ринку. Вже з початку 90-х рр. К. Оффе писав, що в деяких східноєвропейських країнах йде потрібна трансформація (політична, економічна і територіальна) (Offe, 867). Його тези про триєдиний характер радикальних змін у ЦСЄ (створення плюралістичної політичної системи, ринкової економіки і нової державності) підтримали й інші дослідники (Nelson; Gati). Зокрема В. Банс писав,

що «посткомунізм – це щось значно більше, ніж перехід до демократії, це революція, що поширюється на політику, економіку і громадське життя» (Vunse, 92). Схожу думку про три революції, що одночасно відбулися у світі підтримав і Ф. Редер, вказуючи: на національну революцію, в ході якої виникли нові національні держави; політичну революцію, що знищила найміцніші авторитарні режими ХХ ст.; економічну революцію, що привела до змін в адміністративній системі. Ф. Редер писав, що національні, демократичні та капіталістичні революції, що викликали докорінні зміни у XVIII, XIX і на початку ХХ ст. у країнах Західної Європи, відбулися майже одночасно в кінці ХХ ст. у 9 комуністичних країнах і привели до появи на їх теренах 28 держав з новими суспільно-політичними системами (Roeder, 743).

Мета даної статті полягає в дослідженні політичної трансформації Чеської Республіки; проведенні ретроспективного аналізу поставлених цілей, завдань та отриманих результатів, які уможливила «оксамитова революція».

Виклад основного матеріалу. Події осені 1989 р., розвиваючись впродовж 90-х рр. у Чехословаччині, повністю вписуються у сформульовану Ф. Редером концепцію. В країні вибухнула «оксамитова» революція, яка згодом переросла в національну і привела до появи двох нових національних держав; відбулася політична революція, яка знищила авторитарний режим і сприяла появі нових демократичних політичних інститутів; економічна революція, в результаті якої у Чехії і Словаччині були створені механізми ринкової економіки. Отже країна, розпочавши одночасний перехід «від диктатури до демократії», «від командної економіки до вільного ринку» і «до національної держави» (Henderson, Robinson, 124), потрапила у скруту, ліквідовуючи тоталітарну спадщину, вирішуючи трансформаційні завдання та проблеми поділу Чехословаччини на дві суверенні держави.

Результати виборів до парламенту в перші роки трансформації, на яких зазвичай перемагали праві партії – ініціатори радикальних змін, свідчать про широку підтримку чеським суспільством стратегічного курсу на радикальні суспільні та економічні зміни. Однак, уявлення широких верств населення про цілі і наслідки трансформацій були досить розмитими, абстрактними, здебільшого продиктованими ідеологічними установками.

За даними соціологічних опитувань, майже 90% респондентів на старті економічних реформ виступали за повну лібералізацію всіх сфер економіки, і майже стільки ж респондентів (тобто практично ті ж люди) ратували за збереження широких контрольних функцій держави в економіці. Ці дані свідчать про амбівалентність позицій і очікувань чехів. Чеське суспільство уявляло майбутній капіталізм з соціальними гарантіями соціалізму. Опитування громадян свідчать, що ринкові реформи підтримувало однозначно, «без соціальних застережень», 40-50% населення Чехії; в Словаччині за системні зміни виступало лише 20% громадян (Večerník, 127). Таким чином різний ступінь готовності чеського і словацького населення до ринкових реформ став однією з причин розпаду єдиної чехословацької держави.

Реформатори, зайнявши владу на революційній хвилі «оксамитової революції», виступили з програмою радикальних політичних і економічних змін, спрямованих на злам командно-адміністративної політичної системи, побудову правової демократичної держави, громадянського суспільства і прискорений перехід від планово-директивної до ринкової економіки.

152

У Чехії вже в 90-х рр. були створені класичні політичні механізми демократичного громадянського суспільства, і перш за все – багатопартійна політична система. Нові демократичні закони про вибори заклали основу для формування змагальної багатопартійної системи і політичного плюралізму. У прийнятій у 1993 р. Конституції Чеської Республіки законодавчо закріпили нову політичну систему демократичного суспільства, яка мала ґрунтуватися на добровільному створенні і конкуренції політичних партій, що поважають основоположні демократичні принципи та заперечують насильство як засіб досягнення своїх цілей (Ústava České Republiky).

«Оксамитова революція» викликала різке піднесення громадянської активності. Напередодні перших парламентських виборів у 1992 р. в ЧСФР було зареєстровано понад 140 політичних партій і громадських рухів правої і лівої орієнтації. Це був пік кількісного зростання числа політичних партій на етапі побудови громадянського суспільства (Adresář politických stran).

Крім де-юре зареєстрованих політичних партій і громадських рухів, також з'явилося безліч неполітичних організацій і громадських об'єднань, діючих на основі заяв про реєстрацію. За даними опитування громадської думки на початку 1990-х рр., майже третина на-

селення країни брала участь у різних типах громадських об'єднань (Mišovič, 1-3).

Вкажемо, що у процесі консолідації партійної системи відбулися певні зміни політичного спектра. Так, припинили діяльність політичні партії і рухи з нульовим виборчим і коаліційним потенціалом. Не прижилися на чеській політичній сцені радикальні націоналістичні та екстремістські рухи, вплив яких у чеському суспільстві був досить низьким, хоча й були окремі випадки існування молодіжних екстремістських угруповань (Havlík, Kореšček, 193).

Один з найактивніших авторів чеських реформ В. Клаус метафорично заявляв, що «продаж» громадськості ідеалів і програми трансформації був багатообіцяючим і яскравим. У ході політичних і економічних змін, що зрештою розчарували чеське суспільство, яке очікувало швидкого «світлого європейського майбутнього», політична ейфорія, що панувала серед чехів на старті реформ, змінилася «втормою від демократії». Посилення політичної пасивності в країні привело до зниження участі громадян у виборах. Якщо у перших парламентських виборах у 1990 р. брало участь 96,76% виборців, то в 1996 р. – 76,41%, у 1998 р. – 74,03%, в 2002 р. – 58,00%, у 2006 р. – 64,47%, в 2010 р. – 62,62%, у 2013 р. – 59,51%. Тобто, з 1996 р. на виборах до верхньої палати парламенту ЧР – Сенату голосували все менше виборців. Погоджуємося з чеським вченим О. Крейчі, який пише, що «в умовах низької політичної активності суспільства зростає можливість самовідтворення малої владної еліти, в тому числі за допомогою виборців» (Крейчі, 431).

Вважаємо, що відмову від голосування не варто розглядати як відмову від ідеалів демократії. Така апатія – з одного боку «прояв невдоволення населення формою реалізації політики, яка, втім, не означає заперечення посткомуністичного розвитку» (Šimonik, 457), а з іншого боку – активна громадянська позиція – це маніфестація політичних переконань населення.

В. Клаус писав, що «політичні й економічні зміни у країні відбувалися одночасно» (Klaus, 2012, 37). У Чехії реалізували сценарій ринкових реформ, проміжний між градуалістською концепцією і «шоковою терапією», що передбачав антиінфляційний поступ у ринок з помірними соціальними витратами. Такий сценарій вигідно відрізнявся від класичної «шокової терапії», реалізованої в більшості посткомуністичних країн, зокрема в Польщі.

Основні принципи чеського сценарію системних економічних змін були зведені до чіткої послідовності кроків реформи, зокрема вирішили, що «макроекономічну стабілізацію слід провести раніше, ніж лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі; лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі здійснювати одночасно, щоб уникнути наслідків диктату успадкованих від минулих монополій чи олігополій; звільнення від системи жорсткого державного регулювання має бути якомога ширшим, а економічні величини – змінними, крім валютного курсу. Він стане якорем, до якого прив'язані інші економічні величини, а не навпаки» (Klaus, 1993 a, 296; Klaus, 1993 b, 709).

Як найбільший успіх в реалізації чеського сценарію реформ міжнародні експерти оцінили стратегію цінової стабілізації, що спиралася на фіксований занижений курс чеської крони, який на початку змін забезпечив внутрішню і зовнішню збалансованість економіки, підвищив конкурентоспроможність вітчизняних виробників на зовнішніх ринках, сприяв зміцненню експортного сектора і його переорієнтації на західні країни після розпаду ринку РЕВ.

154

— Валютне законодавство встановило досить жорсткий валютний режим, заснований на послідовному регулюванні та контролі з доволі широким застосуванням адміністративних важелів. Лібералізація валютного режиму здійснювалася поетапно, що істотно знизило інфляційні ризики. Поступова зважена лібералізація валютного режиму при жорсткому контролі дозволила Чехії уникнути гіперінфляції і валютизації економіки та знизити соціальні витрати трансформації. Роль каталізатора трансформації в чеському сценарії економічної реформи відводилася приватизації (Klaus, 1995, 87).

Основна частина державного сектору економіки була приватизована нестандартним методом купонної приватизації, тобто практично безкоштовною передачею прав власності (58,6%), грошовою приватизацією (27,5%) та через фонд національної власності (13,9%) (Česka republika – na cestě..., 142). Нестандартна модель приватизації в Чехії практично не була узгоджена з проведенням реструктуризації і модернізації виробництва, з успадкованим важким структурним тягарем: надвисокою часткою важкої промисловості, високою матеріало- і енергоємністю виробництва.

Отже, початковий «перекіс» у бік моделі купонної приватизації та недостатня увага до розробки інших форм приватизації, скоригованих на критеріях економічної ефективності, стали слабкою стороною

економічної реформи, та здебільшого визначили сучасні прорахунки чеської економіки.

Поділ федеративної держави. Найсерйознішим актом трансформації з далекосяжними незворотними наслідками став поділ єдиної федеративної чехословацької держави, що спочатку не входило навіть у найсміливіші сценарії реформаторів. Головними причинами, що спричинили розпад єдиної чехословацької держави, чеські та словацькі науковці називають історичні, старі протиріччя, загнані у середину в соціалістичній Чехословаччині, у чехословацьких відносинах, політичні інтереси нової словацької владної еліти, різницю підходів чеської і словацької сторін до стратегії і тактики переходу до ринкової економіки, адаптаційну кризу при переході до демократії і ринкової економіки, різну готовність чеського і словацького суспільств до системних трансформацій (Vodička, 2003, 58).

Втім, дані соціологічних опитувань населення обох республік щодо поділу єдиної федеративної держави переконливо спростовують теоретичні викладки словацьких і чеських науковців про історично непримиренні суперечності між чеським та словацьким народами. За даними незалежного агентства AISA більшість опитаних в обох республіках рагували за збереження федерації (86% – в ЧР і 84% – в СР) та спільне існування двох братніх народів. Населення Чехії (74%) і населення Словаччини (70%) вважало проекти поділу єдиної держави «високою грою політиків», яка не відображає інтереси простих людей (Transformation Index).

Звичайно, відносини між двома слов'янськими народами на різних історичних етапах розвитку спільної держави не були безхмарними, але вогнища напруги, що виникали, завжди долалися мирно. Уряду вдавалося об'єднувати суспільство в межах однієї держави. На хвилі революційної ейфорії старі протиріччя в чехословацьких відносинах загострилися настільки, що реформатори, на жаль, не змогли подолати ці почуття свободи, навіть і в новій демократичній державі. Зрештою, це і привело до поділу Чехословаччини. Часто суперечки між чехами і словаками підігрівалися штучно. Так, пожвавилися взаємні звинувачення – «хто за кого доплачує»: з боку чехів (65%) вказували на перерозподіл загальнодержавних коштів на користь Словаччини, а зі словацького боку (58%) – на значний внесок словаків у створення ВВП на території чеських земель (Transformation Index). Словацька

політична еліта наполягала на передачі законотворчих і виконавчих функцій для посилення суверенітету Словацької Республіки.

Останнім роком існування єдиної незалежної чехословацької держави став 1992 рік. Поділ відбувся без загальнонаціонального референдуму, проти волі більшості чехів і словаків. Це було, по суті, рішенням вузького кола політичних еліт Словаччини і Чехії. 25 листопада 1992 р. набрав чинності Конституційний Закон про припинення існування Чеської і Словацької Федерації (ЧСФР) (Ústavní zákon o rozpuštění). З 1 січня 1993 р. ЧР і СР стали державами-спадкоємицями ЧСФР. Попри політичні мотиви розпаду єдиної держави, слід визнати, що реалізація поділу Чехословаччини може служити позитивним прикладом культурного оксамитового розлучення.

156

Згодом гірkota втрати спільної держави притупилася і нині більшість населення вважає, що поділ ЧСФР швидше позитивно вплинув на відносини чехів і словаків. Якщо в 1993 р. 60% населення виступало проти поділу ЧСФР, 22% – «за», а 18% – не мало певної позиції, то через 10 років, перед вступом у ЄС у 2003 р. ці показники суттєво змінилися: «проти» поділу було – 46%, «за» поділ – 40%, а 11% – не визначилися (Umístění Čechů a Slováků, 8). Втім, погоджуємося, що поділ ЧСФР став значною втратою для обох народів і, безперечно, його можна віднести до ризиків і викликів трансформації (Bútorov, Bútorová, 1993, 146).

У Конституції ЧР визначена як «демократична правова держава, заснована на повазі основних прав людини та дотриманні основоположних принципів правової держави, де державна влада і громадяни країни керуються в своїй діяльності лише законом» (Ústava České Republiky, 1).

Головними пріоритетами зовнішньої політики Чехії була проголошена інтеграція в євроатлантичні військово-оборонні структури. Без проведення загальнонародного референдуму Чеська Республіка в 1997 р. вступила до НАТО. Ліва опозиція в особі Чеської соціал-демократичної партії та Комуністичної партії Чехії і Моравії виступали проти вступу в НАТО, за проведення загальнонаціонального референдуму. Заперечуючи опонентам, В. Клаус сказав, що «вступ до НАТО не означає обмеження національного суверенітету, адже рішення в НАТО приймаються на основі консенсусу. Проведення референдуму з питання вступу Чеської Республіки в НАТО стало зо-

всім зайвим ... Крім того, вимога референдуму може порушити наш імідж майбутнього надійного партнера» (Klaus, 1997).

Президент В. Клаус оцінив вступ Чеської Республіки в НАТО як величезний успіх країни у зовнішній політиці, як «унікальну можливість ззовні забезпечити майбутній вільний і демократичний розвиток, гарантії безпеки, яких в сучасній історії чехи ніколи не мали, і можливість брати участь у забезпеченні стабільності в Європі і в усьому світі» (Klaus, 1997). Відповідно, перебудова збройних сил країни була спрямована не лише на забезпечення національної безпеки, а й на виконання зобов'язань, які взяла на себе Чехія у межах міжнародних структур колективної безпеки. Держава виділяла на оборону 1,43% ВВП і постійно зазнавала критики з боку НАТО за невиконання взятих на себе зобов'язань – виділяти на оборону не менше 2% ВВП. В цілому, 70% населення Чеської Республіки підтримує членство країни в НАТО, однак з серйозними застереженнями.

Процеси трансформації та європеїзації розгорталися в Чехії також паралельно. Уявлення чеських реформаторів «оксамитової епохи» про політичну й економічну інтеграцію Чеської Республіки до Євросоюзу формувалися на основі природної привабливості Європи, схожої культури й історії, спільних інтересів та географічної близькості, яка у той же час не повинна змінити крихку рівновагу «єдності в різноманітті» (Klaus, 1995, 19).

Початок інтеграції ЧР до Євросоюзу поклало підписання в 1991 р. Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка вступила в силу в 1995 р. Саме тоді Чеська Республіка отримала статус країни-асоційованого члена ЄС. 14 липня 2003 р. відбувся загальнонаціональний референдум з питання приєднання ЧР до ЄС, в якому взяли участь 52,2% чеських громадян, 77,3% висловилися «за» вступ країни до Євросоюзу. Офіційний вступ Чеської Республіки до ЄС 1 травня 2004 р. у певному сенсі завершив етап системної трансформації і відкрив новий історичний етап у розвитку країни – поглиблення інтеграції Чеської Республіки з Європейським Союзом.

Зміни в соціальній політиці. Досвід трансформації в країнах ЦСЄ показав, що хід політичної та економічної реформ багато у чому залежить від готовності суспільства до таких реформ і від підтримки населенням нового політичного й економічного курсу. Для забезпечення соціальної бази економічних реформ чеські реформатори на початку змін реалізували широкий комплекс заходів щодо

соціального захисту населення і цим пом'якшили соціальні наслідки переходу до ринку. У Чехії, єдиній з усіх посткомуністичних країн, поряд з економічним сценарієм був розроблений і реалізований соціальний сценарій реформ, хоча рівень соціальних гарантій населення на старті реформ був значно вищим, ніж в інших сусідніх країнах. Розуміючи політичну роль соціальної політики в реалізації стратегії системних змін, чеський уряд реалізував на етапі реформ найдорожчу в фінансовому відношенні соціальну програму за весь повоєнний період.

У Чехії з її дієвою антиінфляційною і соціальною політикою були, мабуть, найнижчі соціальні втрати від економічних змін у регіоні ЦСЄ. На етапі проведення основних системних перетворень соціальна система виконала роль стабілізуючого фактора. Рівень бідності в країні становить приблизно 9% в порівнянні з 17% в середньому по ЄС.

158 — Водночас соціальна ціна переходу від соціалізму до капіталізму виявилася для чехів, вихованих при соціалізмі на щедрій соціальній підтримці, досить високою: безробіття, втрата багатьох звичних соціальних гарантій, посилення диференціації в доходах і майнове розшарування суспільства, зниження для малозабезпечених верств населення шансів на отримання освіти і якісного медичного обслуговування. Зі зміцненням ринкових основ економіки в суспільстві посилилися процеси соціального розшарування. У ході трансформації економіки уряд вносив ринкові корективи у первинний сценарій соціальної реформи.

Це відповідало новій філософії соціальної політики, суть якої досить жорстко сформулював В. Клаус у виступі «Транзитні економіки – 20 років потому» на конференції у Відні. Він заявив, що «нині на порядку денному в Європі стоїть інше завдання, яке не можна відкладати в довгий ящик, – це трансформація соціально-ринкової економіки в дійсно ринкову економіку. Сучасна європейська держава добробуту, абсолютно не функціональна, зарегульована і надто патерналістська, заслуговує не менше критичного «системного аналізу», як колись комунізм» (Клаус, 2012, 68).

Нова «економна» соціальна політика продиктована об'єктивними економічними причинами. В умовах світової економічної кризи стало очевидно, що практика автоматичного збільшення соціальних витрат, яка склалася без тісного зв'язку з ефективністю економіки,

створює тривалі ризики для внутрішньої економічної збалансованості, особливо з урахуванням несприятливого демографічного прогнозу.

За прогнозом частка осіб у віці 65 років і старших у загальній чисельності населення збільшиться з 17,9% у 2010 р. до 20,2% в 2020 р., до 22,9% – у 2030 р., до 25,3% – у 2040 р., до 30,9% – в 2050 р. і до 33,4% в 2060 р. (Konvergenční program České republiky 2010). Погіршення вікової структури населення в перспективі загострить фінансування довгострокових державних зобов'язань: витрати бюджету, пов'язані зі старінням населення (пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, догляд тощо), збільшаться з 18% ВВП у 2010 р. до 24,5% ВВП в 2060 р. (The 2009 Ageing Repor).

Економічна криза показала невідкладність проведення пенсійної реформи, метою якої є забезпечення тривалої фінансової стійкості пенсійної системи на основі впровадження накопичувальної складової, що, на думку авторів реформи, через 20-30 років дозволило б знизити частку державного пенсійного забезпечення з 95% у даний час до 80% у перспективі.

Завдання зниження демографічних ризиків збалансованості пенсійних витрат вирішується шляхом підвищення пенсійного віку з урахуванням збільшення очікуваної тривалості майбутнього життя, посилення вимог до умов формування пенсійних прав за тривалістю страхового стажу; перебудови економічного механізму обчислення розміру пенсії; коригування параметрів індексації розрахункового пенсійного капіталу. З початку 1996 р. поступово підвищується вік виходу на пенсію – на два місяці в рік для чоловіків і на чотири місяці в рік для жінок – до досягнення до 2020 р. цільових вікових меж – 65 рр. для чоловіків, бездітних жінок і жінок з однією дитиною, 64 рр. – для жінок з двома дітьми, 63 роки – для жінок з трьома дітьми, 62 рр. – для жінок з великою кількістю дітей. Механізм поступового підвищення пенсійного віку дозволяє на 20-30 рр. розтягнути введення цього соціально-чутливого заходу (The 2009 Ageing Repor).

Згідно з концепцією пенсійної реформи пенсійний вік буде підвищуватися і після 2020 р. – на два місяці в рік для чоловіків і жінок. Таким чином, особи 1977 р. народження вийдуть на пенсію в 67 рр., 1989 р. народження – в 69 рр., 1990 р. народження – в 70 рр. У Чехії законодавчо не закріплено пенсійний вік, а встановлений т.зв. гнучкий вік виходу на пенсію, виходячи з мінливої очікуваної тривалості

життя. За прогнозами, тривалість життя для народжених в 2010 р. чоловіків збільшиться з 74 рр. до 86-87 рр. в 2050 р., жінок – з 80 до 90-91 рр. Посилюються вимоги до формування пенсійних прав шляхом збільшення обов'язкового страхового стажу для отримання повної трудової пенсії – з 25 до 35 рр. (порівняймо: необхідний трудовий стаж у Франції – 40 рр., у США – 35 рр., у Швеції – 30 рр.).

Фінансування накопичувальної частки пенсійної системи здійснюється за рахунок переведення частини тарифу з 28% обов'язкового внеску на пенсійне страхування в розмірі 3% до недержавних пенсійних фондів (НПФ), ще 2% учасники системи недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) повинні додати зі своєї зарплати. Участь в НПЗ здійснюється на принципах добровільності, але, вступивши в систему накопичувального пенсійного страхування, з неї вже не можна вийти. Для розподілу ризиків і певних гарантій пенсійних накопичень на індивідуальних пенсійних рахунках законодавчо регламентовані нормативи допустимої структури інвестиційного портфеля НПФ з різним рівнем ризиків і прибутку (The 2009 Ageing Report).

160

— Концепція пенсійної реформи викликає неоднозначну реакцію серед фахівців і в суспільстві. Одні експерти дорікають авторам пенсійної реформи за зайву обережність (принцип добровільності участі в НПФ), інші в асоціальному характері реформи. Багато чеських економістів мають сумнів, що пенсійна реформа зможе вирішити головну проблему – забезпечення фінансової стійкості пенсійної системи. Профспілки і провідна Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП) різко критикують реформування державної розподільної пенсійної системи на накопичувальних принципах. Перед виборами до парламенту 2014 р. чехи не були впевнені, що модель багаторівневої пенсійної системи, в яку є сенс вкладатися, як мінімум, на 15-30 рр., не буде змінена в разі приходу до влади лівого уряду. Досвід сусідніх посткомуністичних країн це підтвердив. Відомо, що в Угорщині в умовах зростання державного боргу, уряд В. Орбана фактично націоналізував пенсійні накопичення в НПФ і перевів їх до державного пенсійного фонду.

Побоювання чехів виявилися небезпідставними. Новий коаліційний уряд ЧР під керівництвом голови ЧСДП Б. Сobotки, прийшовши до влади, у Програмній заяві від 14 лютого 2014 р. оголосив про докорінний перегляд концепції пенсійної реформи і відмову від

накопичувальної складової пенсійної системи (Programové prohlášení vlády ČR od 14.02.2014).

Погіршення вікової структури населення загострило проблему фінансування тривалих державних соціальних зобов'язань щодо забезпечення населення якісною медичною допомогою. У нову концепцію розвитку чеської охорони здоров'я вносять ринкові коригування – основний наголос зроблено на розширенні джерел фінансування за рахунок широкого залучення коштів населення до співфінансування медичних послуг. Співучасть чехів в оплаті медичних послуг постійно зростає: з 10% у 2003 р. до 12,5% у 2005 р., 17% – у 2010 р. та 25% – в 2013 р. В економічно розвинених країнах частка власних коштів населення в сукупних витратах на охорону здоров'я, включаючи медикаментозне забезпечення, складає 15-40% (у Нідерландах – 9%, Великобританії – 18%, Швейцарії – 40%, США – 38%, Словаччині – 30%, в Росії – 30-40%) (Škodová, Mužiková, 2011).

За оцінками експертів, послуги охорони здоров'я в Чехії вже до реформи є одними з найдорожчих в Європі і складають майже 20% середньої зарплати в порівнянні з тим, що в Австрії – 18,5%, в Німеччині – 16,7%, у Великобританії – 12,0%, в Данії – 15%, у Нідерландах – 16%, у Словаччині – 20%, у Болгарії – 25,5% (Byznys, 2012).

Перехід на нову модель фінансування охорони здоров'я, що передбачає збільшення прямої участі чехів в оплаті медичних послуг, при загальному відносно низькому рівні доходів і значному соціальному розшаруванні суспільства, на практиці веде до формування в Чехії, як і в інших посткомуністичних країнах з ринком, що формується, паралельних систем охорони здоров'я – якісного платного медичного обслуговування на основі передових технологій лікування для високоприбуткових груп населення і стандартної медичної допомоги за залишковим принципом для соціально слабких верств населення. Розширення платності медичних послуг посилює нерівність у доступі до якісної медичної допомоги різних соціальних верств населення, що може мати негативні наслідки для відтворення здорового генофонду країни і, відповідно, для забезпечення, в прямому сенсі, здорових основ для стійкого збалансованого економічного зростання.

Висновки. Таким чином, на тлі змін у посткомуністичній Центральній-Східній Європі особливою глибиною і специфікою позначені ті, що відбулися в результаті «оксамитової революції» в колишній Чехословаччині, на теренах якої утворилися дві незалежні само-

стійні держави – Чеська та Словацька Республіки. Внутрішні виміри трансформації політичної системи Чехії полягали у звільненні від ознак тоталітарного комуністичного минулого і послідовній демократизації («європеїзації») суспільства: від невизначеності концепції політичного розвитку та її відриві від інтересів суспільства до стійкої позиції партій правого спрямування, згодом урядів чеських соціал-демократів. Попри характер змін у політичній і, зокрема партійній системі, орієнтація на Захід – частина чеської внутрішньої та зовнішньої політики.

Підготовка і вступ до Євросоюзу спричинили найбільші зміни в Чеській державі з часу проголошення незалежної республіки. Чехія поступово виконує свої традиційні соціальні зобов'язання щодо забезпечення державних соціальних гарантій для соціально слабких верств населення – непрацевдатних і малозабезпечених груп. Чеська соціальна система перестає бути інструментом профілактики бідності. Зростає і «нова бідність», викликана ризиками відмови від ринку праці і зростанням безробіття.

162

— Вибір моделі фінансування охорони здоров'я є по суті продовженням старого спору: витрати на охорону здоров'я – це непродуктивні економічні витрати, що знижують рівень потенційного ВВП чи інвестиції в людину, в фізичний та інтелектуальний потенціал країни, які мають прямий вплив на розвиток суспільства та держави. Як він завершиться – покаже майбутнє.

References:

1. Adresář politických stran, hnutí a sdružení občanů v ČSFR. Praha: Institut pro studium demokracie, 1992, 416 s.
2. Bunce V. Comparing East and South. *Journal of Democracy*, 1995, № 3, P. 90-112.
3. Bútorov M., Butorová Z. Neznositelná láhkost rozchodu / Vodička K., Kipké R. Rozlučení s Československém. Praha: Český spisovatel, 1993, S.119-150.
4. Byznys. *Hospodářské noviny*, 2012, 2 července.
5. Česka republika – na cestě ke vstupu do EU. *Studie Světové banky*. Praha, 1999, S. 142-146.
6. Gati Ch. If Not Democracy, What? Leaders, Laggards, and Losers in the Postcommunist World. Mandelbaum M. (ed.) *Postcommunism. Four Perspectives*. New York, 1996, P. 168-198.

7. Havlík K., Kopeček L. Krize vládnutí v České republice. Analýza působení volebního a stranického systému a návrhy možných řešení. Politologický časopis, 2008, № 3, S. 190-211.
8. Henderson K. and Robinson N. Post-Communist Politics. An introduction. Prentice Hall Europe. L., 1997, 427 p.
9. Klaus V. Čtyři roky transformace naší ekonomiky. Politická ekonomie, 1993 (b), № 6, S. 707-715.
10. Klaus V. Dopočítávání do jedné. Praha, 1995, 183 s.
11. Klaus V. Evropa, naše vizi a naše strategie. Ekonom, 1995, №8, S.19-25.
12. Klaus V. Makroekonomická stranka systémových změn: poučení z české zkušenosti. Politická ekonomie, 1993 (a), № 3, S. 291-299.
13. Klaus V. Nefunkční Evropa si zaslouží obdobný přístup jako kdysi komunismus. Ekonom, 2012, № 3, S. 33-41.
14. Klaus V. Pozvání do NATO – historicky přsedel. Lidové noviny, 1997, 12 července.
15. Klaus V. Transit Economies - 20 Rocks because. Ekonom, 2012, № 3, S. 63-78.
16. Konvergenční program České republiky 2010. Praha, 2010, Leden. URL: <http://www.vlada.cz> (дата звернення: 21.11.2020).
17. Krejčí J. Nová kniha o volbách. Praha: Professional Publishing, 2006. 481 s.
18. Mišovič J. K roli nepolitických organizací a hnutí po 1980 u nás. Pohledy, 2000, № 6, S. 1-5.
19. Nelson J. M. How Market Reforms and Democratic Consolidation Affect Each Other / Nelson J.M. et al. (Eds.) Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe. New Brunswick, 1994. P. 1-36.
20. Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. Social Research, 1991, № 4, Winter. P. 865-892.
21. Politické strany a hnutí v ČSFR. Praha: Pragopress - ČTK, Institut pro studium demokracie, 1992, 191 s.
22. Programové prohlášení vlády ČR od 14.02.2014. URL: <http://www.vlada.cz>. (дата звернення: 21.11.2020).
23. Roeder Ph.G. The Revolution of 1989: Postcommunism and the Social Sciences. Slavic Review, 1999, № 4, Winte, P. 742-764.

24. Šimoník P. Politické spectrum v České republice. Sociologický časopis, 1996, № 4, S. 453-467.

25. Škodová Y., Mužiková M. Nový plan: pro pacienty pořídít více zdraví za stejné peníze. Hospodářské noviny, 2011, 21–23 října.

26. The 2009 Ageing Report; economic and budgetary Projections for the EU-27 Member States (2008–2060). URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/ublication14992_en.pdf (дата звернення: 21.11.2020).

27. Transformation Index. URL: http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xchg/SID-FC84973C-5A9C80CF/bst_engl/hs.xsl/prj_6042_6049.htm (дата звернення: 21.11.2020).

28. Umístění Čechů a Slováků do podřízeného jediného státu. Ekonom. 2003. №. 1. S. 8-12.

29. Ústava České republiky // Sbíрка zákonů. 1993. Č. 1- 3.

30. Ústavní zákon o rozpuštění Česke a Slovenske federativni republiky. Praha, 1992. URL: http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/1990fs/tisky/t1078_01.htm (дата звернення: 21.11.2020).

164

— 31. Večerník J. Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 1998. 325 s.

32. Vodička K. Příčiny rozdělení Československa: analýza po 10 letech // Politický časopis. 2003. № 1. S. 57–61.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.165-172>

УДК: 378.018.43

© Валентина Богатириць¹

BENEFITS OF HYFLEX LEARNING IN CREATING A POSITIVE STUDENTS' EXPERIENCE²

During the COVID-19 pandemic HyFlex teaching/learning has increasingly grown into a crucial feature of education. My strong conviction is the integration of information technology in education will be further accelerated and online education has eventually become an integral component of the present-day education. Despite the drawbacks, there are some obvious benefits to leveraging a HyFlex course model. It allows students more flexibility than ever before, meaning they can adjust and adapt as needed to accommodate their schedules (in our case, being in Ukraine or abroad). It also gives students access to a greater breadth of learning materials than they would otherwise receive. It is worth mentioning that after Covid-19 the world and education has changed dramatically, with the distinctive rise of e-learning, whereby teaching is undertaken remotely and on digital platforms. This resulted in the largest “online movement” in the history of education. Importantly, research suggests that online learning has been shown to increase retention of information and less time-consuming, means the changes Coronavirus have caused will be here to stay.

165

Key words: HyFlex teaching/learning, students, Covid-19, flexibility, adaptability, positive experience, hybrid online course.

---

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.bohatyrets@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0002-6291-5180>

² Thesis of Inter-University Videoconference on ‘Innovative Teaching Methods’, arranged by the Department of Philology, Translation Studies and Strategic Communications of National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, Ukraine, December, 21,2020

Переваги змішаного навчання у процесі створення сприятливих умов для навчання студентів

Під час пандемії COVID-19 змішане викладання/навчання стрімко трансформувалося у якісно нову гібридну методика навчання. Варто зазначити, що інтеграція інформаційних технологій в освіту відбувається досить швидко, і наразі онлайн-освіта стала невід'ємною складовою сучасної освіти. Незважаючи на певні недоліки, використання моделі змішане викладання/навчання має кілька очевидних переваг. Це дає студентам більше гнучкості у процесі навчання, тобто, вони можуть пристосовуватися та адаптуватися за необхідності до зручного графіку та режиму навчання (у нашому випадку, перебуваючи як в Україні так і за її межами). Варто зазначити, що після Covid-19 світ та освіта кардинально змінилися, а саме змінилися форми навчання, які здійснюються дистанційно та на різних сучасних цифрових платформах. Це призвело до потужної та всюдисущої «онлайн-революції» в історії освіти, яка матиме позитивні наслідки для подальшого вдосконалення освітнього процесу в умовах пандемії.

166

Ключові слова: змішане викладання/навчання, студенти, Covid-19, гнучкість, адаптивність, позитивний досвід, гібридний онлайн-курс.

Introduction. First and foremost, I want to emphasize that the core idea that students' needs, expectations and learning style should always be the highest consideration when determining the best teaching strategy to employ in the classroom. I am confident that today's inter-university online learning is another opportunity for us to network with our like-minded colleagues, to gain ample knowledge and mutually enriching experience that will definitely benefit both the universities and promote our personal growth and generate new ideas. Recently I have bumped into an exciting article that covers the topic quite relevant to our HyFlex learning core idea – 'a globalized world requires educators who are braced to respond to many diverse contextual realities and key concepts – flexibility, adaptability and contextual awareness'. And presently, our Universities have the right time for evolving into the University of Tomorrow through the flexibility offered by the Corona modality.

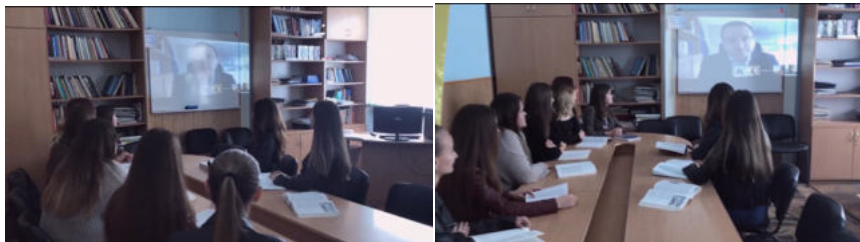
In his treatise on the future of humanity, 21 Lessons for the 21st Century, the philosopher-historian Yuval Noah Harari predicts that the key

skills students need to survive and thrive in the 21st century will be emotional intelligence and the ability to deal with change (O’Keeffe, 2020). Coping with the level of uncertainty will require adaptability and psychological resilience. These are best fostered by an education system that prioritises not traditional academic learning but rather “the four Cs”: critical thinking, communication, collaboration and creativity. In my opinion, the role of an educator/teacher in this process is crucial. What is more, the 4Cs of ours are competence, charisma, chemism, and charm.

HyFlex teaching and learning (Case-study of the Department of Modern Foreign Languages & Translation Studies). To put the topic of benefits of HyFlex learning in creating a positive students’ experience, I would like to clarify that Hybrid-flexible courses (aka HyFlex) are popular because they allow students to choose the learning style and environment that works for them on a day-to-day basis. These HyFlex classes are also increasingly a feature of education during the COVID-19 pandemic, as they allow increased social distancing for classroom-based activities, while also allowing students to navigate their personal risk tolerance.

167

Our first paradigm of HyFlex learning started with EU-funded ‘Open Online Course of European Integration: Strategic Communications’. It has given the foundations for the EUROSCI cross-functional team to make decisions that resulted in better development, by doing our Agile, our students helped the other team-members to effectively communicate within our project as well as collaborate, respond to change and make the right decisions and harness a better competitive advantage. As far as Strategic Communication EUROSCI project was built around motivated members, it created favorable environment to support students’ needs and trust. It serves as an excellent paradigm to convey the information for our face-to-face effective communication (Jean Monnet Open Online Course 2018-2019).

HyFlex classes also allow students to continue to participate in classes even if they are self-isolating due to shifting local regulations or personal exposure situations (in terms of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, in early September 2019 we were experiencing hybrid system of attending face-to-face and since March 2020 there has been a total shift to online learning, except for temporary face-to-face for 1-and 5-year students).

Noteworthy, while offering HyFlex classes we had to make sure materials and activities were available to students – prospective translators – and help them understand the materials – whether those students are attending in person or virtually. This requires careful lesson planning and an integration of both synchronous and asynchronous online activities into the course on an ongoing basis (MOODLE platform).

168 — Consequently, armed with a can-do spirit, our Department members leaped into hybrid/blending teaching. The top priority was establishing cosy ambience for the students to create their positive experience (with students previously cycling in and out of classroom and virtual course activities, we made sure that all students in HyFlex classes were able to connect with each other). They still felt the climate of togetherness while attending the classes remotely.

The crux of the HyFlex matter is the assigning group projects as a part of class cohesion. Group projects are a great tool for online classes in general, but they have become particularly critical for Hyflex teaching. Ranging from the first to fourth-year-student groups contained a mix of students in terms of the course attendance strategies. That prevented stratification between in-person and online learners and allowed students to experiment with learning formats they might be less comfortable with. I must confess, owing to students' agility, zealously and aspirations, I felt quite comfortable in a HyFlex teaching environment, furthermore, teaching them about group dynamics, problem solving, and project management made our journey go smoother.

Noteworthy, another important identity aspect for our students' translation and interpreting skills is a two-year truly bountiful cooperation with the EU-funded Jean Monnet course (Havlin, 2020). In addition to the actual subjects of my course - English As a Foreign Language, the 3-year students were the participants of the Joint Hybrid Course Jean-

Monnet-Course 'European Integration: Conflicts, Institutions, Policies, and Cohesion'. Within the framework of the project "Doing Europe: Cohesion and Integration in the European Union"-(611388-EPP-1-2019-1-DE-EPPJMO-MODULE).

This online course brings together students from the University of Siegen in Germany and Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University in Ukraine. The MOODLE learning platform facilitates this hybrid course and serves as transnational educational base bringing them in dialog across Europe. That hybrid course hasn't just made our group activities more rewarding both for me and my students; it has made us far less stressful and more resilient.

I can't but mention another aspect of our Department's spice and tradition – the Festival of Foreign languages, regularly hold in May, dedicated to the Day of Europe (it's worth mentioning that 6 European languages are taught at our Dept) and during the festival our experts in World Affairs and TS discover their gifts and talents in singing, dancing and performing in different languages. Regrettably, Corona destroyed this tradition as well, but I gave the students a chance to lead and make their sole and team projects related to the topics we covered during the semester and it proved to be the one of the best ways to reinforce learning through teaching. The students were given the opportunity to make their presentations or lead classes segments on particular topics (presenting news, topic-related idioms and slangs; forums on DOEU project) a kind of Pedagogy of Partnership. To the point, we used to allow student-led teaching to take place both in the classroom and virtually. Such strategy includes students in the in-person classroom environment learning from students who may be presenting synchronously via technology from their own home or other remote location.

Their final projects that were to share their experience gained in Coronallearning yielded great fruits and outperformed my expectations. Being tech-savvy, the 1-2 year students shot their studvines or 3-minute videos rich in learnt vocabulary and grammar presentation, filled with bright emotions and sweet memories. The 3-year students shot the video "What is my vision of EU" and even recorded the song "Shallow" and the 4-year students published their third issue of the magazine giving life hacks how to survive the Corona and never stop advancing and mastering English. That was a real blast for me in re-conceptualization of the teaching/learning paradigm.

facebook.com

Кафедра сучасних іноземних мов та перекладу
 Almost 3 month of our "house arrest" have passed. And while World is playing the waiting game, our English group has nothing to do with procrastination. I should say that learning under lockdown and of course our smart, understanding and highly professional tutor&mentor&teacher and lovely friend Valentyna Bohatyrets provided us with a unique opportunity to explore our passions and curiosities with a certain vigor that may have been impossible otherwise. Undoubtedly, our university, lecturers and students faced difficulties under the unusual circumstance of quarantine, and everyone was wondering how study habits and academic performance will develop in this strange situation. But every cloud has a silver lining. We met these challenges in a professional manner, learned how to cope with anxiety, think out of the box and stay positive whatever went down. All of us guys are separated only by physical distance, not emotional one. So don't forget about power of positive thinking and good luck on exams.
 Special thanks to Tanja Havlin for her engrossing course „Doing Europe” and opportunity to push our boundaries without crossing the borders.

170

 Maria Pylypyuk is with **Любомир Скрипчук** and **10 others**.

* Favourites · 25 May · 🌐

#STAYSAFE #STAYHOME.

We want to start this post exactly with these hashtags and this is why... This university year was extremely challenging and sophisticated for us. Not only because of graduating and becoming real experts, but also because of the lockdown and trying out new system of education from home. Finally, we are approaching to the finish line and in order to summarize what we've experienced throughout the last year, we present the "quarantine edition" of our annual magazine. Furthermore, we are eager to express our common opinion about our achievements.

has just began for us."
 -"The experience we've gained this year empowers and ignites the desire to learn."

The magazine includes our recommendations for the fellows on how to spend the lockdown period with benefit.

👍❤️🔥 23   7 shares

Conclusions. To recapitulate the value of HyFlex learning in creating a positive students' experience, I would emphasize that many are already voicing in favour of its benefits, and in my turn, I am absolutely positive about HyFlex learning that has changed the way of teaching. It has enabled us to reach out to the students more efficiently and effectively through chat groups, video meetings, MOODLE and also document sharing, especially during this pandemic. The students also find it is easier to communicate on (Googlemeet and Zoom). Personally, I will stick to these collaboration and communication software even after Coronavirus, I reckon traditional offline learning and e-learning can go hand by hand via HyFlex. There are, however, challenges to overcome. Some students without reliable internet access and/or technology struggle to participate in digital learning; this gap is seen across countries and between income brackets within countries. While some believe that the unplanned and rapid move to online learning – with no training, insufficient bandwidth, and little preparation – will result in a poor user experience that is uncondusive to sustained growth, others believe that a new hybrid model of education will emerge, with significant benefits. I believe that the integration of information technology in education will be further accelerated and that online education will eventually become an integral component of the present-day education. Despite the drawbacks, there are some obvious benefits to leveraging a HyFlex course model. It allows students more flexibility than ever before, meaning they can adjust and adapt as needed to accommodate their schedules. It also gives students access to a greater breadth of learning materials than they would otherwise receive.

Summing up, I'd like to cite Brown "Every learner is unique. Every teacher is unique. And every learner-teacher relationship is unique". What is clear from the pandemic is that ed-tech cannot replace the expertise of teachers but can complement teacher-led learning and support them to deliver their best, whether in the classroom or remotely. This is where leaders have a huge role to play in ensuring that blended approaches are underpinned by tools designed to complement teaching both in and out of the classroom. Add to these personalised technologies that create individual learning experiences for each student and the goal of effective, engaging blended learning or HyFlex is doomed to succeed.

As a result, after Covid-19 the world and education has changed dramatically, with the distinctive rise of e-learning, whereby teaching is undertaken remotely and on digital platforms. This resulted in the largest

“online movement” in the history of education. Importantly, research suggests that online learning has been shown to increase retention of information, and take less time, meaning the changes Coronavirus have caused might be here to stay. In many ways, HyFlex classes are a crash course, in a particular subject is a short course in which you are taught basic facts or skills, for both students and teachers – in everything virtual learning can bring to both fully-remote and more traditional classroom experiences. Students and instructors alike have the opportunity to stretch and discover what class styles work for them while also gaining valuable skills that will help them navigate today’s global labour market.

To crown it all, I am honoured and pleased to have been involved in HyFlex learning and creating students’ positive experience and I look forward to developing new patterns of communication with both my colleagues and Gen Z students.

References:

172

1. Havlin, T. (SoSe 2020). Jean-Monnet-Seminar – European Integration: Conflicts, Institutions, Policies, and Cohesion. Available at <https://moodle.uni-siegen.de/course/view.php?id=21358>
2. Jean Monnet Open Online Course of European Integration: Strategic Communication[website], 2018-19. Available at <https://www.eurosci.net/universities/yuriy-fedkovych-chernivtsi-national-university>
3. Klimovaa Blanka Frydrychova &Kacetl Jaroslav (2015). “Hybrid learning and its current role in the teaching of foreign languages”. – Procedia - Social and Behavioral Sciences, 182 (2015) 477 – 481. Retrieved from <http://www.sciencedirect.com> (Accessed June 20, 2020)
4. Mahmoodi-Shahrebabaki M. (2015). “On the Understated and Avant-garde Language Teaching Methods and Theories”. Int. J. Appl. Ling. Stud., 4(1): 17-23)
5. Maltese, R. (2020). “5 Tips for Delivering Better Hyflex Teaching Classes”. Retrieved from 5 Tips for Delivering Better Hyflex Teaching Classes | Kaltura (Accessed November 12, 2020)
6. O’Keeffe, A. (2020). “Instead of rote learning useless facts, children should be taught wellbeing”. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/02/instead-rote-learning-useless-facts-children-need-taught-wellbeing> (Accessed May, 20, 2020)

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.173-184>

УДК: 328.18(477)

© Анастасія Репецька¹

ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ У ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗАКОНОДАВЧОЮ ТА ВИКОНАВЧОЮ ВЛАДОЮ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано причини виникнення конфліктів між законодавчою та виконавчою владою в Україні, а також розглянуто технології врегулювання конфліктних ситуацій між гілками влади.

Розглянувши причини та врегулювання конфліктів у взаємодії між законодавчою та виконавчою владою в Україні, з'ясовано, що конфлікти існують на поверхні відносин між цими двома гілками влади. Тому, авторка вважає, що не потрібно сподіватися на розв'язування існуючих конфліктів в Україні між законодавчою та виконавчою владою без глибокого та корінного реформування в усіх сферах суспільного життя.

Ключові слова: *конфлікт, причини появи конфліктів, врегулювання конфліктів, взаємодія між законодавчою та виконавчою владою, гілки влади, суспільні відносини.*

Conflict resolution in the interaction between the legislature and the executive in Ukraine

The article analyzes the causes of conflicts between the legislature and the executive in Ukraine, reveals their factors and discusses technologies for resolving conflicts between branches of government.

Considering the causes and settlement of conflicts in the interaction between the legislature and the executive in Ukraine, it should be noted that conflicts exist on the surface of relations between these two branches of government. Therefore, the author believes that there is no need to hope for resolving the existing conflicts in Ukraine between the legislature and the executive without deep and radical reforms in all spheres of public life.

---

¹ Аспірантка кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та кафедри історії Сучавського університету Стефана сел Маре. E-mail: repetska.anastasia@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0001-6922-5054>

Keywords: *conflict, causes of conflicts, conflict resolution, interaction between legislative and executive powers, branches of power, public relations.*

Постановка проблеми. Сьогодні, у нашій державі, проблематика конфлікту є такою, що включена у різні наукові напрями. Конфлікт як явище існує у сфері досліджень політології, державного управління, соціології, історії, педагогіки, філософії, психології тощо. Важливе значення при вивченні проблем та причин появи конфліктів в органах державної влади мали дослідження соціології соціальних конфліктів Л. Кріберга, функціонального конфлікту Л. Козера, конфліктної соціології Р. Коллінза, концепції загальності соціального конфлікту, властивого постіндустріальному суспільству А. Турена, концепції конфліктної моделі суспільства Р. Дарендорфа, загальної теорії конфлікту К. Боулдинга та концепції людських відносин Е. Мейо. В основу такого підходу до конфліктної взаємодії влади та громадськості покладено бачення цими всіма авторами особливостей політичного розвитку соціума. Втім дана проблема є ще недостатньо дослідженою, тому слід глибше розглянути причини та врегулювання конфліктів між законодавчою і виконавчою владою в Україні.

174

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи специфіку дослідження конфліктів між законодавчою та виконавчою владою в Україні, існує необхідність використання великої кількості теоретичних матеріалів, а також статей та аналітичних досліджень.

Поява конфліктів між законодавчою та виконавчою владою, а також фактори та технології їх врегулювання розглядає досить багато зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких варто назвати роботи А. Бандурки (Бандурка, 1997, 196), І. Ващенко (Ващенко, 2002, 256), Н. Довгань (Довгань, 2004, 148-149), О. Кравченко (Кравченко, 2004, 103-112), О. Здравомислова (Здравомислова, 1996, 317), О. Салієнко (Салієнко, 2015, 94-100), Н. Федчун (Федчун, 2009, 20), та ін.

Водночас, поза увагою дослідників залишилось ряд проблем, які вимагають подальшого аналізу.

Мета статті – виявити причини появ конфліктів між законодавчою та виконавчою владою в Україні, а також розглянути технології врегулювання конфліктних ситуацій між гілками влади.

Для досягнення мети, нами були визначені такі дослідницькі **завдання:** (1) визначити причини появи конфліктів між законодавчою

та виконавчою гілками влади в Україні; (2) дослідити їх фактори; (3) з'ясувати технології врегулювання конфліктних ситуацій між гілками влади.

Виклад основного матеріалу. Теперішній процес розвитку суспільства в Україні супроводжується конфліктами між законодавчою та виконавчою гілками влади, фракціями у Верховній Раді України, Апаратом Президента України та Апаратом Кабінету Міністрів України, а також між владою та різними верствами населення. Конфлікти у взаємодії між законодавчою та виконавчою гілками влади можуть бути початком криз, зокрема й криз суспільного розвитку. Відповідно першорядні трансформаційні соціальні процеси викликають конфліктні ситуації, вихід з яких слугуватиме для того, щоб стабільно розвивалася наша держава. Це свідчить про те, що в процесі створення нової для України системи владного управління проблема конфліктних ситуацій між гілками влади потребує глибокого теоретичного осмислення й вирішення низки надзвичайно важливих питань.

Тому взаємодія законодавчої та виконавчої влади в демократично-правовій державі ставить собі за мету поширення у всі сфери суспільного й державного життя демократичних прав, свобод та впливу громадян. Проте якщо система взаємодії між законодавчою та виконавчою владою не є ефективною і не приносить очікуваних результатів, а також не виконує роль комунікації та діалогу, то виникають конфлікти або певні протестні явища. Проте, такий суспільний феномен як конфлікт супроводжує людство на всіх етапах існування і його не можливо уникнути. Але, на нашу думку, конфлікт між законодавчою та виконавчою владою може дати й позитивні результати, якщо чітко усвідомлювати причини його появи та можливості врегулювання.

Однак, конфлікти між гілками влади потрібно не тільки своєчасно вирішувати, але й вчасно попереджати. На вищому державному рівні це функція глави держави як гаранта дотримання Конституції, на нижчих рівнях таку стримуючу роль можуть та повинні відігравати глави регіонів, адміністрацій, представницькі й судові органи та ін. (Гуменюк, 2015, 351-360).

Наявність українських конфліктів між законодавчою та виконавчою гілками влади, зумовлена цілим рядом юридичних і загальносоціальних факторів. До найбільш суттєвих, на нашу думку, слід віднести:

- перехідний стан суспільних відносин;
- відхід від однієї пануючої ідеології;
- від керівництва суспільством однієї політичної партії до політичної та ідеологічної багатоманітності;
- відсутність у владних структур досвіду вирішення складних національних питань шляхом консенсусу між національними та місцевими державними;
- відставання процесуальних конституційно-правових норм від матеріальних;
- відсутність належного набору організаційно-правових механізмів для вирішення конфліктів між різними суб'єктами державно-правових відносин;
- низький рівень політичної та правової грамотності представників усіх класів, особливо національних установ (представників державного апарату);
- бажання законодавчої та виконавчої влади отримати для себе якомога більше повноважень;
- втручання законодавчої влади в компетенції виконавчої влади, і навпаки;
- протиріччя в законодавстві;
- неякісне правове регулювання суспільних відносин;
- недодержання суб'єктами державно-правових відносин конституційних норм, законів та підзаконних актів;
- різне тлумачення гілками влади норм Конституції.

176

А до технологій врегулювання конфліктів між гілками влади належать систематичні переговори між представниками конфліктуючих влад, обмін документами, робота погоджувальних комісій та інше (Гуменюк, 2015, 351-360). Правові та політичні засоби врегулювання конфліктів, переплітаючись, успішно доповнюють один одного. Зокрема, політичне врегулювання конфліктів повинне закінчуватися виробленням і підписанням документів, що мають правову силу. Водночас не існує якогось єдиного, універсального способу врегулювання конфліктів, оскільки будучи украй складним явищем, конфлікти вимагають комплексного підходу для їх мирного вирішення (Гуменюк, 2015, 462-474).

Кожна політична система пристосовує свій механізм врегулювання конфліктів до відповідних умов, що сформувалися в суспільстві й зовнішньому світі, менталітету народу та стану суспільної свідомо-

сті. Він опосередковується ідеологічними нормами правлячого класу, домінуючим способом виробництва, ступенем соціальної відкритості (соціальної закритості), характером соціальних зв'язків та рівнем легітимності режиму. «Однак саме вміння толерантно і з увагою до всіх сторін конфлікту вирішувати такі проблемні ситуації є важливим елементом, способом гуманізації суспільної свідомості, свідченням відповідальності, зрілості й демократичної готовності до змін» (Гуменюк, 2015, 462-474).

У цьому контексті важливо згадати конфлікт між гілками влади в Україні 2007 р., пов'язаний з указом тодішнього президента В. Ющенка про розпуск Верховної Ради України (Офіс Президента України, офіційне інтернет-представництво, 2007), котрий вимушений був піти на такий крок через узурпацію повноважень виконавчою владою за рахунок використання парламентської більшості, а також, щоб захистити конституційні права громадян. Спроби вирішити даний конфлікт за столом переговорів свідчить про усвідомлення державною владою важливості використання гуманістичних цінностей у своїй діяльності.

177

Розглядаючи діяльність законодавчої та виконавчої влади в Україні, варто проаналізувати також конфліктні явища, що виникали між ними та гальмували демократичний розвиток держави. Законодавча та виконавча влада має власні компетенції, самостійну систему органів і керується відповідним законодавством. Проте, у реальному житті функції двох гілок влади часом перехрещуються або вступають у взаємні суперечності, що спричиняє конфлікт із характерними ознаками (Гуменюк, 2015, 351-360).

Отже, на думку Л. Гуменюк: «Конфлікт – це такі відносини між суб'єктами соціальної взаємодії, що характеризується їх протиставленням на основі протилежно спрямованих мотивів (потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань) чи суджень (думок, поглядів, оцінок і т.п.)». (Гуменюк, 2015, 47-48). Тому конфлікти між гілками влади повинні завжди вирішуватися та врегульовуватися легітимними, конституційними засобами. Порушення Конституції якраз і породжує конфлікт між властями. Навіть, якщо конфлікт між гілками влади врегулюється неконституційним шляхом, його завершення повинне мати юридичну форму. Крім того, над двома гілками влади немає ніякого вищого арбітра, ніж сам суверенний народ. Тому конфлікт у сфері розподілу влади може бути розглянутий і вирішений або цією

ж владою, або народом – шляхом референдуму або такого безпосереднього волевиявлення, яке характерне для революційних ситуацій. Крім того, довготривалий конфлікт між гілками влади створює соціальну та політичну кризу в суспільстві й негативно позначається на різних сторонах життя. Тому й вирішення такого конфлікту передбачає достатньо широке залучення різних політичних сил до участі в ситуації, що виникла (Гуменюк, 2015, 351-360).

Сучасна практика діяльності законодавчої та виконавчої влади в Україні свідчить, що «їх взаємні претензії багато в чому справедливі. Хоча законодавча влада й заклала, прийнявши понад 500 законів, основу для здійснення докорінних реформ, але темпи законодавчої роботи далеко не відповідають сучасним вимогам. Багато зауважень викликають якість та стабільність законодавства, планування й організація законодавчих робіт. Недостатньою є наукова обґрунтованість законів, досить часто відсутня належна система врахування суспільної думки, чимало хиб є у використанні законодавчої техніки. Рівень політичної і правової культури багатьох депутатів заважає приймати конче необхідні компромісні рішення, не дозволяє позбутися правового нігілізму» (MegaLib.com.ua, 2013-2020).

«Значні недоліки і відступи від вимог законів властиві й діяльності виконавчої влади. На її роботі позначається те, що й досі не створено дієву загальнодержавну виконавчу вертикаль від Президента до місцевої адміністрації. Це породжує відсутність чіткого розподілу повноважень виконавчих і представницьких органів влади на місцях. Відсутнє чітке законодавче регулювання відносин між різними центрами виконавчої влади – адміністрацією Президента, Кабінетом Міністрів, міністерствами, виконавчими органами на місцях. На невисокому рівні перебуває державна дисципліна. Слід посилити контроль за виконавчою діяльністю, належним використанням механізмів юридичної відповідальності за порушення законності та дисципліни» (MegaLib.com.ua, 2013-2020).

На нашу думку, для подолання властивих діяльності як законодавчої, так і виконавчої влади недоліків в умовах сьогодення необхідне більш чітке розмежування діяльності законодавчої і виконавчої гілок влади, підвищення якості роботи кожної з них. «Йдеться про подолання неприхованого втручання у сферу компетенції іншої гілки влади, вихід кожної з гілок за межі її конституційних повноважень. Слід ліквідувати таку прогалину, як відсутність достатньо де-

тального розмежування і закріплення заходів взаємодії законодавчої і виконавчої гілок влади. Вагомий внесок у цю справу зроблено шляхом прийняття Конституційного договору між Верховною Радою та Президентом України» (MegaLib.com.ua, 2013-2020).

Тому, вважаємо, що доцільно розглянути одну із суперечливих діяльностей уряду України за роки її незалежності. На нашу думку, найбільш конфліктним є уряд Ю. Тимошенко (як перший, так і другий). Перший уряд Ю. Тимошенко – Уряд України, який діяв в період з 4 лютого до 8 вересня 2005 р., затверджений після Помаранчевої революції. Варто зазначити, що в цьому у першому кабміні Тимошенко не було жодного міністра від БЮТ, окрім самої Ю. Тимошенко. Також варто зауважити, що В. Ющенко не призначив жодного керівника обласної державної адміністрації від партії «БЮТ».

Основними моментами, які характеризували внутрішньо-економічну діяльність кабінету міністрів Ю. Тимошенко, стали:

1) «підвищення зарплат, пенсій, стипендій – в півтора-два рази (у вересні-2005 порівняно з червнем-2004)» (MediaPORT, 2005);

2) «виконуючи передвиборні обіцянки Президента В. Ющенка – уряд в 2005 р. в 12 разів підвищив розмір одноразової допомоги при народженні дитини» (Допомога при народженні дитини: 2001-2008);

3) заяви про необхідність масової реприватизації 3000 підприємств (Українская правда, 2005). В результаті цього державі було повернуто контроль тільки над найбільшим металургійним комбінатом «Криворіжсталь»;

4) у квітні-травні 2005 р. – пройшли так звані «бензинова, цукрова, м'ясна кризи» – коли ціни на цукор та бензин за 2-3 тижні піднімалися на 30%-50%. Ці «кризи» мали ознаки «картельної змови» і тому – уряд Ю. Тимошенко повернув ціни на колишні рівні через місяць-півтора (діючи, в основному, ринковими методами – «товарними інтервенціями»):

• «м'ясна криза» була викликана тим, що Ю. Тимошенко в перші місяці свого прем'єрства – підвищила зарплати та пенсії в півтора рази. Це викликало зростання попиту на м'ясо, тоді уряд зняв мито на ввезення м'яса, спекулятивні ціни впали, але політичні опоненти Ю. Тимошенко – В. Ющенко та В. Янукович – продовжували критикувати Ю. Тимошенко. Водночас, уряд прийняв рішення про значне збільшення виробництва м'яса птиці, внаслідок реалізації цієї про-

грами через через кілька років Україна перетворилася з імпортера в експортера «курячого м'яса»;

- «цукрова та бензинова кризи» мали ознаки «картельної змови, яка призвела до стрибка цін на 30%-50%» (BBC UKRAINIAN.com, 2005). «Уряд організував завезення партії тростинного цукру та відмінив мита на ввіз нафтопродуктів в Україну. І за місяць-два ціни повернулися на минулий рівень. Окрім того, «цукрову кризу» розслідував Антимонопольний комітет, який (аж через рік, в квітні 2006 року) прийняв рішення, що «цукрова криза» була «змовою монополістів», і нарахував на винуватців штрафи понад 20 млн. гривень». Тому саме під час «бензинової кризи» В. Ющенко, на засіданні РНБО в травні 2005 р., вперше в різкій формі зробив зауваження Ю. Тимошенко за «тиск на оптових продавців бензину».

Тодішній президент В. Ющенко у виступі на Майдані 24 серпня на День Незалежності України назвав уряд Ю. Тимошенко «найкращим». Однак, через два тижні – 8 вересня 2005 р. В. Ющенко відправив уряд Ю. Тимошенко у відставку. За його словами відбулося це: «У зв'язку з неврегульованими конфліктами всередині виконавчої гілки влади. Ющенко стверджував, що Тимошенко діяла в інтересах окремих бізнесових кіл, зокрема, мовляв, рішення Уряду щодо реприватизації Нікопольського феросплавного комбінату стали останньою краплею, яка примусила Ющенка відправити уряд у відставку».

За даними BBC UKRAINIAN: «13 вересня 2005 р. Президент України В. Ющенко звинуватив экс-прем'єра Ю. Тимошенко в зраді ідеалів Майдану. В інтерв'ю інформагентству Associated Press він сказав, що коли Ю. Тимошенко очолювала компанію ЄЕСУ, вона накопичила 8 мільярдів гривень боргів і використала посаду прем'єр-міністра, щоб домогтися їх списання» (BBC UKRAINIAN.com, 2005).

Друге прем'єрство Ю. Тимошенко прийшлося на час всесвітньої фінансово-економічної кризи (2008-2009 рр.), через що її уряд змушений був долати численні нестандартні виклики, що загрожували колапсом економіці країни. Крім того, роботу уряду ускладнювали численні перепони з боку В. Ющенка та його команди, про що уряд Ю. Тимошенко неодноразово заявляв. 18 грудня 2008 р. Ю. Тимошенко вперше звинуватила Нацбанк у свідомій маніпуляції гривнею, а Президента В. Ющенка – у змові з керівництвом НБУ, що призвело до падіння курсу національної валюти до рівня 8 грн. за долар США (Українська правда, 2008). Розгорталася газова криза, під час якої В.

Ющенко зайняв позицію захисту корумпованого посередника «Рос-УкрЕнерго». Незважаючи на цей фактор та на тиск з боку Президента, кризу було подолано, а Ю. Тимошенко стала для В. Ющенка першим ворогом.

5 лютого 2009 р. Верховна Рада вдруге не підтримала постанову про відставку уряду Ю. Тимошенко (Українська правда, 2008). Вже 10 лютого 2009 р. Президент В. Ющенко на засіданні РНБО виступив з різкою критикою Ю. Тимошенко та економічної політики її уряду. Прем'єр відкинула звинувачення (Українська правда, 2009).

Незважаючи на протистояння з Президентом та протидію опозиції, а головне – на розпал світової економічної кризи, Ю. Тимошенко не допустила дефолту країни (Українська правда, 2009).

Висновки. Таким чином, доречно зауважити, що співвідношення повноважень виконавчої та законодавчої влади є, без сумніву, ключовою, але не вирішальною обставиною, яка характеризує дотримання принципу поділу влади в Україні. Одним із найважливіших питань державного будівництва в сучасній Україні є розмежування суб'єктів компетенції та повноважень між органами державної влади.

Однак на сучасному етапі розвитку української держави актуальним є питання вирішення проблеми політичних конфліктів, тобто швидкого їх врегулювання. Тому подолання політичних конфліктів повинно супроводжуватися подальшим задоволенням інтересів конфліктуючих сторін та отриманням прогресивного результату для всього суспільства після конфліктних ситуацій.

Отже, слід зазначити, що лише справді розвинена, демократична країна та правова держава повинна мати численний набір ефективних методів врегулювання конфліктів між законодавчою та виконавчою владою без використання фізичного насилля, дискримінації, відкидання проблеми та інших факторів, які здатні лише поглиблювати протистояння. Здатність врегульовувати конфлікти – це також ознака розвиненої соціальної свідомості, яка може скеровувати суспільство на цивілізований захист своїх інтересів, а владу – до швидкого, але демократичного вирішення суспільних проблем.

Джерела та література:

1. Бандурка А.М. (1997), Конфликтология, Харьков: Ун-т внутрен. дел, 196 с.
2. Ващенко І.В. (2002), Конфлікти: сучасний стан, проблеми

та напрями їх вирішення в органах внутрішніх справ, Харків: ОВС, 256 с.

3. Гуменюк Л.Й. (2015), Соціальна конфліктологія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 564. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/445/1/%D0%93%D1%83%.pdf>

4. Довгань Н. (2004), Технології врегулювання конфліктів у державному управлінні, Київ: Вид-во НАДУ, С. 148-149.

5. Допомога при народженні дитини (2001–2008). URL: http://zakona.net.ua/links12_5.htm

6. Здравомыслов А.Г. (1996), Социология конфликта: учеб. пособие, Москва: АспектПресс, 317 с.

7. Кравченко О.П. (2004), Погляд конфліктолога на онтосинтез конфлікту, Соціологічні дослідження, № 9, С. 103-112.

182 — 8. Офіс Президента України (офіційне інтернет-представництво). 2007. Указ Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» № 264/2007 від 2 квітня 2007. URL: <https://web.archive.org/web/20070405190057/http://www.president.gov.ua/documents/5961.html>

9. Салієнко О.О. (2015), Природа та причини конфліктів між законодавчою та виконавчою владою в Україні, Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, № 1, С. 94-100.

10. Українська правда, (2008), Регіони не змогли відправити Тимошенко у відставку. URL: https://www.pravda.com.ua/news_print/2008/7/11/78676.htm

11. Українська правда. 2008. Скандальний брифінг Тимошенко: Президент покриває і заробляє на валютних спекуляціях. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/12/18/3642740>

12. Українська правда. 2009. Тимошенко: всупереч президенту, ВР і опозиції ми не допустили дефолту. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/timoshenko-vsuperech-prezidentu-vr-i-opozitsiyi-mi-ne-dopustili-defoltu.html>

13. Українська правда. 2009. Ющенко і Тимошенко почубилися на РНБО, як кішка з собакою. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2009/02/10/37_24698/

14. Украинская правда. 2005. Тимошенко може реприватизувати до 3000 підприємств, які покривав Кучма і Ко. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2005/02/16/4385734/>

15. Федчун Н.О. (2009), Конфлікти в діяльності органів місцевого самоврядування: причини, шляхи розв'язання та прогнозування: автореф. дис. канд. наук з держ. упр., Київ: Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 20 с.

16. BBC UKRAINIAN.com. 2005. Ющенко: Тимошенко зловживала посадою. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2005/09/printable/050913_yushchenko_ap.shtml

17. MegaLib.com.ua. 2013-2020. Взаємодія законодавчої, виконавчої гілок влади та референдуму в системі народовладдя. URL: http://megalib.com.ua/content/1295_Vzaemodiya_zakonodavchoi_vikonavchoi_gilok_vladi_ta_referendymy_v_sistemi_narodovladdya.html

18. MediaPORT. 2005. За рік (червень до червня) номінальна зарплата в Україні зросла майже на 40%. URL: http://www.mediaport.ua/news/ukraine/25700/za_god_nominalnaya_zarplata_v_ukraine_vyiroslo_pochti_na_40

References:

1. Bandurka A.M. (1997), *Konfliktologiya*, Kharkov: Un-t vnutren. del, 196 s.

2. Vashchenko I.V. (2002), *Konflikty: suchasnyi stan, problemy ta napriamy yikh vyryshennia v orhanakh vnutrishnikh sprav*, Kharkiv: OVS, 256 s.

3. Humeniuk L.I., 2015. *Sotsialna konfliktologhiia*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 564. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/445/1/%D0%93%D1%83%.pdf>

4. Dovhan N. (2004), *Tekhnologii vrehuliuvannia konfliktiv u derzhavnomu upravlinni*, Kyiv: Vyd-vo NADU, S. 148-149.

5. *Dopomoha pry narodzhenni dytyny (2001–2008)*. URL: http://zakona.net.ua/links12_5.htm

6. Zdravomyслов А.Н. (1996), *Sotsyologhiia konfliktka: ucheb. posobyе*, Moskva: AspektPress, 317 s.

7. Kravchenko O.P. (2004), *Pohliad konfliktoloha na ontosyntezy konfliktu, Sotsiolohichni doslidzhennia*, № 9, S. 103-112.

8. Ofis Prezydenta Ukrainy (ofitsiine internet-predstavnytstvo). 2007. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro dostrokovе prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy» № 264/2007 vid 2 kvitnia 2007. URL: <https://>

---

web.archive.org/web/20070405190057/http://www.president.gov.ua/documents/5961.html

9. Saliienko O.O. (2015), Pryroda ta prychny konfliktiv mizh zakonodavchoiu ta vykonavchoiu vladoiu v Ukraini, Visn. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, № 1, S. 94-100.

10. Ukrainska pravda. 2008. Rehiony ne zmohly vidpravty Tymoshenko u vidstavku. URL: https://www.pravda.com.ua/news_print/2008/7/11/78676.htm

11. Ukrainska pravda. 2008. Skandalnyi bryfinh Tymoshenko: Prezydent pokryvaie i zarobliaie na valiutnykh spekuliatsiiakh. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/12/18/3642740>

12. Ukrainska pravda. 2009. Tymoshenko: vsuperech prezidentu, VR i opozytsii my ne dopustyly defoltu. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/timoshenko-vsuperech-prezidentu-vr-i-opozitsiyi-mi-ne-dopustili-defoltu.html>

184 — 13. Ukrainska pravda. 2009. Yushchenko i Tymoshenko pochubylisia na RNBO, yak kishka z sobakoiu. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/02/10/3724698/>

14. Ukraynskaia pravda. 2005. Tymoshenko mozhe reprivatyzuvaty do 3000 pidpriemstv, yaki pokryvav Kuchma i Ko. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2005/02/16/4385734/>

15. Fedchun N.O. (2009), Konflikty v diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: prychny, shliakhy rozviazannia ta prohnozuvannia: avtoref. dys. kand. nauk z derzh. upr., Kyiv: Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, 20 s.

16. BBC UKRAINIAN.com. 2005. Yushchenko: Tymoshenko zlovzhyvala posadoiu. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2005/09/printable/050913_yushchenko_ap.shtml

17. MegaLib.com.ua. 2013-2020. Vzaiemodiia zakonodavchoi, vykonavchoi hilok vlady ta referendumu v systemi narodovladdia. URL: http://megalib.com.ua/content/1295_Vzaemodiya_zakonodavchoi_vikonavchoi_gilok_vladi_ta_referendymy_v_sistemi_narodovladdya.html

18. MediaPORT. 2005. Za rik (cherven do chervnia) nominalna zarplata v Ukraini zrosla maizhe na 40%. URL: http://www.mediaport.ua/news/ukraine/25700/za_god_nominalnaya_zarplata_v_ukraine_vyiroslo_pochti_na_40

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.185-201>

УДК: 323.23

© Андрій Конет¹

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ: ПОНЯТТЯ, КОНЦЕПЦІЇ, МЕХАНІЗМ ДІЇ

У статті проаналізовано феномен політичної маніпуляції, як механізму використання прихованих технологій у політичній сфері для досягнення політичних цілей. Розглянувши три теоретичних підходи до пояснення маніпуляції, автор зазначає, що найчастіше її сприймають як деструктивну. Маніпуляцію в конструктивному плані представляють рідше. Неоднозначним є нейтральний підхід до маніпуляції, прихильники якого відстоюють суперечливі ідеї. Аналіз маніпуляції поза етичною оцінкою дає змогу визнати наступні ознаки явища: комунікаційний акт, характер якого залежить від цілей суб'єкта; альтернатива наказової влади, що передбачає ненасильницьке досягнення суб'єктом своїх цілей; часто виключає явні загрози для об'єкта.

185

Автор вважає, що маніпуляцію слід розглядати амбівалентно: якщо дії суб'єкта враховують інтереси об'єкта, то процес маніпуляції набуває конструктивних рис і інтерпретується як соціально схвалюване, творче, хоч і приховане управління. Якщо ж суб'єкт діє корисливо, то маніпуляція має негативне забарвлення і засуджується суспільством. Політична маніпуляція – використання маніпулятивних технологій у політичній сфері для досягнення політичних цілей. Інструментом політичної маніпуляції найчастіше виступають медіа-засоби, за допомогою яких можна оперативно охопити максимально велику аудиторію. Визначено, що наслідком нерозривного зв'язку політичного маніпулювання з медіа є зміна характеру політичного маніпулювання разом зі зміною специфіки медіа.

---

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: akonet@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2556-8594>

Ключові слова: політична маніпуляція, конструктивний, деструктивний, нейтральний підходи до маніпуляції, маніпулятивні технології.

Political Manipulation: Definitions, Concepts, Mechanism of Action

The article analyzes the phenomenon of political manipulation, as a mechanism for using hidden technologies in the political sphere to achieve political goals. Having considered three theoretical approaches to the explanation of manipulation, the author notes, that it is often perceived as destructive. Manipulation in terms of design is less common. The neutral approach to manipulation, whose supporters advocate contradictory ideas, is ambiguous. Analysis of manipulation outside of ethical evaluation allows us to recognize the following signs of the phenomenon: communication act, the nature of which depends on the goals of the subject; an alternative to the commanding power, which provides for the non-violent achievement of the subject's goals; often eliminates obvious threats to the object.

186

The author believes that manipulation should be considered ambivalent: if the actions of the entity take into account the interests of the entity, then the process of manipulation acquires constructive features and is interpreted as socially acceptable, creative, albeit covert management. If the subject acts selfishly, then the manipulation has a negative color and is condemned by society. Political manipulation – the use of manipulative technologies in the political sphere to achieve political goals. The tool of political manipulation is often media, with which you can quickly reach the largest possible audience. Obviously, the inextricable link between political manipulation and the media is a change in the nature of political manipulation, along with a change in the specifics of the media.

Keywords: political manipulation, constructive, destructive, neutral approaches to manipulation, manipulative technologies.

Постановка проблеми. Сучасні можливості впливу на політичну систему з використанням інформаційно-комунікативних технологій вивели політичні відносини на якісно новий рівень, забезпечивши зворотний зв'язок між владою і громадянами, опозицією і суспільством, владою і опозицією. Сучасні політичні події в Україні зумовили актуалізацію проблеми дослідження маніпулювання свідомістю електорату у виборчому процесі. У державі бракує довіри і до влади, і до опозиції. В цій ситуації потенціал, закладений у концепціях мані-

пулювання свідомістю у виборчому процесі, повинен ретельно аналізуватися, щоб їх можна було використати з максимальною користю для застереження впливу на суспільство.

Аналіз поняття «маніпуляція» у словниках європейських мов показав, що зазвичай його визначають як «поводження з об'єктами з певними намірами, цілями» (Кара-Мурза, 16). Корінь слова «маніпуляція» походить від латинського «manus» – рука (manipulus – пригорща, жменя, від manus – рука і ple – наповнювати) (Доценко, 44). В Оксфордському словнику англійської мови маніпуляція (manipulation) визначена як майстерне управління кимось чи чимось (English Oxford Living Dictionaries). Якщо в медицині «маніпуляція» означає огляд якоїсь частини тіла за допомогою рук чи лікувальні процедури, які роблять руками, і акцент робиться на спритності, вправності при виконанні маніпуляційних дій, то розгляд поняття «маніпуляція» в технічній сфері вказує на певні дії з важелями механізму (машини, верстата), зробленого руками. Самі ж важелі часто називають маніпуляторами (Доценко, 45).

187

У «Новому тлумачному словнику української мови» поняття «маніпуляція» пояснюється як, «виконувана руками складна дія, що звичайно вимагає вправності, вміння тощо; процедура, операція. Те саме, що махінація, шахрайство» (Новий тлумачний словник, 142). На нашу думку, це представляє інтерес у контексті переносного значення терміну.

Виходить, що початкове поняття «маніпуляція» означало певні складні дії, які здійснювалися руками і вимагали майстерності виконання. Схожого роду маніпулювання нині застосовується майже повсюдно, зокрема в техніці, мистецтві, медицині й інших сферах. Втім, як і в більшості багатозначних понять (омонімів), у слова «маніпуляція» є переносне значення, в якому воно визначається як фокусна чи корислива дія обманного характеру, мета якої – створення у свідомості об'єкта маніпулювання різноманітних ілюзій при сприйнятті будь-яких явищ дійсності (Ермаков, 216). Тут суть дій маніпулятора – не майстерне управління якимось механізмом, а віртуозний вплив на увагу і свідомість людини шляхом використання різних прийомів. Саме у такому сенсі часто використовується політичне маніпулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У кінці ХХ – початку ХХІ ст. феномен політичної маніпуляції збагатився різними підхода-

ми до його аналізу. Ці питання досліджувались у працях Т. В. Дейка, Р. Броуді, Р. Д. Ліфтона, Р. Чалдіні, Е. Аронсона. Для нашого дослідження інтерес представляють наукові роботи Е. Бека, М. Фостера, Д. Волкогонова, О. Зівалевича, С. Голкара, Р. Холідея, К. Сун та ін. В їх працях, як і загалом у сучасній науковій та публіцистичній літературі, є багато трактувань поняття «маніпуляція», що свідчить про неоднозначність даного терміну та про значну кількість підходів до його розгляду у політичному процесі.

Важливо зазначити, що термін «маніпуляція» часто пов'язують з такими феноменами як інформаційна війна, «м'яка сила», пропаганда, «промивання мозку», «макіавеллізм», дезінформація, політичні ігри тощо. «Маніпуляція» часто вживається як синонім «впливу», «навіювання», «переконання», які найбільш повно та цілісно відображені в психологічних словниках.

188
— Так, М. Ю. Кондратьєв і В. А. Ільїн пояснюють вплив як усвідомлений і цілеспрямований процес впливу одного з учасників спільної діяльності та спілкування на іншого (Кондратьєв, Ильин, 79). Це процес і результат зміни суб'єктом впливу поведінки іншої людини (об'єкта впливу), її установок, намірів, уявлень, оцінок у ході взаємодії з нею (Краткий психологический словарь, 57). Навіювання – це цілісний, спрямований процес (не) прямого впливу на психіку людини, орієнтований на її специфічне програмування, на здійснення нею навіюваного змісту (Словарь практического психолога, 58). Під переконанням розуміють процес, через який погляди і поведінка людини без примусу піддаються словесному впливу інших людей (Философский энциклопедический словарь).

Мета даної статті є дослідження поняття, концепцій, механізмів дії політичної маніпуляції як доволі поширеного явища сучасності.

Виклад основного матеріалу. Представлені концепти поняття «маніпуляція» свідчать, що вони тісно пов'язані між собою. Очевидно, що навіювання, вплив і переконання передбачають пряму суб'єкт-об'єктну комунікацію. Всі вони мають процесуальний, динамічний характер і спрямовані на зміну внутрішнього стану людини чи групи людей. Водночас у них є і суттєві відмінності. По-перше, вплив, на відміну від навіювання, передбачає не лише психологічний акт. Вплив здійснюється і в фізичному просторі, зокрема прикладом впливу є удар чи рукоштовкання. Вплив не припускає цільового про-

грамування свідомості людини, на відміну від навіювання; він може бути прямим з певним задумом як пропаганда (Kamassa, 175), хоч часто є непрямим і здійснюється ненавмисно. Натомість, навіювання – завжди заздалегідь продумана програма. Особливою рисою переконання, що відрізняє його від близького за змістом навіювання, є процесуальна відкритість, при якій суб'єкт не вдається до психологічних прийомів і тиску.

Наскільки близькі за змістом вказані поняття до «маніпуляції», показує психологічний словник (Большой психологический словарь, 245). «Маніпулювання» тут розглядається як комунікативний вплив, що актуалізує в об'єкта впливу певні мотиваційні стани (почуття, атитюди, стереотипи), які спонукають його до поведінки, бажаної (вигідної) для суб'єкта впливу. При цьому воно не обов'язково повинно бути невідгідним для об'єкта впливу.

Порівнюючи цей підхід із наведеними вище поняттями, можна зробити висновок, що вплив і навіювання є складовими частинами маніпулювання. Маніпуляція, як і вплив, і навіювання є суб'єкт-об'єктним процесом. Мета маніпулювання полягає в навіюванні об'єкту установок, цілей та поведінки через певний психологічний, фізичний, прямий чи непрямий вплив. Попри це, маніпуляція і переконання – полярні поняття, тому що переконання, на відміну від маніпулювання, має відкритий характер, при якому суб'єкт впливу не приховує своїх цілей і позицій (Kamassa, 176). Маніпуляція ж, заздалегідь виключає можливість розкриття перед об'єктом впливу своїх цілей, ознайомлення його з реальними цінностями, намірами та повідомленнями, що є у впливі, який здійснює суб'єкт (Kamassa, 176).

Цікаве визначення політичного маніпулювання дає М. Головатий, який пише, що «це система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язати певні ідеї, цінності; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямі. Здійснюється через різноманітні ЗМІ – пресу, радіо, телебачення, кіно, рекламу, комп'ютерну техніку тощо. Технологічно політичне маніпулювання багато запозичило від маніпулювання на загал, як виду психологічного впливу, досконале здійснення якого призводить до прихованого спонукання іншої людини до намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями» (Політологічний словник, 455).

Отже, в науковому та публіцистичному дискурсі є безліч пояснень даного терміну, які акумулювалися впродовж тривалого часу, хоч єдина думка про те, хто є родоначальником теорії маніпуляції відсутня. Також невідомо, як і коли маніпулювання почали активно застосовувати на практиці в різних видах діяльності. Попри це, вважаємо, що перші теоретичні концепції маніпуляції відносяться до давньогрецької софістики (грец. *sophisma* – вигадка, хитрість, виверт) – навмисного вживання в суперечках і доказах помилкових аргументів, оснований на свідомому порушенні логічних правил (софізмів) (Гуманитарний портал. Софістика). Додамо, що такі різні словесні хитрощі допомагали ввести слухача в оману.

Так, одним з перших теоретиків маніпуляції називають італійського мислителя Н. Макіавеллі. Його знаменита праця «Державець» – це збірка рекомендацій для правителів щодо досягнення та захоплення влади, управління народом, ведення зовнішньої та внутрішньої політики. Для нас особливий інтерес в роботі Макіавеллі має наступна теза: «великі справи здійснювали ті державці, які мало зважали на вірність обіцянкам, вміли лукавством обплутати людей і таким чином, зрештою, взяли верх над тими, які покладалися на порядність (Макиавелли, 72). Цей вислів демонструє пріоритет таємних і хитрих засобів, до яких може вдаватися правитель, чи особа, що бере участь у політиці й управлінні. Важливо згадати також, що Н. Макіавеллі вперше увів у політичну науку поняття «натовп».

Він вважав, що натовп – це маса людей, які мало розуміються на тому, що дійсно являє собою правитель, а звертають увагу лише на те, що демонструє чи як представляє (*image*) себе правитель (Макиавелли, 86). Тож, важливо розрізняти поняття народу і натовпу. Перші більше спираються на розум, тоді як другі – на почуття і пристрасті. На думку Макіавеллі, розумний правитель повинен вміти керувати пристрастями, як для власного блага, так і для блага держави (Макиавелли, 160-162).

В кінці XIX – середині XX ст. до проблем маніпулювання суспільною свідомістю зверталися відомі дослідники цього часу, які вивчали суть і специфіку рухів мас – Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, А. Грамші, Г. Лассуел.

Французький психолог, соціолог і антрополог Г. Лебон у праці «Психологія мас» писав, що в основі управління людьми лежать ідеї, почуття і звичаї, носіями яких є представники даного суспільства

(Лебон, 145). Він виділив ключові риси мас, які відкривали можливість для управління людьми. По-перше, відчуття непереборної сили, що виникає в свідомості індивіда, який перебуває під впливом чисельного натовпу; воно ліквідує індивідуальну відповідальність людини за свої дії, адже перекладає її на натовп загалом. По-друге, заразливість: будь-які почуття, що виникають у натовпі, охоплюють всіх його учасників. По-третє, вразливість людей до навіювання, що виникає через придушення раціональних думок особи в натовпі (Лебон, 145). Вказані риси створюють сприятливий ґрунт для впровадження в масову свідомість будь-яких ідей і поглядів.

У свою чергу, іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет у роботі «Повстання мас» відзначав, що маса «вправі давати хід і силу закону своїм трактирним фантазіям» (Ортега-и-Гассет, 11). Ці слова підкреслюють роль мас у політичному процесі, свідчать про можливість майстерного управління їх свідомістю і поведінкою. Доцільно навести приклад масових демонстрацій 2004 р. в Україні, у зв'язку з фальсифікацією виборів президента. Нагадаємо, що за результатами другого туру виборів перемогу здобув В. Янукович, однак результати оскаржили другий кандидат у президенти В. Ющенко, його прихильники та більшість міжнародних спостерігачів, які стверджували, що вибори сфальсифіковані (Aslund, McFaul). Наступні події викликали в Україні політичну кризу з широкою мирною демонстрацією, яка отримала назву «Помаранчева революція». Верховний суд України анулював офіційні результати і наказав повторити другий тур голосування (США вимагають). Остаточне повторне голосування відбулося 26 грудня (Верховний суд визнав). За його результатами перемогу здобув В. Ющенко, набравши 52% голосів, а В. Янукович – 44%. Міжнародні спостерігачі повідомили, що повторне голосування більш справедливе, ніж попереднє (Virtual Politics).

Повертаючись до міркувань Лассуела, Лебона, Ортега-і-Гассета і Грамші, наголосимо, що вони вбачали в маніпулюванні феномен, який проявляється в процесі омасовізації індивідуальної свідомості та інструмент управління великими соціальними групами. При більш детальному розгляді концепції гегемонії лідера і теоретика ІКП Грамші було виявлено, що, на його думку, основним механізмом влади в управлінні народом служить не так примус, як переконання. Держава, вважав Грамші, має дві опори: силу і злагоду. В даному контексті ключовим фактором виступає феномен гегемонії, яка за

Грамші, досягається, при здобутті певного рівня, «активної» злагоди суспільства на управління ним. Гегемонія впливає на все суспільство, як динамічний (а не статичний) стан – постійний, безперервний процес (Грамші, 205). Її можна розглядати як елемент «soft power», коли влада впливає на суспільство, без застосування елементів примусу.

Важливою для політологів, у межах теорії управління суспільством, також є праця Г. Лассуелла «Техніка пропаганди у світовій війні» (1927), в якій пропаганда в боротьбі з ворогом поставлена в один ряд з військовим та економічним знаряддям. Для Лассуелла пропаганда – спроба змінити погляди людей, інструмент «масового переконання» (Ласвель, 14). Щодо ворога інструментами пропаганди визначені: підрив патріотизму, віра в перемогу, довіра народу до свого уряду, акцентування уваги людей на різних поневіряннях і проблемах, збитках, які виникають у результаті протистояння (Ласвель, 14). Для власного народу чи союзників пропаганда сприяє формуванню ненависті до ворога, підтримки дружніх взаємин з союзниками, збереження добрих відносин з нейтральними сторонами (Ласвель, 10).

192

— Втім, тут виникає певне застереження – потреба чітко відокремити маніпуляцію від пропаганди. Вбачаємо дві суттєві різниці між поняттями.

По-перше, пропаганда – це спроба нав'язати, переконати в правильності, адекватності певної точки зору на реалії. Маніпуляція ж – спосіб (способи) домогтися підтримки в суспільстві таких дій влади, які без використання спеціальних маніпуляційних прийомів суспільство б не прийняло.

По-друге, у більшості випадків суб'єкт, що здійснює пропаганду, відомий (наприклад, Міністерство пропаганди нацистської Німеччини під керівництвом Й. Гебельса). А ключовою рисою маніпуляції є скритність суб'єкта впливу, який в жодному разі не повинен бути виявлений, інакше весь маніпулятивний ефект, з великою імовірністю, зникне.

У другій половині ХХ ст. вийшли перші праці науковців (Г. Франк, Г. Шиллер, Е. Шостром), присвячені безпосередньому вивченню маніпуляції. Німецький соціолог Франк у праці «Маніпульована людина» (1964) визначив маніпуляцію так: «під маніпулюванням у більшості випадків слід розуміти психічний вплив, який здійснюється таємно і, отже, на шкоду тим особам, на яких він спрямований. Найпростішим прикладом тому може служити реклама» (Кара-Мурза, 16).

Згодом американський дослідник Шиллер у праці «Маніпулятори свідомістю» (1980), підтвердив думку, що маніпуляція «прихований примус, програмування думок, намірів, почуттів, відносин, установок, поведінки» (Шиллер, 21). Тож, у цих науковців «маніпулювання» має негативний сенс, а маніпуляція – це завжди порушення етичних норм.

Дослідження явища маніпуляції в Україні та державах колишнього СРСР активізувалися в 90-х рр. ХХ ст. Інтерес до його аналізу виявили В. Бебик, М. Головатий, Е. Доценко, С. Кара-Мурза, Ю. Єрмаков та інші. У ХХІ ст. маніпуляції досліджують Л. Кочубей, О. Колесніков, В. Шейнов, Т. Дейк, Р. Холідей, В. Коровін, В. Соловей та інші. Вони використовують сучасні підходи до дослідження маніпулювання. Для праць вказаних науковців характерна наявність етичної оцінки при поясненні явища «маніпуляції».

Вважаємо, що підходи науковців можна згрупувати в кілька напрямів. Представники першого напрямку оцінюють маніпуляції як деструктивне явище, що шкодить людині і суспільству. Серед них західні науковці Г. Шиллер, Т. Дейк, Е. Шостром. Нідерландський лінгвіст Т. Дейк вважає маніпуляцію формою незаконного впливу через порушення соціальних норм, формою зловживання владою, прагненням до домінування над людьми прихованими шляхами і засобами (Van Dijk T., 360). Р. Холідей (США) розділяє поняття «маніпуляція» і «вплив», наголошуючи, що «всі ми використовуємо вплив на інших людей, щоб просунути наші цілі, і це – одна з ознак здорового соціального функціонування. Маніпуляція ж починається тоді, коли ми таємно намагаємося примусити людину до виконання певної дії, експлуатувати її, і тим самим ігнорувати її права (Holiday). Натомість Е. Шостром, як найбільш яскравий прихильник напрямку, визначає маніпуляцію як «управління і контроль, експлуатацію іншого, використання в якості об'єктів, речей» (Зевелева, 253).

У радянській і російській науці маніпуляцію як деструктивне явище аналізували Д. Волкогонов, Г. Грачов та І. Мельник, С. Кара-Мурза, В. Соловей, В. Коровін та ін. Волкогонов у праці «Психологічна війна» трактує маніпуляцію як «спосіб панування над духовним станом, управління зміною внутрішнього світу» (Волкогонов, 112). Грачов і Мельник вважають, що «маніпуляція є одним із засобів придушення, зниження соціальної активності мас, що представляє безпосередню загрозу для пануючого соціального ладу; засобом спряму-

вання цієї активності в потрібне для цього прошарку русло» (Грачев, 44). Кара-Мурза визначає маніпуляцію, як спосіб панування шляхом духовного впливу на людей і програмування їх поведінки. Ця дія, спрямована на психічні структури людини, здійснюється приховано і має на меті зміну думок, спонукань і цілей людей у потрібному владі напрямі (Кара-Мурза, 32).

У наведених визначеннях можна виявити риси, властиві маніпуляції як деструктивному явищу, зокрема прихований характер духовного впливу, уявлення про людину як інструмент для досягнення цілей, цілеспрямоване заповдіння збитків об'єкту маніпуляції.

Розгляд маніпуляції як конструктивного явища, здатного задовольнити потреби не лише суб'єкта, а й об'єкта маніпулювання, є менш поширеним за попередній напрям. Втім, іноді в джерелах зустрічається теорія позитивної маніпуляції новозеландського доктора філософії А. Живалевича, який вважає, що позитивний вид маніпуляції часто застосовується шляхом прихованого мотивування в різних виробничих організаціях. Мотивація повинна бути достатньо сильною, щоб змусити людей «робити те, що вони не хочуть робити. В іншому випадку, ті завдання, які покладаються на працівника, не сприйматимуться як бажані» (Zivaljevic). В даному випадку маніпулятор переслідує мету підвищення функціональності і продуктивності праці працівника організації. Результат використання інструментів і технологій маніпуляції в такому руслі може принести користь організації (забезпечення якісного виконання робіт) і працівникам (забезпечення роботою і системою винагород) (Zivaljevic). Попри це, маніпуляцію можна використати як захисний засіб чи інструмент привернення суспільної уваги до будь-якої проблеми (Golkar, 138). Тож дана теорія дозволяє вважати, що маніпуляції можуть бути конструктивними, якщо суб'єкт їх здійснення має не лише власну вигоду, а й користь для людини, на яку він прагне таємно вплинути.

Представники третього напрямку (Е. Доценко, Ю. Єрмаков, В. Шейнов, Е. Бек) прагнуть абстрагуватися від етичної оцінки і нейтрально визначити маніпулювання, вказуючи на його особливості. Доценко вбачає в маніпуляції психологічний вплив, майстерне здійснення якого веде до прихованої появи в іншій людини намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями; вважає, що «маніпуляція – один з найбільш поширених і гуманних засобів психологічного впливу, тому що вона дозволяє уникнути насильства і досяг-

ти потрібних результатів шляхом мирних, хоча й етично сумнівних засобів» (Доценко, 44-59).

Е. Бек, досліджуючи політичні маніпуляції в Румунії, розглядає це явище як соціальний і комунікаційний акт впливу на рішення, думки та соціальну поведінку суспільства. Маніпуляція, на його думку, це певний стимул, мотивація до комунікації між соціальними акторами (Beck, 12). Тому деструктивних чи конструктивних рис маніпуляції надає суб'єкт, адже саме він визначає цілі комунікації.

Як інструмент «м'якої сили», у межах даного напрямку, розглядає маніпуляцію Ю. Єрмаков (Єрмаков, 216). Мета маніпулювання, на його думку, це спонукання людини до здійснення певних дій, вигідних суб'єкту, але, які водночас, не загрожують об'єкту маніпуляції чи його оточенню.

Дане визначення досить спірне через неоднозначну інтерпретацією феномена «м'якої сили». В. Соловей пише, що «soft power» маніпуляції можна розглядати як заміну авторитарно-примусової влади (Соловей, 29). А для М. Григор'єва «soft power» – це використання маніпуляції з метою здійснення політичного тиску на суверенітет держави, втручання в її внутрішні справи, дестабілізація обстановки, управління громадською думкою і свідомістю (Григор'єв, 68).

Висновки. Проаналізувавши три теоретичних підходи до пояснення маніпуляції можна резюмувати, що найчастіше це явище розглядають як деструктивне. Праці, в яких маніпуляція представлена в конструктивному плані, зустрічаються рідко, хоч і на ці концепції слід зважати. Найбільш неоднозначним вважаємо нейтральний підхід до маніпуляції, оскільки більшість прихильників цього напрямку відстоюють суперечливі ідеї. Якщо ж аналізувати маніпуляцію поза етичною оцінкою, то доцільно визнати наступні ознаки даного явища: маніпуляція – завжди комунікаційний акт, характер якого залежить від цілей суб'єкта; маніпуляція – альтернатива наказової влади, що передбачає ненасильницьке досягнення суб'єктом своїх цілей і часто виключає явні загрози для об'єкта.

Для повнішого пояснення явища, варто підкреслити, що маніпуляція в більшості випадків оцінюється науковцями і суспільством негативно саме через її спрощення. Люди часто сприймають процес маніпуляції, прямо пов'язуючи його з суб'єктом маніпуляції, який зазвичай і деякі дослідники, і пересічні громадяни уявляють як негативну особистість, що має виключно корисливі цілі й інтереси. Най-

частіше негативні якості передбачуваного суб'єкта маніпуляції, безпосередньо переносяться на процес маніпуляції, і зрештою це явище набуває оціночно-етичних рис.

Вважаємо, що подібна інтерпретація явища маніпуляції недоречна. Як аргумент на захист цієї позиції наведемо думку психолога В. Шейнова, який розглядає маніпуляцію як окремих випадок, різновид прихованого впливу. На нашу думку, маніпуляцію слід розглядати амбівалентно: якщо дії суб'єкта враховують інтереси об'єкта, то процес маніпуляції набуває конструктивних рис і інтерпретується як соціально схвалюване, творче, хоч і приховане управління. У випадку, якщо суб'єкт діє з корисливою метою, то маніпуляція має негативне забарвлення і засуджується суспільством (Шейнов, 23).

Отже, в результаті аналізу можемо стверджувати, що політична маніпуляція – це застосування маніпулятивних технологій в політичній сфері для досягнення політичних цілей. Інструментом політичної маніпуляції найчастіше виступають медіа-засоби, за допомогою яких можна оперативним чином охопити максимально широку аудиторію. Очевидно, що наслідком нерозривного зв'язку політичного маніпулювання з медіа є зміна характеру політичного маніпулювання разом зі зміною специфіки медіа.

Джерела та література:

1. Большой психологический словарь / Под ред. Б. Г. Мещерякова, акад. В. П. Зинченко. М.: Прайм-Евронек, 2003. 632 с.
2. Верховний суд визнав перемогу Януковича недійсною, перегосударствання – 26 грудня. Українська правда. 3 грудня 2004.
3. Волкогонов Д. А. Психологическая война: подрывные действия империализма в области общественного сознания. М.: Воениздат, 1983. 288 с.
4. Грамши А. Избранные сочинения: в 3 т. Т. 3. Тюремные тетради. М.: Изд-во иностр. лит., 1959. 558 с.
5. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью. М.: Алгоритм, Формат PDF. 1999. 153 с.
6. Григорьев М., Орджоникидзе С. Soft Power: противодействие манипуляции // Валовый внутренний продукт – Российское федеральное издание. 2013. №4(82). С. 66-69.
7. Гуманитарный портал. Софистика. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7281> (дата звернення 10.09.2020).

8. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. 344 с.

9. Ермаков Ю. А. «Мягкая сила» социально-политических манипуляций человеком. Известия Уральского федерального университета. Сер.1, Проблемы образования, науки и культуры. 2013. № 4 (119). С. 215-225.

10. Зевелева И. А. Информационные технологии как средство манипуляции в контексте философского восприятия // Стратегия социально-экономического развития общества: управленческие, правовые, хозяйственные аспекты. сборник научных статей 6-й международной научно-практической конференции: в 2 томах. 2016 г. Т.1. С. 252-256.

11. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. М.: Эксмо, 2012. 256 с.

12. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. М.: ПЕР СЭ, 2007. 464 с.

13. Краткий психологический словарь / Л. А. Карпенко, А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. Ростов-на-Дону: Феникс. 1998. 512 с.

14. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне / пер. с англ. Н. М. Потапова, предисл. М. Гуса. Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1929. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01008479520> (дата звернення 12.09.2020).

15. Лебон Г. Психология масс. Мн.: Харвест, М.: АСТ 2000. 320 с.

16. Макиавелли Н. Государь. Москва: Эксмо, 2015. 176 с.

17. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х т. 200 000 слів / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. 2-е, випр. Т. 2. К.: Аконті, 2006. 926 с.

18. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс [пер. с исп. А. Гелескула]. М.: АСТ, 2016. 256 с.

19. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.

20. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. М.: АСТ, Харвест. 1998. 300 с.

21. Соловей В. Д. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования. Москва : Издательство «Э», 2017. 320 с.

22. США вимагають не оголошувати Януковича президентом. Росія – навпаки. Українська правда. 24 листопада 2004.

23. Философский энциклопедический словарь. 2010. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/index.htm> (дата звернення 10.09.2020).

24. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Пер. с англ.; науч. ред. Я. Н. Засурский. М.: Мысль, 1980. 75 с.

25. Åslund A. and McFaul M. Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough, Carnegie Endowment for International Peace, 2006. 222 p.

26. English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation/> (дата звернення 10.09.2020).

27. Golkar S. Manipulated Society: Paralyzing the Masses in Post-revolutionary Iran. International Journal of Politics, Culture, and Society. 2016. Vol. 29, Iss. 2. P. 135-155.

198

— 28. Holiday R. What is Media Manipulation? A Definition and Explanation. URL: <https://www.forbes.com/sites/ryanholiday/2012/07/16/what-is-media-manipulation-a-definition-and-explanation/#1d060c439> (дата звернення: 18.10. 2020).

29. Kamassa M. Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm?/ Przegląd Strategiczny Adam Mickiewicz University. 2012. №2. P. 171-189.

30. The Logic of Manipulation: 33 Techniques of Romanian Political Manipulation. URL: https://www.academia.edu/641515/The_Logic_of_Manipulation_33_Techniques_of_Romanian_Political_Manipulation_Logica_manipularii_33_de_tehnici_de_manipulare_politica_romaneasca_Editura_C_H_Beck_Bucuresti_2010?auto=download (дата звернення: 16.10.2020).

31. Van Dijk T. Discourse and manipulation. Discourse & Society. 2006. Vol. 17(2). P. 359-383.

32. Virtual Politics – Faking Democracy in the Post-Soviet World, Andrew Wilson, Yale University Press, 2005. 352 p.

33. Zivaljevic A. Positive Manipulation as a Base for Constant Motivation at the Workplace. URL: <https://www.managementexchange.com/hack/positive-manipulation-base-constant-motivation-workplace>. February 25, 2011. (дата звернення: 18.10. 2020).

References:

1. Bol'shoj psihologicheskij slovar' / Pod red. B. G. Meshcheryakova, akad. V. P. Zinchenko. M.: Prajm-Evroznak, 2003. 632 s.
2. Verhovnij sud viznav peremogu YAnukovicha nedijсноу, peregoslovannya – 26 grudnya. Ukraїns'ka pravda. 3 grudnya 2004.
3. Volkogonov D. A. Psihologicheskaya vojna: podryvnye dejstviya imperializma v oblasti obshchestvennogo soznaniya. M.: Voenizdat, 1983. 288 s.
4. Gramshi A. Izbrannye sochineniya: v 3 t. T. 3. Tyuremnye tetradi. M.: Izd-vo inostr. lit., 1959. 558 s.
5. Grachev G., Mel'nik I. Manipulirovanie lichnost'yu. M.: Algoritm, Format PDF. 1999. 153 s.
6. Grigor'ev M., Ordzhonikidze S. Soft Power: protivodejstvie manipuljacii // Valovyj vnutrennij produkt – Rossijskoe federal'noe izdanie. 2013. №4(82). S. 66-69.
7. Gumanitarnyj portal. Sofistika. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7281> (data zvernennya 10.09.2020).
8. Docenko E. L. Psihologiya manipuljacii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita. M.: CHERo, Izdatel'stvo MGU, 1997. 344 s.
9. Ermakov Yu. A. «Myagkaya sila» social'no-politicheskikh manipuljacij chelovekom. Izvestiya Ural'skogo federal'nogo universiteta. Ser.1, Problemy obrazovaniya, nauki i kul'tury. 2013. № 4 (119). S. 215-225.
10. Zeveleva I. A. Informacionnye tekhnologii kak sredstvo manipuljacii v kontekste filosofskogo vospriyatiya // Strategiya social'no-ekonomicheskogo razvitiya obshchestva: upravlencheskie, pravovye, hozyajstvennye aspekty. sbornik nauchnyh statej 6-j mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii: v 2 tomah. 2016 g. T.1. S. 252-256.
11. Kara-Murza S. G. Manipulyaciya soznaniem. M.: Eksmo, 2012. 256 s.
12. Kondrat'ev M. Yu., Il'in V. A. Azbuka social'nogo psihologa-praktika. M.: PER SE, 2007. 464 s.
13. Kratkij psihologicheskij slovar' / L. A. Karpenko, A. V. Petrovskij, M. G. Yaroshevskij. Rostov-na-Donu: Feniks. 1998. 512 s.
14. Lasvel' G. Tekhnika propagandy v mirovoj vojne / perev. s angl. N. M. Potapova, predisl. M. Gusa. Moskva; Leningrad: Gos. izd-vo, 1929. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01008479520> (data zvernennya 12.09.2020).

15. Lebon G. Psihologiya mass. Mn.: Harvest, M.: AST 2000. 320 s.
16. Makiavelli N. Gosudar'. Moskva: Eksmo, 2015. 176 s.
17. Novij tlumachnij slovník ukraїns'koї movi. U 3-h t. 200 000 sliv / Ukl. V. Yaremenko, O. Slipushko. Vid. 2-e, vipr. T. 2. K.: Akonit, 2006. 926 s.
18. Ortega-i-Gasset H. Vosstanie mass [per. s isp. A. Geleskula]. M.: AST, 2016. 256 s.
19. Politologichnij slovník: navch. posib. dlya stud. vishch. navch. zakl. / Za red. M. F. Golovatogo ta O. V. Antonyuka. Kiiiv: MAUP, 2005. 792 s.
20. Slovar' prakticheskogo psihologa / S. Yu. Golovin. M.: AST, Harvest. 1998. 300 s.
21. Solovej V. D. Absolyutnoe oruzhie. Osnovy psihologicheskoy vojny i mediamanipulirovaniya. Moskva : Izdatel'stvo «E», 2017. 320 s.
22. SSHA vimagayut' ne ogoleshuvati Yanukovicha prezidentom. Rossiya – navpaki. Ukraїns'ka pravda. 24 listopada 2004.
- 200 — 23. Filosofskij enciklopedicheskij slovar'. 2010. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/index.htm> (data zvernennya 10.09.2020).
24. Shiller G. Manipulyatory soznaniem / Per. s angl.; nauch. red. Ya. N. Zasurskij. M.: Mysl', 1980. 75 s.
25. Åslund A. and McFaul M. Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough, Carnegie Endowment for International Peace, 2006. 222 p.
26. English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation/> (дата звернення 10.09.2020).
27. Golkar S. Manipulated Society: Paralyzing the Masses in Post-revolutionary Iran. International Journal of Politics, Culture, and Society. 2016. Vol. 29, Iss. 2. P. 135-155.
28. Holiday R. What is Media Manipulation? A Definition and Explanation. URL: <https://www.forbes.com/sites/ryanholiday/2012/07/16/what-is-media-manipulation-a-definition-and-explanation/#1d060c439> (дата звернення: 18.10. 2020).
29. Kamassa M. Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm?/ Przegląd Strategiczny Adam Mickiewicz University. 2012. №2. P. 171-189.
30. The Logic of Manipulation: 33 Techniques of Romanian Political Manipulation. URL: https://www.academia.edu/641515/The_Logic_of_

Manipulation_33_Techniques_of_Romanian_Political_Manipulation_Logica_manipularii_33_de_tehnici_de_manipulare_politica_romaneasca_Editura_C_H_Beck_Bucuresti_2010?auto=download (дата звернення: 16.10.2020).

31. Van Dijk T. Discourse and manipulation. *Discourse & Society*. 2006. Vol. 17(2). P. 359-383.

32. *Virtual Politics – Faking Democracy in the Post-Soviet World*, Andrew Wilson, Yale University Press, 2005. 352 p.

33. Zivaljevic A. Positive Manipulation as a Base for Constant Motivation at the Workplace. URL: <https://www.managementexchange.com/hack/positive-manipulation-base-constant-motivation-workplace>. February 25, 2011. (дата звернення: 18.10. 2020).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.202-208>

УДК: 323.3 (325.14)

© Євгенія Блажевська¹

MAKING OF REFUGEE POLICY IN UK IN THE EARLY 2000'S

This article provides a comprehensive overview of Britain's immigration policy early 2000's. Britain was once known as a country of 'zero immigration' and given that the majority of Britain's post-war restrictive measures were targeted at non-white immigrants, many scholars contend that Britain's immigration regime was underpinned by a racialized discourse. In stark contrast to Britain's past record, the Labour governments of 1997 to 2010 pursued an expansionary economic immigration policy. The chapter builds a narrative of British immigration policy until 2010 and serves to demonstrate the unprecedented shift under the Labour governments in comparison to Britain's post-war restrictive framing.

202

Key words: Great Britain, European Union, immigration, high-skilled migrants, the points system.

Формування політики Великої Британії щодо біженців на початку 2000-х років

У запропонованій статті подано огляд імміграційної політики Великої Британії у першій декаді 2000-х. Стаття аналізує імміграційну політику Великої Британії щодо біженців. Упродовж тривалого часу Британія була відома як країна „нульової імміграції” та враховуючи, що більшість повоєнних обмежувальних заходів у Великій Британії були спрямовані на іммігрантів, які були расово відмінними від корінних жителів Британських островів. Расистський дискурс імміграційної політики Великої Британії визначав форми та методи її реалізації. На відміну від минулих запитів Великої Британії, лейбористські уряди 1997-2010 років проводили експансивну економічну імміграційну політику.

---

¹ Аспірантка кафедри міжнародних відносин факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: via_de_feliz@ukr.net

У статті аналізується імміграційна політика Великої Британії як демонстрація безпрецедентної трансформації політики уряду лейбористів порівняно з повоєнними рестрикційними заходами.

Ключові слова: Велика Британія, Європейський Союз, імміграція, висококваліфіковані мігранти, бальна система.

Though Britain had a reputation of zero immigration and has been reluctant to join the Schengen Agreement, thus preserving its sovereignty over immigration, it was rather bold in its position regarding the access of EU nationals of its labour market. The United Kingdom was one of three countries - including Ireland and Sweden - to grant full rights to work to citizens from Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia, and Slovenia. The lower level of economic development in these central and eastern European countries was a concern for older EU member states, who saw their unrestricted movement as a threat to their labor markets, which would have been inundated (based on the perceptions of EU 15 countries) by low-wage workers from the new member states. Thus a transition period of seven years was implemented, which mediated the flow of potential migrants by delaying their access to the markets of EU 15 states in three phases. The United Kingdom, however, opted to grant immediate access, contrary to the general trend among its peers.

203

Besides international organizations, which are conduits for information or even peer pressure, British policymakers conducted research to assess the merits of a variety of policy options. Much of the research on alternative policies was conducted through reports the government commissioned to evaluate the domestic situation and other governments' experiences with immigration policies. Since the time of the initial change in the government's stance on economic migration in 2000, officials began looking for examples from other states. The report was important for the government's framing of the immigration debate in 2001.

Under the British system of government, the institutional structure is such that executive and the legislature virtually are one in the same. There are also very few points of access to the policymaking process, hence less opportunities for opposition groups to block legislation the government favours. In addition, there is strong party discipline, whereby members of parliament support the initiatives of the government. This is in contrast to the American system, which although the Democrats or Republicans hold a majority in either house, it is not guaranteed that party members will

vote according to party lines (Raustiala, K.,1997). Moreover, the immigration minister Liam Byrne was quite involved in the creation of the policy and was enthusiastic about it. He was active in selling the policy to the public and Parliament. Cross-party support for the initiative was achieved. The Conservatives, the opposition at the time, were in agreement with the overarching goals of the policy, to facilitate the entry of economic migrants that will benefit the economy. Their concerns were (and still are) about the numbers. In a document laying out the position of the Tories on immigration policy, the party advocated two principles that are comparable to Labour's take on the matter. First, they propose a separation in policy and debate between asylum and economic migration. Second, crafting policy to maximize the economic benefit of some types of immigration to the United Kingdom is a strategy they would pursue.

204 — Over a period of five months in 2005, the government consulted with various stakeholders from the trade unions to employers to immigration lawyers on the benefits of economic migration and the designing of the points- based system. Nonetheless, in the United Kingdom, plans (legislation) to facilitate skilled economic migrants and students were expanding. Spencer (Spencer, S., 2003, P.351) comments that “published within months of the events of 11 September 2001, and in the midst of constant media pressure on asylum, it was already clear that control measures would dominate debate. Reform of labor migration did not, however, require primary legislation, enabling controls to be relaxed under the radar of media interest.”

A critical stakeholder is the public. Liam Byrne, immigration minister at the time of the PBS in 2005, duly recognized the dilemma of satisfying the exigencies of the economy and public discontent with immigration.

He remarked, “The political risk for any government is that if you fail to solve this paradox you could lose your job . . . Worse still, if we fail to solve the paradox we fail to find consent for policies vital to our future wealth and health” (Byrne, L., 2007).

The point was exemplified during the 2001 electoral season. Although Labour envisioned radically reforming the immigration system, their manifesto made no explicit mention of encouraging economic migration. Rather, there were equivocal references regarding recruiting tens of thousands of doctors, nurses, and teachers and a commitment to continue to attract the best scientists to Britain, while promoting strong-fist policies with respect to asylum. Boosting the economy's productivity and competi-

tiveness was proposed to be achieved by upskilling the native workforce. Similarly, the Conservatives kept silent on immigration but, like Labour, emphasized cracking down on fraudulent asylum seekers and fixing the current system of its inefficiency and mismanagement (Somerville, W., 2007).

Under New Labour, as noted earlier, while public discontent, fueled by the media, continued to rage with respect to illegal immigration and asylum seekers, the government promoted the socioeconomic benefits of economic migration. New Labour even implemented one of the most liberal immigration policies Britain ever had that was meant to attract highly skilled migrant labor in 2002 and this liberal perspective was reiterated in 2008 in the midst of EU expansion to the A8 countries. The needs of employers to fill labor shortages were heeded but also structured in such a way as to demonstrate to the public the government was in control and decides who is best for the economy and society. The points system removed a degree of control from employers (no longer solely employer led) and placed it in the hands of the government.

205

In light of the efforts by the government to find a suitable policy, the following is an analysis of the consistency of each explanatory framework of diffusion with the sequence of events described above.

The decision rules to distinguish among and identify each theory of diffusion. Briefly, if competition is the mechanism driving diffusion, I expect the British to adopt the policy of their competitor once they realize that the latter's adoption of the points system diminishes their attractiveness to skilled international migrants. If learning, on the other hand, underlies the diffusion of the points system, I expect a domestic policy crisis to trigger a purposeful international search for successful policy alternatives. Last, if emulation is driving the policy transition of the points system, the government's reputational concerns about not meeting a standard among its peers of managing immigration should motivate adoption. The evidence suggests that learning is the mechanism underlying the spread of the points system for a few reasons.

First, motivation for adoption was inconsistent with the competition hypothesis. The decision to adopt did not stem from external sources or motivated by a change in payoffs by another country adopting the policy to attract high- skilled migrants, which rules out the competition hypothesis. The British experienced skills shortages in many important sectors including health, finance, and information technology, which have impli-

---

cations for the competitiveness for their economy. In response, the government used immigration in conjunction with a domestic upskilling strategy to remedy this economic challenge. Having an immigration system that makes the United Kingdom attractive to foreign labor and facilitates the admission of skilled migrants to fill these gaps is therefore important for the productivity of the economy.

Filling skills gaps becomes more difficult, however, when other high income, post industrialized (knowledge economy) states are engaging in efforts to attract the same small pool of international migrants. The government, however, attempted to address this concern in 1991 and again in 2000 by making improvements to the existing work permit system to make it easier and quicker for employers to bring in international labor. “A major consequence of these changes was that the turnaround time for applications became a matter of days rather than weeks, thus giving the UK a competitive edge over other countries in this regard” (Clarke, J. and Salt, J., 2003, P.565). Yet, despite this “competitive edge” achieved in 2000, the work- permit system was insufficient to mollify public discontent in the government’s control of immigration; the government looked for an alternative.

Additionally, Britain’s competitors - that is, the states with which it sees itself in direct competition for skilled migrants - are North America (Canada, the United States), Australasia (Australia), and Europe (Germany). These countries (except Germany) far outstrip it in their intake of international migrants, have a long history of welcoming immigrants and managing immigration, and either do not have a points system or have adopted said system many years before the United Kingdom. Canada established the points system in 1967, and Australia adopted the policy in 1979. Germany considered the policy during a similar period as the British, but the policy was not adopted. Competition theories suggest temporal clustering, to the extent that adoption occurs in proximity to that of the competitor. Obviously, there is a great lapse in time between when Canada and Australia and the United Kingdom adopted the policy, contrary to what is expected by competition theories.

Last, though the government relaxed controls to facilitate the entry of high- skilled migrants, the evidence does not suggest the government felt pressured to adopt the points system because another state had done so and that action was diminishing the United Kingdom’s prospects to attract international talent. Accordingly, the points system was to establish a new

framework to assess applicants, rather than mindless bandwagoning - that is, allowing in only those immigrants that will benefit the United Kingdom and to restore public confidence in the government.

With respect to emulation, adoption was meant to satisfy functional needs - to address their migration paradox instead of merely in an attempt to receive reputational payoffs. Indeed, the United Kingdom adopted the policy of the countries for which it has familial affinities. The United Kingdom belongs to the Anglophone family because of its colonial history with these states. Notice, however, within the same family, there are a variety of policies - particularly a difference in policy approaches among the main members of the family with regard to immigration: the United States, Canada, and Australia. The latter two have points systems, while the former does not and receives the largest absolute number of international migrants. The United States has an employer- led system. Thus, within its own family, the United Kingdom had at least two options. Why choose one over the other? The emulation explanation is too simplistic to answer this question and does not encompass the rational process for choosing a policy.

207

Within the context of the European Union, a case might be made that the United Kingdom was concerned with reaching the standards of their European counterparts. Although the change in the tone of the immigration debate in the United Kingdom came around the time when talks began in the EU to manage immigration for economic purposes. So though Britain may have been influenced by the trend toward reframing immigration by their peers, it was not so influenced with respect to policy approach.

What then is driving the diffusion of the points system? Evidence suggests that learning underlies this policy transition. In the United Kingdom, the policy search stemmed from the desire to better manage immigration to restore public confidence about the government's ability to control immigration and to give economic migrants a route for entry, thereby limiting abuse of the asylum system but, at the same time, balancing this against the welfare of the economy by facilitating the entry of skilled migrants. Put differently, the United Kingdom's motivation for the international search was to find a better and more efficient solution to their problem. The points system was seen as that policy that is "successful" in accomplishing this.

Conclusion. The United Kingdom engaged in a rational process or, as referred to in this study, purposeful searches to find an appropriate so-

lution to its immigration dilemma. The point system was adopted with consideration of its appropriateness for solving Britain's policy crisis. As a manifestation of this, the government commissioned a number of reports and consultations to evaluate not only the situation at home but also alternatives practiced by other states. By doing so, the British demonstrated that they were unconcerned with adopting the policy for reputational gains but interested in assessing the experiences of other states to determine the costs and benefits of their policies. That the British examined the policies of Anglophone countries is arguably an example of channeled learning wherein potential adopters look to other governments within their social networks for examples of successful policies. In the United Kingdom, there is a repackaging of the public's concern: it's not that the public wants zero migration; rather they want managed migration. The authorities frame the public's fear in terms of their concern for abuse of the system, a clever strategy that shifts the public's attention from numbers to an issue of management. To confront and dispel this public notion, officials chose a system that allows for transparency into the type of immigrants selected and the needs they fulfill.

References:

1. Byrne, L. (2007) 'Business Isn't the Only Voice' - Key Immigration Reforms Over the Last 12 Months, speech 4 June 2007, KPMG London, UK : <http://tna.europarchive.org/2006110-1012820/http://press.homeoffice.gov.uk/Speeche-s/sp-lb-kmpg040-607>
2. Clarke, J. and Salt, J. (2003). 'Work permits and foreign labour in the UK: a statistical review' in Labour Market Trends, November 2003, vol. 111, No. 11, London: Office for National Statistics. P. 563-574.
3. Freeman Modes of immigration politics in liberal democratic states // Winter 1995; 29(4):881-913.
4. Raustiala, K.(1997). States, NGOs, and international environmental institutions International Studies Quarterly 41 (4), P. 719-740.
5. Spencer, S. (2003) The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change. London: Black-well.
6. Somerville, W. (2007). Immigration under New Labour. Bristol: Policy Press, 351 p.

РЕЦЕНЗІЇ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2020. –
Том 8. – С. 209-215

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2020. –
Vol. 8. – pp. 209-215

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.209-215>

УДК: 930.1(438):94(477.83-25) „1918 ”](049.32) © *Іван Монолатій*¹

«КИМ БУВ ТОЙ ПІАНІСТ?» ГАУДЕНОВІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ – УКРАЇНСЬКІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ

Рец. на Гауден, Гжегож. Львів: кінець ілюзій.
Оповідь про листопадовий погром 1918 року. /
Переклад з польської Андрія Павлишина.
Львів: Човен, 2020. 528 с.

209

Ця книжка не увірвалася у наше коронавірусне повсякдення сідіння-стояння, карантинного он-лайн навчання-церковних відправ, достоту так, як у повсякдення наших західних сусідів – викликавши струс, шок, захоплення і засудження. Книжки, аналогічної до тієї, яку написав польський юрист та економіст, діяч «Солідарності», незалежний публіцист Гжегож Гауден, такої, що здетонувала міцні, на перший погляд, підвалини католицизму у його польській версії, підважила еталонну моральність польського суспільства, суспільство українське ще трохи чекатиме. Сподіваюся, що усі ми, теперішні, таки її дочекаємося. Бо ж читаючи цю книжку, я подумки був у Львові не лише листопада 1918 року, а й, як українець, у Львові липня 1941 року, коли відбувалися жахливі речі, спокійно названі очевидцями «Днями Петлюри». Не продовжуватиму далі, однак зауважу: ми, як спільнота громадян, українського Гаудена вже, мабуть, народили, однак голос йому ще не прорізався, і від нас залежатиме, чи ми цього захочемо.

---

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ. E-mail: iwan.monolati@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8963-774X>

Однак мова не про це. Найперше про те, що ми, за поодинокими випадками, не знайдемо в Україні ані вдень, ані вночі історичних досліджень, прикладом яких вже став Гауденовий «Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року» (Львів: Човен, 2020). Та й причина не криється у тому, що ми, українські дослідники й автори, чи то не вміємо, чи то не хочемо писати зрозумілою мовою про складні сюжети нашої історії, всуціль помережаної пошуком винних і відповідальних за ті чи ті прогріхи. Проблема у наших національних окулярах: стократ збільшуємо вимір «свого», свідомо применшуємо «чуже». Взуємося на методологіях, які вже давно віджили свій вік, ставши історичним нафталіном, не намагаємося бодай зрозуміти що, де, коли відбувається в гуманістиці, і не хочемо інтерпретувати повному давно усталені історіографічні сюжети, запитуючи як, чому, для чого, лінуємося вийти за комфортні рамки збиральництва, яке стало національним спортом українських істориків.

210

Поляк Гжегож Гауден, хоч я і не знайомий з ним особисто, заімпонував мені не лише відвертістю його стилю, а й тим, що він не намагається сподобатися читачеві його книжки. Будь-якого автора з-поміж інших вирізняє якість тексту. Гауденовий текст, хоча й не «класична» (а які, між іншим, її принади?) історична студія, усе ж таки, на неї цілком претендує. І суть тут не в тім, що «зовні» ця книжка цілком відповідає усталеному розумінню логічності змісту і його архітектоніки. Дослідження нелюдської поведінки «оборонців Львова», скоріш за все, є «намацальним». Бо саме так, торкаючись аркушів архівних документів, що пекли й ще довго пектимуть не лише авторові пальці, можна здійснити акт національного очищення, найперше від брехні, вік якої понад сторіччя.

Добре, що цю книжку написав не єврей і не львів'янин, але таки поляк. Той, який відчув колективну відповідальність за злочин його народу супроти іншого. Злочин проти євреїв, що його скоїли християни, патентовані римо-католики, задовго до ночі Голокосту, перетворивши львівські події листопада 1918 р. на його прелюдію. Не знати, чи міг би автор мовити словами одного з його героїв, поляка, видатного письменника, соціаліста, легіонера Анджея Струга, який застерігав поляків від розпалювання чвар: «Я не висловлюю свого погляду на трагічне єврейське питання. (...) Моя проблема – суто польська, глибоко власна внутрішня і більш нічия» (Гауден, 2020, с. 447). Скоріш за все, що так. Адже не штука написати добре написану книжку,

про яку не говорив лише лінивий поляк, Гауденова умілість полягає в іншому: на підставі фактичного історичного розслідування засумніватися в непомильності польського нарративу звитяги, масово розтиражованого й сучасниками досліджуваних подій, безпосередніми свідками – виконавцями злочину й «страхітливо нормальними людьми» (якщо використовуємо поняття, що більшою мірою ототожуються з геноцидами).

Праця Г. Гаудена має свої принади: вона документальна, а це, погодьмося, дуже важливо, якщо йдеться про злочини і людські жертви, позаяк усі вони – речі складні, бруталізовані цілим інструментарієм зла. Можливо, окремі фрагменти тексту розлогіші, аніж того хотілося б читачеві. Не сперечатимемося тут з авторськими ідеєю і концепцією. Для мене осердя книжки – не лише роз'яснення «банальності зла» (йдучи за незабутніми Зигмунтом Бауманом і Леонідом Донскісом) львівських погромників, а ще украй необхідної національної сповіді й покути за вчинений злочин. Резонанс такої логіки очевидний – лише визнавши свій злочин, вказавши на свій етнічний егоїзм, перемішаний з ксенофобією і шовінізмом (і не лише у бік євреїв), можлива (де)конструкція польської історичної пам'яті.

З цим важче, адже тут назагал й далі маємо мовчання і ворожість до «інших», витоки якого криються у польській ендеції кінця XIX – початку XX ст. Автор книжки зауважує, що «У ті часи (напередодні, у 1918 р. і після нього. – І. М.) антисемітизм став фундаментом національної ідентичності для значної частини польського суспільства. Це незаперечний успіх енденції та Дмовського» (Гауден, 2020, с. 394). Сьогодні про це написано багато, адже саме антисемітизм був «візитівкою» ендеції. Зокрема тут й генеза ідеї тотальної війни з усіма проявами непольської і не(римо)католицькості. Тож, читаючи Г. Гаудена, можна побачити, сказати б, нову відслону ендецької вистави, скерованої на ворогів Польщі – у цьому випадку євреїв (хоча й про українців вони не забували), яких поляки-католики вбивали не у переносному значенні, а цілком реально. Додаймо сюди й погромні настрої, які нікуди не поділися на Галичині, а особливо наприкінці XIX – на початку XX ст., інспіровані поляками й українцями. Відтак перед євреями поставало питання виживання і пошуку союзників (зокрема з-поміж українців) у боротьбі проти польського етнонаціоналізму, за що вони, йдучи за логікою львівських погромників 1918-го, і поплавилися. Не допомогла й практика «подвійної» і/або «по-

трійної» ідентифікації як ймовірний асиміляційний запобіжник для практики антисемітизму.

Але повернімося до книжки Г. Гаудена, яку, переконаний, слід використовувати у подальших дослідженнях ще й тому, що вона показує стратегію уникнення польської відповідальності за злочини, їх заперечення, поширення пост-правди і фейк-ньюз, використання мови ненависті в етнічних, польських, ЗМІ тощо (Гауден, 2020, с. 62, 180, 201, 209, 214, 297, 369, 381-382, 418-419, 441).

Мова Гауденових текстів, звісно, важка через важкість не лише емоційного забарвлення унаслідок читання історичних джерел, а й переживання, які дослідник мусив «пропустити» через себе. Ця емоційність подекуди шкодить чіткості викладу матеріалу, а інколи через неї дослідник потрапляє у пастки схематичності/незавершеності у подачі фактів та їх поясненні. Як на мене, таких місць є кілька.

212

Розповідаючи про реакцію очільників національних церков з осідком у Львові на листопадовий погром 1918 р. – Римо-католицької (архієпископ Юзеф Більчевський), Вірменської католицької церкви східного обряду (єпископ Юзеф Теодорович) (Гауден, 2020, с. 153-154), автор зовсім не згадує у цьому контексті позицію митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. Цікаво, чи у документах, якими послуговувався дослідник, немає інформації про це, або ж це упущення, що радше свідчить про відсутність позиції УГКЦ щодо описаних подій?

Автор, що, фактично, побудував свою книжку майже виключно на польськомовних джерелах про львівський погром 1918 р., з'ясовуючи нападки польської преси на євреїв, розповідає про їхні повідомлення про єврейські «батальйони помсти» (Гауден, 2020, с. 296), однак вважає їх «польською вигадкою», яка містить у собі «несвідоме припущення, що євреї мали за що мститися» (Гауден, 2020, с. 297). Важко з цим погодитися, адже у кількох містах тогочасного ЗУНР (проголошеної 13.11.1918 р.), в умовах польсько-української війни місцевими єврейськими громадами формувалися т. зв. «курені пімсти» власне на захист своїх одноплемінників.

Не вистачало мені й покликань Г. Гаудена на вартісну публікацію Рубена Фана «Історія єврейської національної автономії в період Західно-Української Народної Республіки». Її зміст, якщо не найкраще, то вже точно документально, дозволив б з'ясувати складні перипетії намагань українців здобути підтримку єврейської громади, діалек-

тику єврейсько-українських взаємин і побачити очима єврейського автора-сучасника, що з того, власне, вийшло. Це б зробило маленький фрагмент про місце і роль УНРади в описаних подіях (Гауден, 2020, с. 332).

Повідомляючи про запеклий опір єврейської міліції, автор вказує як джерело львівське «Діло» (1918, 18.11) (Гауден, 2020, с. 341), автор покликається, фактично, на другорядний текст (що це згадує), однак не використовує і не цитує оригінальне джерело інформації. Такі «огріхи» знайдемо й у згадці про повідомлення газети «Українське слово» (1918, 02.11) – покликання на другорядне джерело (Гауден, 2020, с. 332).

Інколи трапляються твердження, які вимагають конкретнішого з'ясування:

– «у сповіщенні командування українських військ було зазначено, що єврейська міліція відбила польську атаку. Це було неправдою» (Гауден, 2020, с. 344). Вартувало детальніше звернути увагу на цьому сюжеті та дати його оригінальний текст;

– «... продовжили погромні ексцеси у Львові. А відтак і в інших містах Галичини та «кресів» (Гауден, 2020, с. 403). Мені ж було б цікаво дізнатися, які це міста Галичини – східної, а чи її західної частини (адже, не секрет, трактування Галичини у нас, українців, і поляків відрізняється).

Звісно, мені хотілося б побачити у тексті книжки «Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року» покликання на авторитетні нині праці українських дослідників подій у ЗУНР, зокрема листопадовому Львові (Миколи Литвина, Олега Павлишина, Олександра Дедика) й міжнаціональних відносин і/або етнополітики на Галичині (Максим Гон, Микола Лазарович).

Однак, не вдалося. Мабуть, Г. Гауден мав інший план, який, звісно, вдалося вповні реалізувати. А от звертання до сучасної української історіографії, а ще й до джерел, опублікованих у документальному багатотомнику матеріалів з історії ЗУНР Олександром Карпенком і Катериною Мицан, лише б дозволило почути й, хоча не впевнений, але ж таки «голосок», який (у своїй манері) пояснював позиції й ролі українських політиків того часу й взагалі українців (Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923, 2001, с. 12, 37-38; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923, 2005, с. 27-29, 45-46).

Не вистачило мені й авторського акценту на позиції українців – членів тимчасової міської ради Львова, про що написало «Діло» 28 листопада 1918 р. Там, поміж іншого, повідомлялося, що соціал-демократ Микола Ганкевич, «говорив про **трагедію братовбійчої боротьби, пятнував події в жидівській дільниці, представляючи картину знищення і вказуючи на темних героїв** (курсив мій – І. М.). Вкінці висловив надію на перемогу червоного прапора і збратання народів» (Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923, 2005, с. 39). До того ж «пост-погромні» інформації станиславівської газети «Нове життя» 4 січня 1919 р. є додатковим підтвердженням того, що львівський погром 1918 р. був «справою» усього прошаків польського суспільства на Галичині: «Із занятого Львова. (...) Жертв погрому є куди більше, як їх подають. Є їх більше чим 1200. Підчас погрому знищили дві тори та забили шамеса, що боронив їх, і його сина. **Рабують не лише жовнірі, але й інтелігенти** (курсив мій – І. М.). Всі ювілерські склади обробані» (Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923, 2005, с. 45). Використання цих та інших інформацій збагатило б джерельну основу цієї публікації, адже вони вкотре підтверджують хронологію подій і погромну семантику.

Книжка І. Гаудена не залишає альтернативи штибу, чи був львівський погром випадковістю чи закономірністю? Чи можна його розуміти як такий собі приклад Чорного лебедя (Насіма Талеба), а чи Сірого носорога (Мішель Вукер)? І, якщо так, то для кого – нещасних жертв, їх убивць, цілого Львова? Гадаю, що українські читачі мусять дати відповідь самі, прочитавши цю вкрай важливу книжку. Може й добре, що ця книжка, поки що, «голос вопіючого у пустелі», просто знаменито, що вона – єдина. Бо ґрунтовної історії мусить бути небагато, аби відчувти голос дослідника. Але пам'ятаймо, що цей «голос», – це ще й глас великого Предтечі, який має прийти і якого чекають...

А «Ким був той піаніст?» уважний читач дізнається дуже швидко, прочитавши Гауденову книжку.

На жаль, їх, «піаністів» має кожен народ, навіть дуже релігійний і, на перший погляд, цивілізований. І ми, скоріш за все, не виняток, адже нам також потрібно почати змінювати тон нашого публічного наративу про непривабливі для українців події, особливо ХХ ст., співучасть і відповідальність за злочини, які не мають терміну давності.

Джерела та література:

1. Гауден, Гжегож. Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадний погром 1918 року. / Переклад з польської Андрія Павлишина. Львів: Човен, 2020. 528 с.
2. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Керівник роботи і відповідальний редактор Олександр Карпенко. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001.
3. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Керівник роботи і відповідальний редактор Олександр Карпенко. Т. 3, кн. 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання. Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005.

References:

1. Gauden, Gzhegozh. L'viv: kinets' ilyuziy. Opovid' pro lystopadovyy pohrom 1918 roku. / Pereklad z pol's'koyi Andriya Pavlyshyna. L'viv: Choven, 2020. 528 s.
2. Zakhidno-Ukrayins'ka Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh. Kerivnyk roboty i vidpovidal'nyy redaktor Oleksandr Karpenko. T. 2: Derzhavotvorchi y administratyvno-orhanizatsiyini protsesy. Ukladachi: Oleksandr Karpenko, Kateryna Mytsan. Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2001.
3. Zakhidno-Ukrayins'ka Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh. Kerivnyk roboty i vidpovidal'nyy redaktor Oleksandr Karpenko. T. 3, kn. 1: Sotsial'no-ekonomichni vidnosyny i Vyzvol'ni zmahannya. Ukladachi: Oleksandr Karpenko, Kateryna Mytsan. Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2005.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.216-230>

УДК: 323.23:004.773]:327.5„20”(049.32) © *Іванна Макух-Федоркова*¹

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА НА ЕВОЛЮЦІЮ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

Рец. на Дейвид Патрикаракос. Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття. Київ: Yakaboo Publishing. 2019. 352 с. / David Patrikarakos. War in 140 Characters: How Social Media is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century. New York: Basic Books. 2017. 352 p.

216

В сучасних умовах функцію донесення інформації до аудиторії виконують уже не стільки традиційні засоби масової інформації, але і соціальні медіа, адже вони представляють собою одну з форм соціальної комунікації. Останніми роками доволі поширеною є тенденція, що, по-перше, джерелом виникнення, ескалації і подальшого вирішення конфліктної ситуації виступають ЗМІ та мережі, а по-друге, роль соціальних медіа трансформує природу сучасного військового конфлікту та підходи до його регулювання. Соціальні мережі та Інтернет повністю змінюють наше уявлення про війну. Військові конфлікти виходять за рамки безпосереднього поля бою на території, бо вони продовжуються як в інформаційному та віртуальному просторах.

Саме таких цікавих аспектів торкається британський репортер та письменник Дейвид Патрикаракос у своїй концептуальній праці, присвяченій зміні природи конфлікт у XXI столітті під впливом нових медіа. Автор є кореспондентом у виданнях Politico і Daily Beast, в останньому працює ще й позаштатним редактором. Виступав на тему політики в епоху пост-правди на конференції TEDx, його ре-

---

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: i.makuch-fedorkova@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0003-2198-8727>

портажі та аналітичні статті публікують провідні періодичні видання, написав монографію про ядерну програму Ірану (11). Ґрунтовна робота громадського журналіста «Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт ХХІ століття» викликала неабиякий резонанс, адже презентуючи її в Україні автор зазначив, що вона допоможе не тільки зрозуміти методи війни свого противника, а й як саме потрібно формувати механізми захисту в умовах інформаційно-психологічного протистояння. Стиль написання книги зрозумілий та аналітичний, адже дослідник формував свої репортажі в гарячих точках країн Близького Сходу, України, Росії. Форма подачі матеріалу поєднується з цікавими інтерв'ю, описами конкретних міст і територій, висловленням власної точки зору з приводу здатності соціальних медіа наділяти простих людей, часто тих, хто не воює, – силою змінювати хід бойових дій, тим самим окреслюючи масштабність і всепроникність нової глобальної війни. Британський репортер дійшов висновку, що природа конфлікту змінилася після того, коли опинився навесні 2014 року на сході України, адже Twitter давав оперативнішу інформацію, ніж New York Times чи NBC. На його думку, соціальні медіа відкрили для індивідуальних користувачів колосальний комунікаційний простір, який раніше контролювала винятково держава (с. 14), бо особи, а не інституції стали основним джерелом інформації на місцях. Саме це розуміння прийшло до автора, коли, перебуваючи в епіцентрі військових дій на сході України, далеко від англомовних медіа, він проводив паралельний моніторинг у твіттері та фейсбуці подій, які в цей же хронологічний період відбувалися на Близькому Сході. Адже в червні 2014 р. Ісламська держава захопила друге за величиною місто Іраку, Мосул, а впродовж липня-серпня 2014 р. розпочалась ізраїльська військова операція в секторі Гази під назвою «Непорушна Скеля». Він ділиться своїми переживаннями, зазначаючи, що опинився в розпалі одразу двох воєн: однієї, де на полі бою воюють танками, та іншої – інформаційної війни, бойові дії якої переважно розгортаються в соціальних медіа (с. 14). Саме в Україні Дейвид потрапив на війну нового типу у місті, де світ конфліктів старого типу остаточно поступився новому світові, бо дослідник приходив до висновку, що важливою є перемога у війні слів та наративів, аніж те, хто має найпотужнішу зброю; кордони між політикою та війною ніколи не були такими розмитими, а політика – такою нестабільною (с. 351).

Дейвид Патрикаракос закликає політиків, урядовців і громадськість вивчити мінливий характер сучасної війни і загострює увагу на характеристиці трьох конфліктів XXI століття: війні Ізраїлю 2014 року проти Хамасу, українсько-російському збройному протистоянню та жорстокої політики Ісламської держави, а саме використання нею соціальних медіа для вербування та радикалізації свого впливу. Спостерігаючи за конфліктами від України до Гази й Іраку та здійснюючи їх порівняльний аналіз, дослідник називає цей процес поступовою ерозією військового типу війни на користь неоднозначних і розмитих конфліктів. Варто зазначити, що безпековий порядок пост-1945 призвів до зниження кількості міждержавних конфліктів, проте прагнення боротьби не зникло, а сама війна, як вірус, набрала нових форм мутацій. В книзі зазначається, що «російський президент В. Путін зовсім не був зацікавлений перемогти Україну у військовому сенсі..... Так само Ізраїль не мав наміру перемогти ХАМАС у військовому плані (що він також легко міг би зробити) та змусити угруповання нарешті прийняти існування Ізраїлю. З Ісламською державою автор також спостерігає нову форму конфлікту. На відміну від терористичних угруповань, які існували раніше, єдиною вимогою ІД є те, щоб Сирія й Ірак, а потім решта країн Близького Сходу і не лише вони, розформували свої держави та приєдналися до самопроголошеного халіфату Ісламської держави» (с. 18). Цілком зрозумілим фактом із наведених прикладів є те, що таке протистояння неможливо вирішити перемовинами, бо досить часто без абсолютної перемоги однією стороною іншої, конфлікт вряда чи буде вичерпано.

Останніми роками ми все більше спостерігаємо, що війна має політико-економічне спрямування, і відповідно, немає означеного завершення, оскільки політика не завершується ніколи. На думку автора, конфлікти сьогодення є дуже розмитими, а це може призвести до їх розгортання в повноцінну війну за участі багатьох держав. З цього приводу, Дейвид Патрикаракос, влучно зазначив: «Я вважаю, що зараз загроза широкомасштабної війни реальніша, ніж світ знавав будь-коли після 1945 року....., бо спричиняють сучасні виклики не просто глобалізація й інформаційна революція, а самі соціальні медіа та мережеві технології» (с. 21). Більше того, основною відмінністю між традиційною та сучасною війною є сила комунікації примусу, за допомогою якої реалізовується політична мета військової перемоги на полі бою. Сучасна глобальна фінансова інтеграція про-

демонструвала, що можливість воювати невійськовими засоби ніколи ще не була такою потужною. Соціальні медіа змінили спосіб та методи ведення війни, стерлися межі між війною та миром, і головне, звертає увагу дослідник на виникнення нового статусу-кво, який загрожує міжнародній стабільності (с. 20-21).

Для того щоб підкреслити у книзі, як сучасні люди за допомогою соціальних медіа руйнують традиційну ієрархію інформації і тим самим впливають на перебіг масштабних подій: від війни збройної до війни інформаційної, автор вводить таке поняття як Homo digitals. Під цим терміном дослідник розуміє особу, якій соціальні мережі надали ті можливості, яких в неї не могло би бути без технологічного прогресу, адже коли «людина твітить щось про війну, вона фактично вже є солдатом». Так, однією з героїнь книги є Анна Сандалова, яка активно використовувала соціальні медіа для протистояння інформаційному та збройному впливу РФ. Колишня PR-директорка з 15 річним досвідом роботи, Анна ще під час подій на Майдані створила фейсбук-групу для допомоги спочатку протестувальникам, а потім і Збройним силам України.

219

Українська активістка дуже активно займалася волонтерством в мережі Facebook, також через соціальні медіа вона створювала в окупованих містах онлайн-мережі помічників, і через них отримувала доступ до тієї інформації, яку державні структури ніколи не могли отримати. Знайомство під час підготовки репортажів з Анею підштовхнуло Дейвіда Патрикаракоса написати не тільки як на практиці використовуються соцмережі, а й підкреслити силу і впливи найрізноманітніших верств населення, різного походження, професії, віку і статі на хід збройного конфлікту. Важливо нагадати, що саме в Україні і під впливом посиленої ролі соціальних медіа на війні і зародилася сама ідея цієї праці. Автор книги їздив з волонтеркою на схід, в епіцентр збройного протистояння, задля того щоб на переконливих прикладах показати результат її діяльності у підтримці української армії. Використовуючи мережу Facebook, Анна Сандалова мобілізувала на допомогу величезну кількість людей, розширила міжнародні контакти, отримала доступ до надважливої інформації. Соціальні мережі дали змогу не тільки забезпечувати потреби наших солдат, а сформувати до волонтерської діяльності високий рівень довіри, саме тієї довіри, якої не були в українському суспільстві до корумпованих державних інституцій.

В даному контексті варто нагадати, що саме за однією з поширених версій, Мустафа Найєм був першим, хто закликав українців своїм постом на Facebook вийти на Майдан Незалежності, на знак протесту проти рішення уряду М. Азарова відкласти підписання угоди про асоціацію з ЄС (Мустафа Наєм). Коли британський репортер зустрівся з Мустафою у кабінеті Громадського ТБ в Києві, то український журналіст під час інтерв'ю зазначив, що не сподівався, що влада медіа може справити такий вплив на народ. «Я навіть не припускав, що прийде так багато людей» (с. 137). Автор книги називає Анна Сандалову та Мустафу Наєма фейсбук-воїнами (с. 176), бо соціальні мережі дали можливість простим громадянам динамічно діяти і посилювати свій вплив з такою швидкістю, на яку не було спроможне керівництво країни. «В Ірані та Єгипті здатність соціальних медіа посилювати та мобілізувати дала змогу протистояти державі, а в Україні – конкурувати з нею..... Там, де держава краде гроші, народ жертвує їх, де вона повільна та неповоротка, люди – стрімкі та гнучкі. А де держава наповнена старим, реакційним мотлохом, громадяни – молоді й революційні» – такими словами підсумовує Дейвід розділ, присвячений Анні Сандаловій та ролі Homo digitals на полі бою (с. 176).

Цікавим аспектом в книзі є опис ролі російського телебачення, пропаганди соціальних медіа та потужної роботи «ферми тролів» із виготовленням мемів, фото жаб, безкінечних відео кліпів і статей у посилені інформаційно-психологічної війни РФ проти України. Коротка історія життя талановитого російського журналіста Віталія Беспалова переконливо довела всю сутність роботи російських медіа. Молодий хлопець, в результаті введення санкцій ЄС щодо РФ, втратив роботу головного редактора веб-сайту, в престижному міжнародному онлайн-видавництві в Санк-Петербурзі. Пошуки нового заробітку привели журналіста в компанію, яка власне і займалася тролінгом українських новин. В інтерв'ю автору книги Віталій зізнався, що навіть не усвідомлював, що доведеться займатися таким серйозним перекручуванням фактів тодішньої дійсності, адже розуміючи українську мову на достатньому рівні, йому спочатку доручили шукати в Інтернеті інформацію про Україну та переписувати її так, щоб був викладений весь фактаж та збережено унікальність тексту. Лише пропрацювавши певний період часу, він усвідомив, що потрапив в компанію російського бізнесмена, ресторатора, власника

кейтерингового бізнесу, засновника «фабрики тролів з Ольгіно», і загалом, ключової фігури в російсько-українській інформаційній війні – Євгенія Прігожина. На початковому етапі Віталій Безпалов займався переписуванням новин про Україну, проте згодом довелось створювати фейкові українські сайти, фальшиві статті та американські блоги, мультики, анімацію, меми, які розповсюджували в соціальних мережах підтримку кремлівської політики щодо України та висміювали як українського президента, так і світових лідерів. Психологічно журналісту було надзвичайно складно працювати в таких умовах, адже з часом він чітко зрозумів, що є інструментом інформаційної війни. В результаті Безпалов не просто розраховувався, а заради того, щоб виправдати своє сумління написав анонімну статтю про свій досвід роботи на «фермі тролів».

Історія російського журналіста чітко демонструє, що приєднавшись до «ферми тролів» він став дієвою особою в українській війні. Він не носив форму чи зброю, але був солдатом, бо якщо «Анна Сандалова використовувала Facebook, щоб стати воїном на полі бою, то Віталій був віртуальним бійцем, боровся у війні наративів на дискусійному рівні війни» (с. 198). Кінцевою метою «ферми тролів» було навчити людей фальшивому патріотизму, виправдати поведінку та дії російського уряду, підтвердити реальність того, про що говорить ТБ – зауважив Безпалов автору книги. І такі дії є цілком зрозумілими, адже «Путінська Росія чудово розуміє силу інформації у воєнний час і використовує її більш вміло, ніж будь-яка інша держава світу... головна мета Росії – не перемогти українську армію, що зробити було б доволі легко. Її фокус спрямований на послаблення української держави та нав'язування східним українцям пропагандистського наративу» (с. 207). Цей приклад чітко показує, як використовуючи соціальні мережі можна маніпулювати фактами і створювати нову політичну «квазіреальність», тому українській державі потрібно виробляти механізми захисту і протидії негативному розповсюдженню фейкової інформації, а також формувати культуру медіаграмотності серед населення.

Хоча з іншого боку, історія із збиттям малазійського Боїнга МН 17 над Донбасом у 2014 році показала, що не всі дії РФ може захищати брехлива інформація та потужна пропагандистська діяльність, а головне, що самі соціальні мережі можуть бути використані як доказова база проти кремлівської злочинної діяльності. Британський

громадський журналіст і блогер Еліот Хіггінс на основі аналізу відкритих джерел: соціальних мереж, відео доказів та супутникових зйомок, довів провину РФ у цій авіакатастрофі. Вперше став відомим після ідентифікації систем озброєння, які використовувалися в Сирії (Higgins E.). Важливо зазначити, що 15 липня 2014 р. Хіггінс заснував Інтернет-видання Bellingcat, яке дало змогу публікувати результати журналістських досліджень в зонах військових дій (Bellingcat). 31 травня 2015 року група Bellingcat під керівництвом Еліот Хіггінса опублікувала доповідь «Аналіз супутникових зображень, опублікованих Міністерством оборони Росії» (Аналіз, 2015; Forensic Analysis, 2015). У доповіді зазначалося, що як мінімум дві із шести супутникових фотографій, опублікованих Міністерством оборони Росії на міжнародній прес-конференції 21 липня 2014 року, були фальсифіковані. На наступний день результати досліджень Bellingcat були опубліковані у багатьох провідних західних ЗМІ, в тому числі на суспільно-правовому телебаченні Німеччини «Das Erste» (Das Erste) та Великобританії (Крушение MH17). А вже 23 лютого 2016 року сайт групи Bellingcat опублікував новий звіт, в якому назвав підозрюваних в атаці на MH-17, які могли бути причетні до катастрофи малайзійського «Боїнга», збитого 17 липня 2014 року в Донецькій області (Bellingcat, 2016).

Еліот Хіггінс не був співробітником спецслужб у військовій справі і не володів секретною інформацією, так само він не був хакером чи IT-віртуозом, але, використовуючи метод аналізу даних у відкритих джерелах, він продемонстрував, що за допомогою соціальних мереж можна швидше й ефективніше реагувати на події військового часу, аніж це можуть робити державні бюрократичні структури з численним адміністративним апаратом. Як громадський журналіст Еліот довів традиційній журналістиці, що потрібно довіряти інформації, яку зафіксував простий громадянин на місці події, бо у випадку з дослідженнями зенітної установки «Бук» саме відео, твіти чи пости аматорів на місці події відіграли велике значення у розслідуванні цієї авіакатастрофи. Звісно, Дейвид Патрикаракос у своїй книзі також відносить Еліота Хіггінса до Homo digitalis, бо він у масштабах світової політики та військової розвідки став серйозним гравцем, здатним впливати на робочі групи урядів Росії, США та Європи.

Підбиваючи підсумок проаналізованих розділів, варто сказати, що проаналізувати оцінку британського журналіста щодо подій ро-

сійсько-українського збройного протистояння було цікаво, адже автору вдалося чітко підмітити глибину усіх проблем та їх наслідків. Тим більше, що в російському виданні ця книга була цензурована і частина тексту вилучена.

Автор, не менш переконливо демонструє силу соціальних мереж в аналізі конфлікту 2014 року між Палестиною та Ізраїлем. Адже вражає активність і сміливість 16-річної палестинської дівчини Фари Бакер, яка у своєму Twitter протягом 51 дня вела текстову трансляцію з масштабних обстрілів у Секторі Гази. Її повідомлення привернули увагу медіа всього світу – і завдяки цьому твітів з хештегами на підтримку Палестини було майже вдсятеро більше за твіти з хештегами на підтримку Ізраїлю. В інформаційній війні перемога була за Сектором Газа (Темна сторона Facebook). Цей приклад засвідчує як одна дівчина-підліток може стати в полі воїном і становити загрозу найпотужнішій армії світу. Фара Бакер продемонструвала як смартфон може проявити себе як міні-CNN, бо транслюючи контент завдяки мережам соціальних медіа інформація охопила мільйони осіб. Більше того, випуски новин та провідні видання брали її інформацію за першооснову та будували навколо них свої інформаційні випуски. По суті, до її сторінки в Twitter ставилися як до служби новин, а твіти порівнювали до бюлетеня Associated Press. Проінформувати і викликати обурення серед міжнародної спільноти було надзвичайно важливим для Гази, оскільки перемогти ізраїльтян з військової точки зору було неможливим, тож єдиним шансом для палестинців була демонстрація масштабних руйнувань в зоні конфлікту. Неповнолітня дівчина, яка стала певним міжнародним брендом, зуміла показати усі страждання палестинців, адже її пости поєднували як візуальну, так і письмову платформу. Розповіді Фари про непрості будні у зоні конфлікту активно цитували світові ЗМІ, а кількість підписників за даними TwitterCounter.com, з 23 липня по 11 серпня 2014 року зросла з 4934 до 167000 (с. 55). Twitter став ідеальним пропагандистським інструментом для війни, тому що потік інформації відображався безперервно і користувачі могли реагувати на події в реальному часі. Патрикаркос порівнює Фару з Анною Франк – єврейською дівчинкою, яка описала все жахіття нацистського режиму у своєму щоденнику.

Таким чином, соціальні мережі зруйнували ієрархію інформації і медіа, бо звичайні користувачі розповідаючи свої історії можуть впливати на інформаційне поле під час військових дій і навіть змі-

нювати хід подій. На підтвердження цього факту доречними є приклади автора на сторінках книги «...надзвичайна здатність соціальних медіа та мережевих технологій наділяти простих людей, часто тих, хто не воює, силою, яка здатна змінювати хід бойових дій... За даними дослідників аналітичного центру Емерсона Т. Брукінга та П.В. Сингера, близько 3,4 млрд. осіб зараз користується Інтернетом. Щодня вони твітять близько 500 мільйонів дописів... Facebook має 1,7 млрд. активних акантів, що робить його «населення» більшим, аніж у Китаї, а Twitter і Facebook є платформами, з яких більшість американців дізнається новини» (с. 21). Зазначені вище факти засвідчують, що мережі сформували нові медіа і призвели до появи незалежних, сміливих і цілеспрямованих особистостей, які здатні змінювати хід військових конфліктів та політичних подій.

224 — В даному контексті варто задатись питанням, то хто ж виграв в ізраїльсько-палестинському конфлікті 2014 року і якою була інформаційна відповідь Ізраїлю палестинцям в ході операції «Непорушна скеля»? Армія оборони Ізраїлю дуже серйозно ставиться до інформаційної роботи та до своєї прес-служби. Цей департамент має відділ соціальних медіа, в якому працює креативна молодь із знаннями іноземних мов (середній вік – близько 21-22 років). Структура підрозділу проста: у відділі соціальних медіа працюють англійські, французькі й іспанські бюро, арабське бюро працює з арабськими соціальними медіа, але всі бюро тісно взаємодіють (с. 89). Методи роботи спрямовані на подачу матеріалу зі засобами візуалізації та використанням графічного дизайну, стиль викладу матеріалу простий і переконливий, спрямований на те, щоби той чи інший текст чи відео запам'ятовувалися. А також, як зазначає відповідальний за міжнародну аудиторію Даніель Рубенштейн, потрібно інформацію подавати так, щоби вона вмістилася у 140 символів твіту чи короткому фейсбучному пості (с. 99). Звісно, маючи попередній досвід ведення військових операцій Армія оборони Ізраїлю, в ході цієї 51-денної війни, вдало використовувала соціальні медіа та підтримувала пріоритет в подачі новин, для впливу як на свою громадськість, так і на уряди провідних європейських держав та США. Військовий принцип Ізраїлю базується на таких чітких критеріях як: право на самооборону, право на реагування, право на захист єврейського життя практично за будь-яку ціну (с. 117). Палестинці не мають такого досвіду роботи із світовою громадською думкою, але приклад застосування

16-річною дівчиною соціальних медіа показав, що можливо впливати на дискурсивний рівень аудиторії і тим самим сприяти розвитку громадянської журналістики. Всередині країни Ізраїль виграв інформаційну війну, а всьому світу, безперечно, програв. З цього приводу офіційний представник Армії оборони Ізраїлю Пітер Лернер зазначив наступне: «Не певен, що ми виграли, одначе й достеменно не можу стверджувати, що ми програли» (с. 127). Активність Фари в цьому збройному протистоянні показала, що одна сторона може перемогти збройно, але програти політично, і саме це є надзвичайно важливим в асиметричному конфлікті, тому що палестинці ніколи не можуть навіть сподіватися на військову перемогу.

В останніх двох розділах книги Д.Патрикаракос розкриває використання нових технологій та соціальних медіа як інструменту діяльності терористичних організацій. Цікавим є приклад історії француженки Софі, яку за допомогою соціальних мереж намагалась завербувати терористична організація ІДІЛ. Соціальні медіа виявилися найбільшою знахідкою для угруповання, оскільки їхня роль в можливостях вербування для Ісламської держави виходила за рамки простої пропаганди. Використовуючи контактування на особистому рівні, терористи Ісламської держави ефективно застосовували методику класичного вербування. Нові медіатехнології вдало використовуються терористами, адже сформовані спеціальні відділи логістики, які відстежують «запрошеного» і перевозять завербованого через кордон. За посередництвом медіа, під виглядом звичайної туристичної подорожі, застосовуючи психологічні форми дружнього спілкування, професійно спостерігаючи за поведінкою Софі, відбувався процес агітації та непомітного пропагандистського впливу. Більше того, як засвідчують статистичні дані, які наводить автор, наприкінці 2015 року кількість іноземних бійців, які долучилися до джихадистських груп Іраку та Сирії (переважно до Ісламської держави) зростає понад удвічі за період 18 місяців (с. 299). Безпрецедентним прикладом в історії джихаду є те, що кількість людей, які радикалізувалися, залишили комфортне життя на Заході, щоб поїхати в зону конфлікту. А головною проблемою є те, що провідні держави світу не в змозі вплинути на цей процес, бо терористичні організації завдяки новим технологіям показують, що вони сьогодні можуть самостійно проектувати свою владу та підірвати західні інститути.

Отже, Homo digitalis, як і соціальні медіа, можуть бути використані як з добрими, так із злими намірами, це така революційна сила, яка може кинути виклик ідеології будь-якого уряду і політичним діям від Вашингтону до Лондона.

Автор книги наголошує не тільки на нових підходах в інструментах і методах ведення війни, але і на зміні самих акторів сучасного збройного протистояння. Він зауважує, що понад тисячу років війна була переважно чоловічою справою, а сьогодні в ній беруть участь найрізноманітніші верстви населення. Зокрема, свідченням цього є той факт, що в самій книзі можна помітити, що з восьми героїв четверо належить до цивільного населення і вони є жіночої статі. Окрім того, варто звернути увагу, що війна особистісних історій або наративів стає важливішою за перебіг фізичної війни і прямих бойових дій.

226
— Слушною заувагою дослідника є те, що він показує яким чином соціальні мережі, будучи головним інструментом Homo digitalis, руйнують суверенність і цілісність національної держави. Якщо національна держава ХХ століття традиційно мала монополію на застосування сили та домінуючий контроль над інформаційними потоками, то в теперішніх обставинах сучасні медіа-платформи дають людям змогу спілкуватися за межами традиційних державних ієрархій зв'язку. Це зокрема призвело до певного підриву впливовості державного механізму управління, адже, по-перше, влада перейшла від інституцій до окремих громадян та організацій; по-друге, користувачі соцмереж можуть самі активно створювати контент на платформах; по-третє, за допомогою цих платформ вони можуть формувати транснаціональні мережі. Усі ці три функції раніше належали національній державі, зараз їх роль виконують Homo digitalis та соціальні мережі. Останні за своєю природою незалежні від державного впливу, бо вони транснаціональні і кордони чи націоналізм не перешкоджають їх поширенню.

Автор також вдається до історичних порівнянь і підкреслює, що з одного боку, друкарський верстат, а потім радіо й телебачення, соціальні медіа відкрили нові простори для спілкування, проте, з іншого боку, ступінь децентралізації передачі інформації означає, що держава має щораз меншу можливість нав'язати єдине тлумачення подій. Це однозначно й добре, оскільки приносить більшу прозорість, проте й погано, позаяк дестабілізує. Адже соціальні медіа роблять кож-

ний факт публічним через дописи чи твіти (особливо у воєнний час) водночас, уряди і традиційні медіа, поступаються своєю функцією зберігачів інформації на користь подачі різноманітних інтерпретацій тих самих подій і поширення відвертої брехні (с. 27-28). На думку Д.Патрикаракоса, розквіт соціальних медіа, які за своєю суттю є дестабілізуючими, збігся в часі з кризою Заходу, який, починаючи з 2000-х років, переживає системну дискредитацію великих інституцій (с. 28). Можна навести безліч прикладів, проте однією показовою новиною, яка активно ширилася світовими ЗМІ була подія 2003 р., коли провідні західні політики створили коаліцію у війні проти Іраку, щоб вилучити зброю масового знищення, якої не існувало. На підсилення складності і неоднозначності сучасних реалій, варто зазначити, що ще наприкінці 2016 р. «постправду» визнали словом року відповідно до Oxford Dictionaries. Визначення цього терміну подається наступним чином «обставини, при яких об'єктивні факти мають менший вплив на формування громадської думки, ніж апеляція до емоцій і особистих переконань» (с. 29). Підсумком 2016 р. став підрахунок, який підтвердив, що Дональд Трамп став найбрехливішим кандидатом у президенти Сполучених Штатів у новітній історії. Це також і рік кампанії Брекзит, – виходу Британії зі складу ЄС, яка багато в чому базувалася на дезінформації та поширенні напівправди (с. 29). Бо світ доби постправди породив таких лідерів думок, які навчилися підривати саме поняття правди і ширити сумніви щодо існування об'єктивності істини взагалі.

227

Повністю погоджуюся з влучними підсумовуючими міркуваннями дослідника з цього приводу: «Ми живемо в часи постмодерну, які породжують постмодерні політику та війну. Навряд чи тенденція до регресії та хаосу в нашому житті була колись вираженою яскравіше, ніж тепер» (с. 28). А якщо говорити про сам військовий конфлікт, то багато національних держав втрачають монополію на збройні сили саме через послаблення свого домінування в інформаційних потоках і наративах. Інструментом цих змін є соціальні медіа, які збільшують глобальний вплив і здобувають повноваження великих інституційних медіа та урядів.

В цілому ж, оцінюючи, рецензовану монографію, можна сказати, що її автору вдалося концептуально точно окреслити наслідки інформаційної революції, яка безперервно розвиває і посилює глобальні комунікації, бо «нові медіа» та соціальні мережі стають не тільки

активними комунікаторами, але і реальними акторами в розвитку сучасного військового конфлікту. Мас-медіа створюють особливий віртуальний простір політичних конфліктів і змінюють саму природу збройного протистояння, бо через канали соціальних комунікацій вони активно впливають на формування світової громадської думки, стають віртуальними і реальними акторами міжнародних конфліктних протистоянь. На основі наведених вище фактів, а також прикладах подій «Арабської весни» можна чітко простежити як в процесі так званих «твітерних революцій» відбувається стрімка деградація державних інститутів, посилюється соціально-економічна криза та в деяких випадках переростає в масштабні міжнародні конфлікти, серед яких одним з найбільш кровопролитних став конфлікт в Лівії (Зінько С.Ю. 2009).

228

Британський репортер та письменник Дейвид Патрикаракос у своїй книзі «Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття» переконливо показав новітню форму глобальної війни. Соціальні медіа руйнують старий порядок конфлікту новими способами використання часу, простору і методів, розмиваються хронологічні рамки початку і завершення війни, бо саме інформаційний вимір конфлікту може розгорнутися задовго до активних боїв і тривати після завершення бойових операцій. Як показали наведені вище приклади, військові операції стають формою інформаційної діяльності та переслідують політичні, а не військові результати. Підсилення ролі особистості – формування Homo digitalis є основою конфлікту XXI століття, адже стримати інноваційні підходи у поширенні правди Фарою Бейкер, Анною Солдатовою чи Елліотом Хіггенсом в майбутньому не зможе жоден державний апарат, бо мережеві фрілансери є повністю незалежними у своїх діях від будь-яких урядів. Очевидним є факт, що західні держави та їх інституції, як і загалом сама національна держава, відстають від форм ведення сучасної війни та протидії новим кібернетичним загрозам. Автор книги завершує її не зовсім втішними прогнозами зазначаючи, що сьогоднішня дійсність дуже схожа на світ на порозі Першої світової війни «Сучасну глобалізацію підштовхнули певні сили, які впливали і напередодні Першої світової війни....., але нинішні тенденції як у військовій практиці, так і в політиці, підсилені соціальними медіа, створили глобальне середовище, яке має значно серйозніші наслідки та може призвести до масових міждержавних війн» (с. 349). Такими

є сучасні реалії нашого складного і хаотичного часу, який підштовхує до докорінного реформування державної системи, формування ефективних механізмів інформаційного захисту та корекції й оновлення стратегії національної безпеки.

Що стосується критичних зауважень та недоліків до проаналізованої монографії, то вони є не до самого автора, а радше до якості самого перекладу, бо інколи складалося враження, що його здійснювали через Google Translate. В тексті спостерігаються неточності перекладу і стилістичні огріхи, значна кількість орфографічних помилок, обмежений набір синонімів у інтерпретації наукових фактів, запозичення модернових імпровізацій, що ускладнить розуміння перебігу подій особливо для тих людей, які не володіють англійською мовою. Такі тонкощі є важливими, бо саме переклад закладає основу для сприйняття та усвідомлення книги читачем.

Джерела та література:

1. Анализ спутниковых изображений, опубликованных Министерством Обороны России: расследование bellngcat // URL https://www.bellingcat.com/app/uploads/2015/05/Forensic_analysis_of_satellite_images_RU.pdf
2. Зінько С.Ю. 2009. Країни Близького Сходу в сучасних міжнародних інформаційних відносинах. Львів: Ліга-Прес
3. Крушение МН17: использовалась ракета «Старый Бук» – российская фирма // URL <https://www.bbc.com/news/world-europe-32972406>
4. Мустафа Найем // URL https://uk.wikipedia.org/wiki/Мустафа_Найем
5. Темна сторона Facebook: як соціальні мережі сіють розбрат і розпалюють війни // URL <https://hromadske.ua/posts/temna-storona-facebook-yak-socialni-merezhi-siyut-rozbrat-i-rozpaluyuyut-vijni>
6. Хиггинс, Элиот // URL https://ru.wikipedia.org/wiki/Хиггинс,_Элиот
7. Bellingcat назвав підозрюваних у причетності до збиття МН 17 // URL https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/02/160224_bellingcat_dk
8. Bellingcat // URL <https://ru.wikipedia.org/wiki/Bellingcat>
9. Das Erste // URL <https://www.tagesschau.de/multimedia/sendung/tt-3729.html>

10. David Patrikarakos 2012. Nuclear Iran: ehe Birth of an Atomic State // URL https://www.academia.edu/2524132/Review_of_Nuclear_Iran_The_Birth_of_An_Atomic_State_by_David_Patrikarakos

11. Forensic Analysis of Satellite Images Released by the Russian Ministry of Defense A bell;ngcat Investigation // URL https://www.bellingcat.com/app/uploads/2015/05/Forensic_analysis_of_satellite_images_EN.pdf

References:

1. Analiz sputnikoviyh izobrazheniy, opublikovannyh Ministerstvom Oboronyi Rossii: rassledovanie bell;ngcat // URL https://www.bellingcat.com/app/uploads/2015/05/Forensic_analysis_of_satellite_images_RU.pdf

2. Zinko S.Iu. 2009. Krainy Blyzkoho Skhodu v suchasnykh mizhnarodnykh informatsiynykh vidnosynakh. Lviv: Liha-Pres

3. Krushenie MH17: ispolzovalas raketa «Staryiy Buk» – rossiyskaya firma // URL <https://www.bbc.com/news/world-europe-32972406>

230

— тафа_Найем

4. Mustafa Naiiem // UR L[https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Мус-](https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Мус-тафа_Найем)

5. Temna storona Facebook: yak sotsialni merezhi siiut rozbrat i rozpaliuiut viiny// URL<https://hromadske.ua/posts/temna-storona-facebook-yak-socialni-merezhi-siyut-rozbrat-i-rozpaluyuyut-vijni>

6. Higgins, Eliot // URL https://ru.wikipedia.org/wiki/Хиггинс,_Элиот

7. Bellingcat назвав підозрюваних у причетності до збиття МН 17 // URL https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/02/160224_bellingcat_dk

8. Bellingcat // URL <https://ru.wikipedia.org/wiki/Bellingcat>

9. Das Erste // URL <https://www.tagesschau.de/multimedia/sendung/tt-3729.html>

10. David Patrikarakos 2012. Nuclear Iran: ehe Birth of an Atomic State // URL https://www.academia.edu/2524132/Review_of_Nuclear_Iran_The_Birth_of_An_Atomic_State_by_David_Patrikarakos

11. Forensic Analysis of Satellite Images Released by the Russian Ministry of Defense A bell;ngcat Investigation // URL https://www.bellingcat.com/app/uploads/2015/05/Forensic_analysis_of_satellite_images_EN.pdf

---

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Шановні автори!

Для публікації статті текст необхідно надіслати до **визначеного терміну** на одну з електронних адрес редколегії «Медіафоруму»: intinf@chnu.edu.ua; ivosadtsa@yahoo.com

1. Файл з текстом статті та анотаціями.

Обсяг: стаття до 0,5 – 0,75 авт. арк., рецензія, повідомлення – до 0,25 авт. арк., включно з резюме і посиланнями.

Формат А-4, відстань між рядками – 1,5 інтервала, кегль 14, гарнітура Times New Roman; усі поля: 2 см; абзац – 0,5 см (у тексті статті); **сторінки** статті мають бути пронумеровані.

Редколегія та автори послуговуються в оформленні статей **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВ-ТОР-ДАТА (CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE)**. Основні зразки оформлення джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА наведені нижче, більш детально з ним можна ознайомитися за цим посиланням http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

Структура статті:

- УДК;
- прізвище автора(ів) та назва статті українською та англійською мовами;
- повна назва установи та підрозділу, де виконувалася робота українською та англійською мовами;
- анотація українською та англійською мовами;
- ключові слова українською та англійською мовами;
- розширена анотація англійською мовою (для статтей англійською мовою зробити розширене резюме українською) – Abstract; Обсяг до 1 сторінки;
- текст статті мовою оригіналу (структура статті: постановка наукової проблеми та її значення; аналіз останніх досліджень із цієї проблеми; формулювання мети та завдань статті; виклад основного матеріалу; висновки);
- список джерел (в алфавітному порядку). Оформляти у відповідності до вимог ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА;
- список джерел в романській абетці (транслітерований) – References.

231

Abstract

Анотація англійською мовою повинна бути інформативною (без загальних слів), змістовною (відображати основний зміст статті та результати досліджень) та структурованою. Англійська анотація повинна бути написана англійською мовою без використання автоматичних перекладачів.

2. Довідку про автора (додається) електронну та скановану з підписами.

3. **Відскановану рекомендацію** наукового керівника чи особи, яка має науковий ступінь зі спеціальності, що відповідає предмету дослідження для авторів, які не мають наукового ступеня (за підписом кандидата або доктора наук відповідного профіля; підпис завіряється печаткою). Тексти, що надсилаються до публікації у науковому журналі “Медіафорум”, підлягають процесу обов’язкового рецензування. Рукописи, повернені авторам на доопрацювання, належить в доопрацьованому вигляді надіслати до редколегії у визначений термін. Редколегія зберігає за собою право технічно скорочувати і редагувати рукописи. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають зазначеним вимогам.

Довідка про автора

Відомості про автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (установа, підрозділ)
Українською мовою	
Англійською мовою	
Контактні телефони автора	
Email	
Поштова адреса для листування	
Назва статті (мовою оригінала)	
Назва статті (англійською)*	* У назвах всі значущі слова (крім артиклів і прийменників) повинні починатися з великої літери (абсолютно неприпустиме написання лише частини смислових слів з великої літери). Наприклад, From National Interest to Global Reform: Patterns of Reasoning in British Foreign Policy Discourse
Транслітерована назва статті	
ORCID автора	

232

Автор надає право Чернівецькому національному університету імені Юрія Федьковича розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет

підпис

Приклади цитування та оформлення Списку джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА.:

Цитування:

- цитата розміром до п'яти рядків тексту подається всередині рядка і береться у лапки. Якщо у реченні зазначається прізвище автора, тоді після прізвища у круглих дужках необхідно вказати дату публікації та сторінку, наприклад, (Тимошик 2004, 99), якщо наводиться тільки думка автора, то дужках у кінці речення зазначається – (Тимошик, 2004, 99);

- блокова цитата, якщо цитується 5 і більше рядків тексту.

Подається у тексті з нового рядка через одинарний міжрядковий інтервал з абзацним відступом зліва для всієї цитати, без лапок. Перед блоковою цитатою та після неї йде один рядок відступу. Після цитати у дужках подається прізвище автора, рік та сторінка, наприклад: (Кравченко, 2007, 55);

- якщо посилання на 2-3 авторів, то у внутрішньо текстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім прізвищем автора пишеться сполучник «та». Наприклад: (Ward and Burns 2007, 52); (Шульгін, Слободяник, та Павленко 2014, 41).

Багатотомне видання:

- внутрішньотекстове посилання на багатотомне видання має містити номер тому, який вказується після зазначення року видання, через кому, номер сторінки

вказується через двокрапку після тому. Наприклад: (Torez 1973, 2:45) або (Олійник 2006, 2:56).

Оформлення списку використаних джерел:

- Назва списку – **Джерела** (англ. Мовою – **References**) розміщується по центру сторінки. Після заголовку робиться відступ у 2 рядки;
- Бібліографія **подається в алфавітному порядку** (за прізвищем автора або редактора/укладача, якщо немає автора). Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині.

Приклади опису книг, статей та Інтернет видань:

<p>Книги 1 і більше авторів:</p>	<p>Pollan, Michael. 2006. <i>The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals.</i> New York: Penguin.</p> <p>Ward, Geoffrey, and Ken Burns. 2007. <i>The War: An Intimate History, 1941–1945.</i> New York: Knopf.</p> <p>Тимошик, Микола. 2004. <i>Видавнича справа та редагування.</i> Київ: Ін Юре.</p> <p>Ломницька, Ярослава, та Надія Чабан. 2009. <i>Регіоналістика.</i> Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.</p>
<p>Книга без автора (на початку подається прізвище укладача або перекладача:</p>	<p>Lattimore, Richmond, trans. 1951. <i>The Iliad of Homer.</i> Chicago: University of Chicago Press.</p> <p>Фіголь, Надія, уклад. 2009. <i>Українська мова.</i> Київ: НТУУ “КПІ”.</p>
<p>Окремий том багатотомного видання:</p>	<p>Hayek, F. A. 1995. <i>Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence.</i> Vol. 9 of <i>The Collected Works.</i> Chicago: University of Chicago Press, 1988–97.</p> <p>Олійник, Борис. 2006. <i>Переклади. Публіцистика.</i> Т. 2 у <i>Вибрані твори.</i> Київ: Українська енциклопедія, 2005-6.</p>
<p>Електронна книга:</p>	<p>Kurland, Philip. 1987. <i>The Founders' Constitution.</i> Chicago: University of Chicago Press. http://presspubs.uchicago.edu/founders/ (accessed April 12, 2018).</p> <p>Дахно, Іван. 2014. <i>Право інтелектуальної власності.</i> Київ: ЦУЛ. http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelectvlasn_dahnopdf.html (accessed April 12, 2018).</p>
<p>Статті з журналів – друквані та онлайн:</p>	<p>Weinstein, Peter. 2009. “The Market in Plato’s Republic.” <i>Classical Philology</i> 104: 439–458.</p> <p>Роїк, Максим. 2014. “Сучасний стан довкілля.” <i>Біоенергетика</i> 1(5): 21-23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2015_1_7</p>

Посилання на автореферат або дисертацію:	Herberg, John. 2007. “Relief for Termination of Employment”. PhD diss., University of Chicago. Саленко, Олександр. 2001. “Наукові основи високо ефективного гідрорізання.” Автореф. дис. канд.техн. наук, Національний Технічний Університет України “Київський Політехнічний Інститут”.
Матеріали конференцій:	Поліщук, Олег. 2008. “Інженерія програмного забезпечення.” Матеріали конференції молодих вчених, Київ, Червень 25-29.
Офіційні документи:	U.S. Congress. House. Committee on International Relations. 1997. The Threat from International Organized Crime and Global Terrorism: Hearing before the Committee on International Relations. 105th Cong., 1st sess., October 1. Верховна Рада України. 2015. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про Національну поліцію”. 2 сесія, Грудень 23.

234

References

Список джерел в романській абетці (транслітерований) також слід оформляти у відповідності до вимог **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА**;

Транслітерований список джерел (References) необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список джерел, поданий українською мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, поданому латиницею. Назва трансліерованого списку літератури має бути англійська: References. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

REQUIREMENTS FOR THE ARTICLES

Dear authors!

To publish the article its text should be sent **by the specified deadline** to one of the email addresses of the editorial board of «Mediaforum»: intinf@chnu.edu.ua; ivosadtsa@yahoo.com

1. File with article text and annotations.

Length: article up to 20000-30000 printable characters, review, message - up to 20000 printable characters, including abstract and references.

A-4 format, line spacing - 1.5, Font - Times New Roman, 14 points; all margins: 2 cm; paragraph - 0.5 cm (in the text of the article); **the pages of the article** should be numbered.

The editorial board and authors use **CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE** to write articles. The main examples of the sources for **CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE** are given below, more details can be found - http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

Article structure:

- UDC;
- surname of the author (s) and title of the article in Ukrainian and English;
- full name of the institution and department where the work was performed in Ukrainian and English;
- abstract in Ukrainian and English;
- keywords in Ukrainian and English;
- extended abstract in English (for articles in English make an extended summary in Ukrainian) - Abstract; Length up to 1 page;
- the text of the article in the original language;
- structure of the article: formulation of a scientific problem and its significance; analysis of recent research on this problem, in particular, it should contain a description of the study of the problem not only in domestic but also in the world scientific literature; formulation of the purpose and aim of the article; presentation of the main material, which should create the integral view of the scientific problem studied by the author; conclusions;
- list of sources (in alphabetical order). Formed in accordance with the requirements of CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE;
- list of sources in the Latin alphabet (transliterated) - References.

235

Abstract

The abstract in English should be informative (without general words), meaningful (reflect the main content of the article and research results) and structured. The English abstract should be written in English without the use of automatic translators.

2. Author's Bio (attached) electronic and scanned with signatures.

3. For authors who do not have a scientific degree, the scanned recommendation of the supervisor or a person who has a scientific degree in the specialty corresponding to the subject of research (signed by the candidate or doctor of sciences of the relevant topic; with signature sealed). Texts sent for publication in the scientific journal «Mediaforum» are the subject to mandatory review. Manuscripts returned to the authors for revision should be sent in a revised form to the editorial board within a specified period. The Editorial Board keeps the right to technically shorten and edit manuscripts. The Editorial Board keeps the right to reject articles that do not meet these requirements.

Author's Bio

Information about the author:	Surname, name, patronymic, scientific degree, academic title, position, place of work (institution, department)
In Ukrainian	
In English	
Contact phone numbers	
E-mail	
Postal address	
Title of the article in Ukrainian	
Title of the article in English*	* In the title, all meaningful words (except articles and prepositions) must begin with a capital letter (it is absolutely unacceptable to write only part of the semantic words with a capital letter). For example: From National Interest to Global Reform: Patterns of Reasoning in British Foreign Policy Discourse
Title of the article transliterated	
Author's ORCID	

236

The author grants the right to Yuri Fedkovych Chernivtsi National University to publish his fulltext article or its part in scientometric and scientific databases and open access resources on the Internet

_____
signature

Examples of citation and design of the List of sources by CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE .:

Citation:

- a quote up to five lines of text is given inside the line and is enclosed in quotation marks. If the author's surname is indicated in the sentence, then after the surname it is necessary to indicate the date of publication and page in parentheses, for example (Timoshik 2004, 99), if only the author's opinion is given, then it is indicated in parentheses at the end of the sentence - (Timoshik, 2004, 99);
- block citation if 5 or more lines of text are cited. Presented in the text from a new line through a single line spacing with a paragraph indentation to the left for the entire citation, without quotation marks. There is one indent line before and after the block quote. The quotation is followed by the author's name, year and page in parentheses, for example: (Kravchenko, 2007, 55);
- if the link is to 2-3 authors, then the in-text link must list the names of all authors (through a comma). Before the last name of the author conjunction "and" is written. For example: (WardandBurns 2007, 52); (Shulgin, Slobodyanyk, and Pavlenko 2014, 41).

Multi-volume edition:

- the in-text link to the multi-volume edition must contain the volume number, which is indicated after the year of publication, through a comma, the page number is

indicated by a colon after the volume. For example: (**Torez 1973, 2:45**) or (**Olynyk 2006, 3:56**).

Making a list of References:

- The title of the list - **References** is placed in the center of the page. The title is indented by 2 lines;
- The bibliography is **submitted in alphabetical order** (by the name of the author or editor / compiler, if there is no author). Each bibliographic description of the source begins with a new line with justified alignment.

Examples of descriptions of books, articles and online publications:

<p>Books by 1 or more authors:</p>	<p>Pollan, Michael. 2006. <i>The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals</i>. New York: Penguin. Ward, Geoffrey, and Ken Burns. 2007. <i>The War: An Intimate History, 1941–1945</i>. New York: Knopf. Тимошик, Микола. 2004. <i>Видавнича справа та редагування</i>. Київ: Ін Юре. Ломницька, Ярослава, та Надія Чабан. 2009. <i>Регіоналістика</i>. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.</p>
<p>Book without an author (at the beginning the surname of the compiler or translator is given:</p>	<p>Lattimore, Richmond, trans. 1951. <i>The Iliad of Homer</i>. Chicago: University of Chicago Press. Фіголь, Надія, уклад. 2009. <i>Українська мова</i>. Київ: НТУУ “КПІ”.</p>
<p>A separate volume of the multi-volume edition:</p>	<p>Науек, Ф. А. 1995. <i>Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence</i>. Vol. 9 of <i>The Collected Works</i>. Chicago: University of Chicago Press, 1988–97. Олійник, Борис. 2006. <i>Переклади. Публіцистика. Т. 2 у Вибрані твори</i>. Київ: Українська енциклопедія, 2005-6.</p>
<p>E-book:</p>	<p>Kurland, Philip. 1987. <i>The Founders' Constitution</i>. Chicago: University of Chicago Press. http://presspubs.uchicago.edu/founders/ (accessed April 12, 2018). Дахно, Іван. 2014. <i>Право інтелектуальної власності</i>. Київ: ЦУЛ. http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelectvlasn_dahnopdf.html (accessed April 12, 2018).</p>
<p>Journal articles – both: printed and online:</p>	<p>Weinstein, Peter. 2009. “The Market in Plato’s Republic.” <i>Classical Philology</i> 104: 439–458. Роїк, Максим. 2014. “Сучасний стан доквілля.” <i>Біоенергетика</i> 1(5): 21-23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2015_1_7</p>

Abstracts or dissertations (thesis):	<p>Herberg, John. 2007. "Relief for Termination of Employment". PhD diss., University of Chicago.</p> <p>Саленко, Олександр. 2001. "Наукові основи високо ефективного гідрорізання." Автореф. дис. канд.техн. наук, Національний Технічний Університет України "Київський Політехнічний Інститут".</p>
Conference materials:	<p>Поліщук, Олег. 2008. "Інженерія програмного забезпечення." Матеріали конференції молодих вчених, Київ, Червень 25-29.</p>
Official documents:	<p>U.S. Congress. House. Committee on International Relations. 1997. The Threat from International Organized Crime and Global Terrorism: Hearing before the Committee on International Relations. 105th Cong., 1st sess., October 1.</p> <p>Верховна Рада України. 2015. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про Національну поліцію". 2 сесія, Грудень 23.</p>

238

References

The list of sources in the Latin alphabet (transliterated) should also be made in accordance with the requirements of **CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE**;

The transliterated References must be given in a completely separate block, repeating the list of sources provided in the Ukrainian language, regardless of whether there are foreign sources or not. If the list contains references to foreign publications, they are completely repeated in the list provided in Latin. The title of the transliterated bibliography should be in English: References. To transliterate the Ukrainian text, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 27, 2010 № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), the website of the Online Transliteration <http://ukrlit.org/transliteratsiia> should be used. For transliteration of the Russian text - the system of the US Department of State (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) should be used.

Наукове видання

МЕДІАФОРУМ

Том VIII

Збірка наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць.
– Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2020. – Том 8. – 240 с.

Комп'ютерна верстка – І.С. Осадца

Підписано до друку 26.11.2020. Папір офсетний. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 13,95. Зам. № 93. Тираж 100 прим.

Виготівник: Яворський С. Н.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. 099 73 22 544